

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

XVII. évfolyam (2024)
3. szám

NEMZET ÉS BIZTONSÁG

BIZTONSÁGPOLITIKAI SZEMLE

ISSN 2559-8651 (elektronikus)

Impresszum

Nemzet és Biztonság

Biztonságpolitikai Szemle

A Nemzeti Közszerológái Egyetem
lektorált biztonságpolitikai folyóirata

Megjelenik évente 4 alkalommal

Főszerkesztő:
Dr. Tálas Péter

Szerkesztőségi titkár:
Dr. Háda Béla

Szerkesztő:
Dr. Csiki Varga Tamás

Szerkesztőbizottság:
Dr. Balogh István, Dr. Csiki Varga Tamás,
Dr. Forgács Balázs, Prof. Dr. Gazdag
Ferenc, Dr. Háda Béla, Dr. Kaiser Ferenc,
Dr. Marsai Viktor, Dr. Németh Gergely
(elnök), Dr. Rácz András,
Prof. Dr. N. Rózsa Erzsébet,
Dr. Siklósi Péter, Prof. Dr. Szenes Zoltán,
Szöllősi Antal

Kiadó: Nemzeti Közszerológái Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó

A kiadásért felel:
Dr. Deli Gergely rektor

Tördelőszerkesztő:
Fehér Angéla

Olvasószerkesztők:
Bujdosó Hajnalka, Farkas-Nagy Judit

A szerkesztőség címe:
1101 Budapest, Hungária körút 9–11.
Telefonszám: +36 (1) 432 9092
Fax: +36 (1) 432 9058
E-mail: nemzetesbiztonsag@uni-nke.hu
<https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb>

ISSN 2559-8651 (elektronikus)

A megrendelés nélkül közlésre
küldött kéziratokat lehetőségeink
szerint gondozzuk.

Tartalom

Kommentár

Állam, társadalom és biztonság
a Szaharától délre 2

Biztonságpolitika

Tarrósy István – Vörös Zoltán
Instabilitás és állami sérülékenység a Száhel-
övezetben 3

Pásztor Szabolcs
A nagyhatalmi versengés gazdasági okai
a Száhel-övezetben a 2020-as évek derekán . . . 23

Tánczos Mariann
Az Európai Unió közös biztonság- és védelem-
politikájának gyakorlati megvalósítása
Afrikában 45

Reflektorfényben

Marsai Viktor
A szomáliai biztonsági helyzet 2024-ben 60

Kitekintő

Solymári Dániel – Czirják Ráhel
A fejlesztési segélyezés és a nagyvárosi
szegregáció összefüggése Afrikában 78

Pintér Tibor
A népességeloszlás mint biztonságpolitikai
veszélyforrás kelet-afrikai példákön keresztül . . 94

Búr Gábor
Merre tovább, Dél-Afrika? Választások,
következmények, perspektívák 118

Állam, társadalom és biztonság a Szaharától délre

Előszó a *Nemzet és Biztonság* Afrikának szentelt tematikus számához

Afrika a második legnépesebb kontinens, egyúttal a klímaváltozás, a demográfiai robbanás, az állami instabilitás, a hagyományos és nem hagyományos biztonsági fenyegetések változatos jelenséghalmazát felvonultatva a legsokrétűbb kihívások forrása is az európai államközösségre nézve. Ezt olvasva úgy érezhetjük, lesújtanak ránk a közhelyek. Jól emlékezhetünk azonban azokra az időkre is, amikor Afrika még nem számíthatott komolyabb figyelemre a magyar értelmiségi társadalom vagy államigazgatási elit részéről. A 2010-es évek derekán azonban a migrációs válság rávilágított: az Európától délre fekvő kontinens problémái a mi életünkre is hatással vannak, megismerésük és kezelésük tehát alapvető európai érdek. Ebből következően mára dicséretesen megnőtt a „fekete kontinenssel” foglalkozó kutatások és publikációk mennyisége. A *Nemzet és Biztonság* e tematikus száma attól a céltól vezérelve született, hogy helyet adjon a térséggel foglalkozó magyar kutatók legújabb eredményeinek. Ennek keretében az olvasó a legváltozatosabb témákban mélyülhet el a jeles szerzők tanulmányait olvasva.

E művek sorában elsőként Tarrósy István és Vörös Zoltán a Száhel-övezet államainak stabilitását befolyásoló kérdésekkel foglalkozik. Pásztor Szabolcs ugyanezen térségre nézve tekinti át a napjainkban tapasztalható nagyhatalmi versengés gazdasági okait. Tánczos Mariann ugyanakkor az Európai Unió közös biztonság- és védelempolitikájának afrikai működőképességéről alkot véleményt. Marsai Viktor pedig Szomália biztonsági helyzetének aktualitásait veszi számba.

Az államokat és államcsoportokat érintő elemzések után átfogóbb társadalmi jelenségek is terítékre kerülnek. Solymári Dániel és Czirják Ráhel a fejlesztési segélyezés során Kenyában összegyűlt tapasztalatokat osztja meg az olvasóval. Pintér Tibor pedig a népességeloszlás és az állam belső stabilitásának összefüggéseit vizsgálja művében. Végül, de nem utolsósorban Búr Gábor a Dél-afrikai Köztársaság legutóbbi választásainak eredményeit és az ezekhez vezető okokat ismerteti.

Persze a sort még számos érdekes témával lehetne folytatni – fogjuk is. Reméljük, hogy az olvasó számára legalább olyan hasznos és érdekes lesz a *Nemzet és Biztonság* Afrikával foglalkozó tematikus száma, mint amilyen örömmel a szerzők és szerkesztők elkészítették azt!

A szerkesztők

Tarrósy István¹ – Vörös Zoltán²

Instabilitás és állami sérülékenység a Száhel-övezetben³

A tanulmány az államisággal, az állami funkcionalitással és az államok sérülékenységeivel foglalkozik a Száhel-övezetben. Legelőször fókuszált történeti áttekintést nyújt a prekoloniális és a gyarmati időszakban tetten érhető hatalomgyakorlásról, majd a dekolonizációval megjelenő független (nemzet)államok örökségeit veszi számba – mindvégig politikatudományi elemző szemüvegen keresztül. Az írás a Száhel-szövetség (Alliance Sahel) öt országának (G5-ök) államfunkcionalitását tekinti át egyenként, de Burkina Faso, Csád, Mali, Mauritánia és Niger sérülékenységeit tágabb kontextusba helyezve, mégpedig az úgynevezett „instabilitás íve” koncepció (IUCTS) alapján vizsgálja. Fő elemzési szempont a biztonság tágan értelmezett, tehát a humán biztonságot előtérbe helyező megközelítése. Mindvégig vezérfonalként rajzolódik ki az egyes aktorok érdekei mentén feltáruló interdependens pókháló, amelyben volt gyarmatosító erők (így például a franciák leginkább) és újabb, a feltörekvő gazdaságok sorából kikerülő szereplők (így a kínaiak és az oroszok) pozícióként zajló egymásnak feszülései jelenítik meg a főbb viszonyítási pontokat. A tanulmány részletesen vizsgálja a „puccsövezet” államainak sajátosságait, rámutatva néhány kritikus kormányzási területre és hiátusra.

Kulcsszavak: államiság, törékeny államok, gyarmatosítás, dekolonizáció, demokratizálódás, instabilitás, Száhel-szövetség

Instability and State Fragility in the Sahel

The paper deals with statehood, state functionality and state fragility in the Sahel. It first provides a focused historical overview of the exercise of power in the pre-colonial and colonial periods, and then takes stock of the legacies of the independent (nation) states that emerged with decolonisation, all through a political science analytical lens and an interdisciplinary approach. The paper reviews the state functionality of the five countries of the Sahel Alliance (G5) individually, but places the fragilities of Burkina Faso, Chad, Mali, Mauritania and Niger in a broader context, namely the so-called ‘arc of instability’ concept (IUCTS). The main analytical focus is on a broad approach to security, i.e. one that puts human security in the core. Throughout, a cobweb of interdependencies between the interests of the various actors is the leitmotif, with the main points of reference being the tensions between former colonial powers (the French, for example, are the main ones) and actors from

¹ Tarrósy István a Pécsi Tudományegyetem BTK Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék habilitált egyetemi tanára, a Doctoral Programme in International Politics programvezetője és az Afrika Kutatóközpont vezetője. E-mail: tarrósy.istvan@pte.hu

² Vörös Zoltán a Pécsi Tudományegyetem BTK Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék habilitált egyetemi docense, a Digitális Oktatás- és Tanulástámogató Központ vezetője. E-mail: voros.zoltan@pte.hu

³ A tanulmány a TKP2021-NVA-16 számú projektnek a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021-NVA pályázati program finanszírozásában valósult meg.

among the emerging economies (the Chinese and the Russians, for example). The paper examines in detail the specificities of the 'coup belt' states, pointing out some critical governance areas and gaps.

Keywords: *statehood, fragile states, colonialism, decolonisation, democratisation, instability, Sahel Alliance*

A Száhel-övezet

A Száhel-övezet egy afrikai földrajzi-éghajlati dimenzió mentén létrejött régió, amely keletről nyugatra, az Atlanti-óceántól a Vörös-tengerig átszeli a kontinenst – elnevezése az arab „sāhil” (ساحل) part, tengerpart szóból ered, amely utal arra, hogy ez a félsivatagos terület elválasztja egymástól a Szaharát és a délebbre fekvő nedvesebb, trópusi területeket. Ebből kifolyólag tehát ütközőzóna, amely nem csupán az éghajlati sajátosságainak köszönheti jelentőségét, az elválasztó, határszerep ugyanis kulturális, politikai, gazdasági, etnikai és történelmi kontextusban is megfigyelhető.

Noha földrajzi-éghajlati dimenzióban a természeti sajátosságok mentén többnyire széles körben definiálható az övezet, politikai értelemben szűkebb értelmezések láttak napvilágot, amelyek sok esetben okozhatnak kavarodásokat a Száhel-országok megnevezésekor és vizsgálatakor.

- A széles, földrajzi-éghajlati értelmezés 12 országot foglal magában: Mauritánia, Szenegál, Mali, Burkina Faso, Niger, Nigéria, Csád, Szudán, Dél-Szudán, Kamerun, Gambia és Eritrea. Az értelmezés kapcsán talán érdemes megemlíteni, hogy ahogyan a Szahara húzódik délre, úgy a Száhel-övezet déli határa is lefelé húzódik, hosszabb távon akár alakítva ezen megközelítés államait.
- Az ENSZ 2013-ban megalkotott, a Száhel-övezetre vonatkozó integrált stratégiája⁴ (United Nations Integrated Strategy for the Sahel, UNISS) ugyanakkor csak 10 országra fókuszált, kihagyva Szudánt, Dél-Szudánt és Eritreát, de idesorolva Guineát. Az eltérő megközelítés vélhetően abból fakad, hogy az éghajlati viszonyok mellett egyéb, a társadalmi folyamatokat inkább meghatározó tényezők, mint például terrorizmus, humanitárius válság, kormányzati kihívások, gazdasági problémák, jobban hasonlítanak egymásra ezen 10 ország esetében. A Száhel-államok az ENSZ megközelítéseiben és stratégiájában tehát: Szenegál, Gambia, Mauritánia, Guinea, Mali, Burkina Faso, Niger, Csád, Kamerun és Nigéria. Itt azt érdemes kiemelni, hogy a biztonsági helyzet kapcsán már a szudáni állapotok sem nevezhetők olyannyira eltérőnek, de az országnak korábban is jelentős szerepe volt a regionális biztonság megteremtésében, vagy inkább leépítésében.

⁴ United Nations Security Council: *United Nations Integrated Strategy for the Sahel*. S/2013/354. [online], 2013. 06. 14. Forrás: securitycouncilreport.org [2024. 06. 24.].

- És noha léteznek egyéb megközelítések is,⁵ széles körben alkalmazott még a Száhel-szövetség ötállamos (G5 Száhel) struktúrája, amely Burkina Fasót, Csádot, Malit, Mauritániát és Nigert fedi le. Az öt országból álló csoport 2014. február 16-án jött létre, főbb céljai a fejlődés és a biztonság feltételeinek garantálása, a lakosság életkörülményeinek javítása, a demokrácia és a jó kormányzás által alátámasztott fejlődés és biztonság összekapcsolása a kölcsönösen előnyös regionális és nemzetközi együttműködés keretében.⁶ Az együttműködés 2023 decemberében azonban megszűnt.

Tanulmányunkban ezt az öt államot vizsgáljuk, de széles körben is értelmezzük a száhel-övezeti kontextust.

Prekoloniális és gyarmati örökség, dekolonizáció

Az afrikai államiság, állami funkcionalitás összetett kérdéskörének vizsgálata megköveteli a multi- és interdiszciplináris kutatói szemléletet és megközelítést, ennek jegyében írásunk a politikatudomány, a nemzetközi tanulmányok, a politikai afrikanisztika, a politikai földrajz és a geopolitika területeinek meghatározó elméleti megfontolásainak segítségével járja körbe az említett Száhel-szövetség öt államának biztonsági kontextusát. Legelőször a gyarmati időszak előtti és alatti dinamikák és örökségek összegzése, majd a dekolonizáció során végbement folyamatok hagyatéka kerül terítékre.

A gyarmatosítás előtti afrikai államiságról

Kiindulva abból, hogy az „afrikai múlt nem alacsonyabb rendű bármilyen más írott történelemnél”,⁷ valamint konstatálva az afrikai államiságnak a gyarmati uralmat megelőző időszak évszázadai során tetten érhető létezését, gyakorlatait és létjogosultságát, jelentős és mélyreható történelmi örökséget szükséges rögzítenünk. Mindez az afrikaiak saját magukba vetett hite miatt, illetve a későbbi politikai dinamikák jobb megértése végett kihagyhatatlan tételt képvisel. Különösen azt sem elfeledve, hogy a „szociáldarvinizmus korának gyarmatosítói meg voltak győződve arról, hogy Afrikában a társadalmi fejlődés csak külső beavatkozás révén indulhat meg, amihez Európának kell segédkezet nyújtania”.⁸ Később ugyan némileg változott az európai felsőbbrendűség érzéséből fakadó hozzáállás, de valóságos azt állítanunk, hogy a gyarmatosító európaiak mit sem tudtak, illetve nem akartak tudomást venni az afrikai népek saját maguk által kiépített

⁵ Varga Márton (2022): *A Száhel-övezet regionális válsága – déli fenyegetés az Európai Unió számára*. Doktori disszertáció. Budapest: NKE Hadtudományi Doktori Iskola, 36–38; Achoui, Ali (2017): Országok és etnikumok a Száhel-övezetben. *Acta Historica*, 141(december), 203–204.

⁶ G5Sahel: *Le G5 Sahel*. [online], 2015. 09. 29. Forrás: g5sahel.org [2024. 06. 24.].

⁷ Búr Gábor (2020): Afrika 1789–1890. In Vadász Sándor (szerk.): *19. századi egyetemes történelem 1789–1914. Európa és az Európán kívüli országok*. Budapest: Osiris Kiadó, 621.

⁸ Búr Gábor (2005): Afrika. In Németh Sándor (szerk.): *20. századi egyetemes történet II. Európán kívüli országok*. Budapest: Osiris Kiadó, 91.

és működtetett addigi államalakulatairól, kormányzási gyakorlatairól. E politikai kulturális örökség azonban a Thabo Mbeki volt dél-afrikai elnök által hangoztatott „afrikai reneszánsz” megvalósításához, amely az „Afrika, határozd meg önmagad!”⁹ határozott felszólításból táplálkozott, esszenciálisnak bizonyult.

Megannyi példa támasztja alá az afrikai államiság sajátos kialakulásának és működésének hosszan ható örökségét:

Az Akszúmi Királyság – a mai észak-etióp és eritreai területeken – a Kr. u. 1. századtól folyamatosan erősödött, terjeszkedett, legnagyobb kiterjedését a 4. századra érve el, amikor is Róma, Perzsia és Bizánc mellett egyértelműen a késő ókor egyik nagyhatalmaként tartották számon. „Akszúm vezető szerepet vívott ki magának a földrészt bel-sejébe irányuló kereskedelembe.”¹⁰ A nyugati nagyrégióban az ősi Ghánai Birodalom az 5. századtól építkezett és a 8. századra vált jelentős hatalmi tényezővé. „A birodalom a 11. században élte fénykorát, amikor uralma alá tartozott a mai Szenegál, Gambia, Mauritánia és Mali nagy része is.”¹¹ A 13. század közepére azonban a birodalom valójában eltűnt, az államszervezet megbukott. Az uralkodó nem volt képes egységben tartani a birodalom számos különböző etnikai csoportját (a szoninkéket, szuszukat, berbereket, tukulorokat), a központi hadsereg meggyengült, és különösen a betörő szaharai törzsekkel nem volt képes felvenni a harcot. A 13. század közepén, Szungyata Keita vezetésével a Mali Birodalom teljesítette ki hegemon aspirációit, illetve fogta egybe „a Szahara szélétől a déli esőerdőig, a mai Sierra Leone és Libéria területéig, kelet-nyugati irányban pedig Takeddától az Atlanti-óceánig” húzódó területeket.¹² E birodalom aztán Musza mansza idejében „stabil állam és virágzó kereskedelmi központ volt. [...] Ütőképes sereg és kiváló hadvezérei segítségével még az állandóan lázongó, dél-kelet-szaharai berber törzseket is uralma alá hajtotta.”¹³ A Mali Birodalom helyét a 15. század elejétől a „nagy mértékben megerősödő Szongai Királyság (majd Birodalom) vette át, amely katonai hódításainak köszönhetően a legnagyobb kiterjedésű korabeli afrikai állammá vált.”¹⁴ Ami a katonai erőt illeti, külön érdemes megemlíteni Dahomey királyságát, amelynek a 19. században több mint 10 ezer főt számláló hadserege volt, „az akkor legmodernebbnek számító fegyverekkel felszerelve.”¹⁵ A kelet-afrikai Nagy-tavak vidéke és a Nagyhasadékvölgy ökológiai folyosója évszázadokon át számos népcsoport vándorlásának kínált terepet. Az összes tóvidéki állam közül Buganda királysága vált a leghatalmasabbá, politikai értelemben legjelentősebbé a 18. és 19. század során. Vándor népek királysága lévén politikai kultúrájának alapvető jellemvonása az volt, hogy teret biztosított minden klánnak és népnek a részvételre.¹⁶ A kelet-afrikai makrorégióban egyébként a 12. századtól

⁹ Mbeki, Thabo (2002): *Africa. Define Yourself*. Cape Town: Tafelburg Mafube.

¹⁰ Fage, J. D. – Tordoff, William (2004): *Afrika története*. Budapest: Osiris Kiadó, 36.

¹¹ Faal, Dawda – Suha György (2008): *Gambia. Afrikai történelem egy folyó völgyében*. Pécs: Publikon Kiadó, 27.

¹² Faal–Suha 2008: 35.

¹³ Faal–Suha 2008: 36.

¹⁴ Bene Krisztián (2022): A sivatag, a szegénység és a terrorizmus szorításában. Száhel és Közép-Afrika. In Brucker Balázs – Kruszlicz Péter (szerk.): *Frankofón Afrika*. Szeged: SZTE Frankofón Egyetemi Központ, 239.

¹⁵ Búr 2020: 626.

¹⁶ Tarrósy István (2011): *Kelet-Afrika a fejlődés útján. A Kelet-afrikai Közösség és tagállamai közelebbről*. Pécs: Publikon Kiadó, 48–49.

számos kikötő és kereskedelemből élő település, szuahéli városállam működött, amelyek közül a 13–15. század során folytatott, főként elefántcsont- és aranykereskedelemnek köszönhetően Zanzibár szigete erősödött meg. A 17. századtól az ománi szultán a főhadiszállását és ezzel az Indiai-óceánon általa nagymértékben kontrollált tengeri kereskedelem központját Zanzibárra tette át, ami azt eredményezte, hogy Zanzibár a térség legbefolyásosabb államává vált a szultáni időkben.¹⁷

Valamennyi példa – a teljesség igénye nélkül – pontosan azt jelzi, hogy a gyarmatosítást megelőző évszázadokban a kontinens valamennyi szegletében (és itt most elsődlegesen a szubszaharai Afrikára fókuszáltunk) jelentős afrikai államszervezési és kormányzási tudás halmozódott fel. Mindez a későbbiekben, a 20. századtól évtizedenként egyre erősödő, a pánafrikanista szellem által áthatott öntudatra ébredési folyamatban referenciapontokat jelenthetett az afrikai függetlenség híveinek.

Kolonizációs és dekolonizációs hatások

A gyarmati időszak első évtizedeiben, a „versenyfutás Afrikáért” (*scramble for Africa*) évei¹⁸ alatt, egészen 1912-ig, a gyarmatosító európaiak gyarmati uralmuk kiépítésére koncentráltak. Mindeközben világossá vált számukra, hogy „amíg nem építenek ki szilárd alapokon nyugvó közigazgatást, és nem teremtik meg az infrastruktúrát, amely biztosíthatja a közigazgatás hatékony működését, addig kicsi az esélye annak, hogy bevételekhez jussanak Afrikában.”¹⁹ A gyarmati állam tehát arra fókuszált – értelemszerűen –, hogy minél rövidebb idő alatt, minél kevesebb erőforrás biztosításával a lehető legtöbbet aknázza ki a gyarmatosító ország számára a gyarmati területekből, annak természeti és humán erőforrásaiból egyaránt. Ehhez társítva a gyarmati kormányzás európai modelljei között találjuk a britek közvetett uralmát (*indirect rule*), a franciák közvetlen „chefferie” rendszerét, vagy éppen a portugálok kormányzati társaságait. Míg a britek ellenőrzésük alá vonták az afrikai helyi vezetőket/uralkodókat, bevonták őket a gyarmati területek irányításába, és így lényegesen kevesebb hivatalnokot, katonát, kisegítő személyzetet kellett a gyarmatokra „telepíteniük”, addig a franciák „az asszimilációt lehetségesnek és kívánatosnak tartották, [...] a falufőnököket maguk nevezték ki [és ezzel] a helyi adminisztráció[juk] részévé tették őket.”²⁰ A portugálok nem tudtak elégséges erőforrást ahhoz társítani, hogy maguk teljesen kormányozzák a gyarmatosított területeket; ők társaságokat bízta meg egy-egy tartomány kormányzására, természetesen a portugál érdekek képviselője mellett.

Valamennyi európai megközelítés – túl a függőségi viszonyok kialakulásán – is hozzájárult ahhoz a (neo)patrimoniális szemlélethez, amely a mai napig ható kormányzati hiányosságok sorát tudhatja magáénak.

¹⁷ Tarrósy 2011: 31.

¹⁸ Thomas Pakenham ezt 1876 és 1912 közé teszi. Lásd Pakenham, Thomas (1991): *The Scramble for Africa*. London: Abacus, xxvii.

¹⁹ Fage–Tordoff 2004: 332–333.

²⁰ Búr 2005: 91.

Az államiság és a demokratizálódás kérdésköre

Demokratikus átmenetek

Fentebb bemutatottuk, hogy az afrikai államiság és demokrácia kérdésköre nem értelmezhető a történelmi kontextus nélkül, a helyzet ugyanakkor túl is mutat a hagyományos demokratizálódásméleti kereteken, nevezetesen: a vizsgált államok (és itt széles értelmezését is vehetjük a Száhel-övezetnek) megragadtak a Rustow nyomán demokratikus átmenetnek vagy döntési fázisnak nevezett szakaszban, és sohasem jutottak el a megszokási fázisig, a demokratikus konszolidációig²¹ – noha azt az irodalmak korábban is megjegyezték, hogy az átmenet vagy átalakulás meg is torpanhat. Rustow az átalakulást három fázison keresztül írta le:

- Az *előkészületi fázis*, amely politikai küzdelemmel kezdődik, a társadalmi csoportokat többnyire a problémák megszüntetése iránti vágy hajtja, ez hozza el a demokrácia igényét.
- A *döntési fázis*, ahol politikai vezetők, jellemzően vezetők kis csoportja tudatosan dönt a demokrácia mellett, elfogadva a sokszínűséget az egységben, és intézményesítve a demokratikus eljárás számos elemét. A döntési fázis nem automatikus, tudatos döntés eredménye, társadalmon belüli konfliktusokkal is járhat, kompromisszumok szükségeseek, és különböző indítékok állhatnak a meghozott lépések mögött.
- A harmadik fázis az úgynevezett *megszokási fázis*, elkezdik megszokni a rendszereket, együtt élni vele, idővel megérteni működését, a kellemetlen döntések is elfogadhatóbbá válnak. Ezen fázis során a politikusok és a társadalom tagjai megtanulják alkalmazni az új szabályokat.²² Egyfajta politikai reszocializáció megy végbe.

A demokratizálódásnak előfeltételei is vannak, a szakirodalom ezeket objektív és szubjektív feltételekként definiálja. Az objektív feltételekben hívők szerint a „társadalmi és gazdasági fejlődés meghatározott fokán lehet sikeres”²³ a demokrácia, a szubjektív feltételek képviselői szerint ugyanakkor a sajátos körülmények fontosak, a történelmi, valamint a külpolitikai helyzet, illetve kiemelten az átmenet szereplői, az elitek. Az utóbbi nézetet erősíti, hogy az átmenetek, az azokhoz kapcsolódó folyamatok régióként eltérőek, gondolva itt a sikertelenebb latin-amerikai és sikerebb dél-európai átmenetekre, kiemelve az egyéb kontextusok jelentőségét, azt, hogy ezen átmenetek nem légüres térben zajlanak.

A dekolonizáció során kialakuló, az afrikai függetlenséget kivívó elitek későbbi hatalomgyakorlását is górcső alá kell vennünk, mint a hosszú távon értelmezhető és fenntartható fejlődés egyik legnagyobb visszatartóját. Az 1970-es évek végére, elsősorban afrikai származású kutatók köreiben erősödött meg az az államközpontú megközelítés, amely

²¹ Rustow, Dankwart (1970): Transition to Democracy: Towards a Dynamic Model. *Comparative Politics*, 2(3), 355–363.

²² Rustow 1970: 352–361.

²³ Ágh Attila (2005): A politikai rendszerek változása. In Gallai Sándor – Török Gábor (szerk.): *Politika és politikatudomány*. Budapest: Aula Kiadó, 212–213.

szerint az új afrikai államok vezetői tehetősek felelőssé a gazdasági és politikai hanyatlásért, több esetben összeomlásért.²⁴ A kormányzás számos országban jelentős hiányosságokkal, sérülékenységekkel küzd, továbbra is képes el- és megbukni, illetve nem képes oly határozottan váltani, hogy szakítana a múlt módszereivel, gyakorlataival. Ez utóbbiak között leginkább a klientúraépítésre, a patrónus-kliens relációra – az imént jelzett patrimoniális hatalomgyakorlás –, a nepotista kapcsolathálókra, a járadékvadászatra, valamint mindennemű korrupt cselekedetre, csalásra szükséges utalnunk.²⁵ Alex Vines rávilágít, hogy 2003 és 2012 között éppen e neopatrimoniális felfogás miatt 12 puccsra került sor Afrika-szerte, és következményként az Afrikai Unió 8 ország tagságát függesztette fel a szervezetben (a Közép-afrikai Köztársaságot, Elefántcsontpartét, Guineáét, Bissau-Guineáét, Madagaszkárét, Maliét, Mauritániáét és Nigerét).²⁶

Vitán felül áll, hogy a gyarmatosításnak számos mélyreható károsító hatása volt, amelyek közül Benkes Mihály szerint „a legsúlyosabb, hogy a helyi társadalmak megtérítése, civilizációja nemcsak az anyagi javak elsajátításának nyitott utat, hanem egyúttal akkultúrációs folyamatot indított el, a hagyományos viszonyokat megbontotta. [...] Az idegen uralmat követő függetlenség birtokában [pedig] újabb degradációs folyamatok indultak meg [többek között] a korrupt, nepotista uralmi rendszerek működése akadályozta a belső kohézió létrejöttét.”²⁷

A kolonizáció hatásainak összefoglalásaként Peter J. Schraeder áttekintése lehet hasznos a továbbiakban:

- A gyarmatosítás legmesszebbmenő politikai hatása az európai nemzetállami rendszer ráerőltetése volt az afrikai politikai rendszerekre.
- A mesterségesen létrehozott gyarmati területek kevésbé hasonlítottak a nemzetállam klasszikus definíciójára: egy nép vagy etnikai csoport (a nemzet), amelyet egy legitim központi hatóság (az állam) irányít.
- A gyarmatosítás másik politikai hatása az volt, hogy az afrikai népcsoportokat számos gyarmati állam között osztották fel.
- A harmadik politikai hatás a korábban különálló és független afrikai népek egyetlen gyarmati államba való beolvasztása volt.
- A negyedik politikai hatás a hagyományos fékek és ellensúlyok lebontása volt, amelyek a prekoloniális függetlenség időszakában a politikai rendszereket szabályozták.
- A végső politikai hatás az autoriter örökség volt, amely a politikai élet minden területét áthatotta.
- Minden gyarmaton létrehozták a rendőrségi és katonai erők kényszerítő apparátusát azzal a céllal, hogy biztosítsák a gyarmati szabályok és előírások helyi betartását.

²⁴ Tarrósy István (2009): Politikai elméletek és módszertanok a mai afrikai problémák megértéséhez. In Csizmadia Sándor – Tarrósy István (szerk.): *Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés*. Pécs: Publikon Kiadó, 16–17.

²⁵ Tarrósy István (2018): *Térségi biztonsági kérdések és megoldások az afrikai kontinensen – Az Afrikai Unió és a regionális gazdasági közösségek (RECs) biztonsági architektúrája*. *Afrika Tanulmányok*, 12(1–3), 10.

²⁶ Vines, Alex (2013): *A Decade of African Peace and Security Architecture*. *International Affairs*, 89(1), 89–109.

²⁷ Benkes Mihály (2009): Az afrikai államiság természete és a nemzetközi rendszer. In Csizmadia Sándor – Tarrósy István (szerk.): *Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés*. Pécs: Publikon Kiadó, 32–33.

- Nyilvánvaló, hogy a gyarmati politika a független Afrika gazdasági jövőjének hátráltatásán munkálkodott. Távozásukkor a korábbi gyarmatosítók gyenge, rosszul integrált, súlyosan torz gazdaságokkal hagyták hátra Afrikát, Afrika nagy részét a gazdaságilag fejlettebb európai államokkal való sokrétű és szívós függőségi viszonyba helyezve.²⁸

Itt érdemes még kiemelni a további vizsgálódásokhoz, hogy Rustow szerint is van előfeltétel, amely nélkül nem is lehet demokráciáról beszélni: ez pedig a nemzeti egység kérdése²⁹ (és a konfliktus, amely változást generál), és csak mindezt követheti a demokratikus szabályok átvétele és a demokrácia megszokásának időszaka: szerinte tehát nincs szükség a demokratizálódáshoz minimális gazdasági fejlettségi szintre vagy társadalmi differenciálódásra, mindössze a nemzet egységére. Ennek problematikájára utalt Schraeder is, aki aláhúzta azt a gyarmatosító gyakorlatot, amely éppen ez ellen dolgozott.

Mielőtt visszatérnénk ezen előfeltétel fontosságához és a Száhel-övezet helyzetének megértéséhez, érdemes az átmenet folyamatát a három elméleti fázison túl a szükséges lépéseken keresztül megvizsgálni:

- Rustow szerint komoly konfliktus kell az átmenetek beindításához, hogy létrejöjjön a valódi igény a demokráciára.³⁰
- A következő lépés a választások szervezése. Ahogy Ágh fogalmazott, a demokrácia lényege annak minimális definíciója szerint a szabad és tiszta választások.³¹
- Majd következik a demokrácia alapvető feltételeinek megteremtése: a választás lehetőségét követően a politikai részvétel biztosítása, valamint a tájékoztatás, a kommunikáció, amely lehetővé teszi a közügyekbe való betekintést.
- Ezen alapvető feltételekhez kapcsolódóan az átmenet folytatódik a demokratikus intézményépítéssel, amely együtt jár a piacépítéssel, a piacgazdaság megteremtésével. Társadalmi válságot hozhat, az elhúzódó gazdasági válságok megnehezíthetik a politika dolgát.
- Végül eljön a konszolidáció időszaka, amikor a politika és az állam már elég erős a válságok leküzdéséhez és a problémák megoldásához.

Gyenge államok

Hol tartanak a Száhel-övezet államai ebben az átalakulásban? Maliban és Csádban 2021-ben, Burkina Fasóban 2022-ben, Nigerben pedig 2023-ban zajlott le katonai hatalomátvétel, puccs vagy ezek kísérlete – de nem mondhatjuk, hogy a problémák most jelentkeztek volna először, nem véletlen, hogy számos afrikai állam működésének leírására

²⁸ Schraeder, Peter J. (2020): Politics. In Schraeder, Peter J. (szerk.): *Understanding Contemporary Africa*. 6th edition. Boulder–London: Lynne Rienner Publishers, 67–73.

²⁹ Rustow 1970: 350–352.

³⁰ Rustow 1970: 361.

³¹ Ágh 2005: 214.

már az 1990-es években létrejöttek a „gyenge állam”, „államkudarc” vagy „bukott állam” kifejezések.³²

A gyenge államok az erős, jól működő államokkal szemben csak korlátozottan vagy csak bizonyos térségekben képesek biztonságot nyújtani, a biztonság hiánya miatt nem képesek a szabályok és normák betartatására, hiányoznak a jogállamisági keretek, és olyan, az állam által nyújtott szolgáltatások is csak részlegesen biztosítottak, mint az oktatás, az egészségügy, az infrastruktúra – hogy csak a fontosabbakat emeljük ki. Ahogyan már jeleztük, az ilyen gyenge államokat komplex kormányzati hiányosságok jellemzik.

Ahogy Búr fogalmaz, az állam „tartós válságban van Afrikában”, az öröklött strukturális gyengeségek mellett az elitek uralkodása és dominanciája, a politikai instabilitás és a külső, nemzetközi körülmények miatt az állami szolgáltatások nagyon korán hatékonyságukat veszítették, „sok helyütt lényegében meg is szűntek”, a szubszaharai afrikai államok „megszűntek szolgáltatni polgáraik számára”.³³

A vizsgált térség öt államából tehát négyben zajlott le erőszakos hatalomátvitel vagy annak kísérlete, az államok küzdenek a biztonság garantálásával, a demokratikus intézményrendszerek pedig vagy a kormányzat, vagy az azt megdönteni igyekvő, vagy már megdöntő szervezetek által van megbénítva.

Demokratikus átmenetek a Száhel-övezetben

Ha figyelembe vesszük az átmenet folyamatát és a szükséges lépéseket, a kisiklott demokratizálódási kísérletek kevésbé lesznek meglepőek.

1. Ha az előfeltételekkel kezdünk, akár objektív, akár szubjektív megközelítést alkalmazunk, a térség államai nem rendelkeztek azokkal a feltételekkel, amelyek lehetővé tették volna a demokratikus átmeneteket.

Az objektív elemek, a társadalmi és gazdasági fejlődés nem volt jelen, sőt, az állami funkciók megbénulásával az állam még kevésbé volt képes ezen kritériumok biztosítására. A szubjektív elemek, körülmények sem voltak adottak, a geopolitikai történések elfordították a nemzetközi figyelmet a kontinensről, az elitek nem voltak érdekeltek a plurális megközelítésekben, a politikai versengésben és a hatalom átengedésében, amit a gyarmati múlt, a gyarmati időszakból örökölt állami struktúrák is támogattak. Az afrikai államok többsége „nemcsak politikai határait, hanem magát az államot is megörökölte a gyarmati múltból”.³⁴ Ez azt is jelenti, hogy a mesterségesen létrehozott politikai képződmények nem feleltek meg a nemzetállamiság kritériumának,³⁵ nem volt homogén etnikai alap, különböző etnikai csoportok lettek szétválasztva, összezárva, és ezt a helyzetet a *modern afrikai állam* konzerválta:

³² Rotberg, Robert I. (2003): *State Failures and State Weakness in a Time of Terror*. Washington, D.C.: The World Peace Foundation & Brookings Institution Press; Búr Gábor (2009): Államkudarcok Afrikában. In Csizmadia Sándor – Tarrósy István (szerk.): *Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés*. Pécs: Publikon Kiadó, 75.

³³ Búr 2009: 84.

³⁴ Búr 2009: 80.

³⁵ Búr 2009: 83.

állammá váltak nemzet nélkül. Tehát, ha Rustow előfeltételét, a nemzeti egység fontosságát elfogadjuk, akkor elmondhatjuk, hogy ez teljes mértékben hiányzott a térség és a legtöbb afrikai állam esetében.

2. Az előkészületi fázisban a konfliktus a gyarmattartók és a gyarmati területek között, az igény a gyarmati viszony megszüntetésére jelen volt, az viszont, hogy valóban demokratikus átmenetet igényeltek, nem volt feltétlenül igaz: Csádban a függetlenséget levezénylő François Tombalbaye mindössze két évvel a függetlenség kikiáltása után tiltott be minden politikai pártot; hasonló módon járt el Maurice Yaméogo Burkina Fasóban, akkor még Felső-Voltában; ettől nem különbözött Modibo Keita Maliban, Hamani Diori Nigerben és Moktar Ould Daddah Mauritániában sem.

Ha tartottak is választásokat, azokat nem követték a demokrácia további alapvető feltételei. Itt érdemes kitérni arra a kritikai megközelítésre, amely már a választások megtartását és annak a demokrácia jeleként történő elkönyvelését kérdőjelezi meg. Flint és Taylor a 20. század második felében és különösen a bipoláris világ felbomlását követően kialakult demokráciák, demokratikus átmenetek kapcsán voltak kritikusak, megjegyezve, hogy sok szegényebb, fejlődő országban a választások nem tekinthetők demokráciának,³⁶ ugyanis a politikai és alkotmányos rendszerben nem valósulnak meg fékek és egyensúlyokhoz hasonló korlátok, ellehetetlenítve a politikus(ok) túlhatalmi elképzeléseit. Collier hasonlóan vélekedve azt állította, „a nagy politikai változások a felszínen talán a demokrácia elterjedésének tűnhetnek, de valójában a választások elterjedéséről beszélhettünk. Ha nem volt a nyertes hatalmának korlátja, a választások élet-halál harccá váltak.”³⁷ Ami tehát a választások erőszakosságára is utal, Collier szerint azt bizonyítva, hogy az erőszak a fejlődő (az ő megfogalmazásában szegény) államokban annak a jele, hogy a politikusok a politikai rendszerben kevésbé vagy nem elszámoltathatók, a demokratikus intézmények rosszul működnek.³⁸ A helyzet leírásához talán a mímelt demokrácia (vagy akár látszatdemokrácia) kifejezés illik a legjobban, amelyben a választásokat megtartják ugyan, de ott messze nem a népakarat érvényesül, tekintve, hogy számos párt, jelölt és szervezet hátránnyal indul, vagy részt sem vehet a választáson, adott esetben a választás napján lehetetlenítik el a bizonyos pártokra leadott szavazatokat – esetleg olyan helyzetet teremtenek a választásokon, ahol a szavazók élete is veszélyben lehet – csökkentve ezáltal a választási hajlandóságot.³⁹

3. A választások után tehát nem valósultak meg a további feltételek, sőt, az állami funkciók gyengeségei, a kormányzati hiányosságok aztán előhozták az addig elfojtott konfliktusokat, és az addig is csupán mesterséges szimbólumokkal összetartott nemzeti kohézió, ahogyan Búr fogalmazott, „meggyengült” – vagy az amúgy is alacsony hatásfokát kiemelve, tovább gyengült. „Az európai mintára, de az európaítól

³⁶ Flint, Colin – Taylor, Peter J. (2011): *Political Geography. World-economy, Nation-state, Locality*. New York: Routledge, 201.

³⁷ Collier, Paul (2009): *Wars, Guns and Votes: Democracy in Dangerous Places*. London: Bodley Head, 15.

³⁸ Collier 2009: 20–21.

³⁹ A gondolatmenet már megjelent a 2019-es nigériai választás kapcsán is, de érdemes lenne ezt egy szélesebb kontextusban is megvizsgálni. Lásd Vörös Zoltán (2019): A 2019-es nigériai választások és a szimulált demokrácia. *Parlamentári Szemle*, 4(1), 115–116.

gyökeresen eltérő módon, felülről irányítottan megteremteni kívánt nemzetállami-ság, mint fejlődési modell zátonyra futott.”⁴⁰

4. A további lépések így már meg sem kezdődhettek, a piacgazdaság megteremtése sem sikerült, az államok kitettek a nemzetközi segélyeknek, feldolgozóipar és infrastruktúra hiányában pedig a kereskedelemben is hátránnyal indulnak. Hogy az átmenetnek ezen szintje sem egyszerű, azt pont a kelet-közép-európai átalakulások bizonyítják: Offe már 1991-ben azt írta, a közép-európai demokratizálódás kudarcot fog vallani, és noha Ágh cáfolja Offe jóslatát, Magyarország demokratikus rangsorokban tapasztalható lecsúszása jelzi: a térségi átmenetek nem tudtak a dél-európai mintákhoz hasonlóan egy évtized alatt lezajlani.⁴¹
5. Az úgynevezett konszolidációig ezen öt állam egyike sem jutott el soha.

A Száhel az instabilitás ívében – globális kitekintés

Az instabilitás íve és a biztonság hiánya

Az állami gyengeségek által okozott instabilitás, azaz az államok instabilitása egy globálisabb kontextusba helyezve nyer igazán értelmet. Ez a geopolitikai (in)stabilitás kérdéséhez kapcsolódik, amely a kritikai geopolitikai iskola szerint számos egymásba fonódó problémát láttat, köztük például a transznacionális terrorizmus jelenlétét, a szélsőséges erőszakszervezetek (VEO-k) tevékenységét, ezzel együtt pedig a humán bizonytalanságok sorát, így az élelmiszer-biztonság, a vízhez való hozzáférés, a szanitáció, a biztonságos lakhatás vagy az alapvető emberi jogok kérdéseit – ahogy ezeket a korábbiakban már érintettük.

Egy országnak lehet instabil kormánya, de az nem feltétlenül fenyegeti az állam létét, még ha az ország valamely részén akár éppen egy belső fegyveres konfliktus is zajlik. Addig, amíg a szemben álló felek közül egyik csoportosulás sem követeli az állam feloszlását, vagy azzal fenyegetőzik, hogy területének egy részét leszakítja az államtól, a kormányzati és gazdasági instabilitásból nem következik az állam megszűnése. Az olyan geopolitikai értelemben vett instabil országok, mint Jemen és Líbia viszont egzisztenciális fenyegetésekkel néznek szembe. Ahogy Martin W. Lewis érvel, korántsem biztos, hogy Líbia, nemhogy Szomália, koherens államként fog újjáalakulni.⁴²

A Száhel-övezet ilyen globális keretben történő értelmezése kapcsán az Inter-University Center for Terrorism Studies (IUCTS) által bevezetett „instabilitás íve” fogalom kínál viszonyítási pontot számunkra. Az IUCTS Száhellel foglalkozó 2023-as biztonsági jelentése aláhúzza, hogy „a térségben generációs társadalmi-kulturális konfliktus zajlik, amely hatással van a globális közösségre. Az események továbbra is arra utalnak, hogy az instabilitás egyre nagyobb »íve« húzódik a térségben, és ennek következményei túlmutatnak

⁴⁰ Búr 2009: 84.

⁴¹ Ágh 2005: 219.

⁴² Lewis, Martin W. (2014): *Is There An Arc of Instability?* [online], 2014. 10. 03. Forrás: GeoCurrents [2024. 06. 24.].

az egyes országok határain.”⁴³ Maga az „ív” átnyúlik Afrikán, beleértve Szomáliát, Szudánt, Észak-Nigériát és a Száhel-övezetet. Olyan interdependens módon összekötött, kontinenseken áthúzódó „bizonytalansági zóna” ez, amely a mindennapokban érezteti komplexitását az egymásba kapcsolódó humán bizonytalanságok képében. Ezek között kitüntetett problémahalmazt jelent az egymást finanszírozó illegális cselekmények sokasága, köztük a drogok és fegyverek tiltott kereskedelme, az embercsempészet, a kalózkodás vagy napjaink egyik felívelőben lévő geopolitikai kihívása, a kiberbűnözés.

A globálisra vált terror mára mindennapos afrikai jelenléte Száhel-szerte leginkább az al-Kaidához kötődik, elsősorban az Iszlám Maghreb al-Kaida (AQIM) szervezetéhez, amelyet többen klasszikusan felkelő szervezetként tartanak számon, amely erőfeszítéseit területi uralma kiszélesítésére és megerősítésére koncentrálja. Az AQIM a Száhel-övezet gyenge államainak, kormányzati hiányosságainak, illetve még inkább kormányzatlan vagy kormánytevékenység nélküli területeinek (*ungoverned spaces*)⁴⁴ hiátusait kihasználva, egyúttal kiaknázva jelenti a holisztikus értelemben vett biztonság legnagyobb veszélyét. Az AQIM „a különböző tuareg csoportokkal szimbiózisban tevékenykedik, kihasználva az állam nélküli nép marginalizáltságát és a tuaregek szembenállását az általuk lakott területeken osztozó államokkal”.⁴⁵ Ahogy Varga is kiemeli: „Az AQIM stratégiája kihasználja a kormányzatok gyengeségét, és bár a nagyobb városokban, jelentősebb központokban végrehajt különböző terrorcselekményeket (katonai vagy kormányzati célpontok elleni robbantások, emberrablások stb.), a periférikus területeken egész más módszert követ. Hosszú távú céljai eléréséhez előnyt kovácsol abból, hogy a félre eső területeken a kormányzat nem képes jelen lenni, így ezeken a részekén igyekszik pozitív kapcsolatokat kialakítani, támogatókat szerezni és integrálódni a társadalomba. Ennek megvalósítását egyrészt házasságok útján teszi, másrészt pedig megélhetést biztosít az ott élők számára különböző csempészfeladatokban, vagy magában szervezetben vállalt munkák révén. Az AQIM ezen felül védelmet ígér a lakosság számára vélt vagy valós ellenségeik, így más törzsek és a kormányzat ellen is. Azáltal, hogy a helyi közösségekbe és a gazdaságba épül be a szervezet, jelentősen csökkenti a kormányzat lehetőségeit a terrorizmusellenes harc során, hiszen az ott lakók számára sokszor reális alternatívát jelentenek a kormányzati erővel szemben.”⁴⁶

A kormányzatlan terek elmélete⁴⁷ szorosan kapcsolódik az államok kudarcának és összeomlásának elméletéhez. Az államok bukásának egyik jelzője Robert Rotberg szerint az államhatalom meggyengülése és csődje, ami teret ad „a bűnözésnek és az erőszak

⁴³ Alexander, Yonah – Wallace, Don Jr. (2023): *The Security Situation in the Sahel. Assessing Threats and Responses*. Inter-University Center for Terrorism Studies, 1.

⁴⁴ Lásd Marsai Viktor – Tarrósy István (2022): *The Potential for Violent Extremist Organizations in Africa to Take Advantage of the COVID-19 Pandemic Crisis in Ungoverned Spaces: The Cases of al-Shabaab and Boko Haram*. *African Security*, 15(2), 163–185.

⁴⁵ Búr Gábor (2015): Az AQIM, az iszlám Maghreb al-Kaida szervezete. In Kis Álmós Péter (szerk.): *Afrikai terrorista- és szakadársejtek*. Budapest: Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely, 160.

⁴⁶ Varga Márton (2016): *A Száhel-övezet válsága*. *Hadtudomány*, 26(e-szám), 78–79.

⁴⁷ Clunan, Anne L. – Trinkunas, Harold A. szerk.: (2010): *Ungoverned Spaces. Alternatives to State Authority in an Era of Softened Sovereignty*. Stanford: Stanford University Press.

növekedésének”, és ennek következtében azáltal, hogy az állam maga nem képes első számú funkcióját biztosítani, azaz a biztonságot garantálni, „a polgárok védelemért a hadurakhoz fordulnak [...] akik a biztonság lehetőségét kínálják egy olyan időszakban, amikor minden más, beleértve magát az államot is, szétesőben van.”⁴⁸

Puccsövezet?

A G5 Száhel létrehozása is egyfajta reakció volt a biztonság hiányára, az államok a szervezet megalapításával arra törekedtek, és ebben külső szereplők, például az Európai Unió is kiemelten segítette őket, „hogy egy új regionális biztonsági protokomplexumot [hozzanak] létre. Mivel a politikai szándék az államfők részéről megvan a katonai együttműködésen felüli más területeken való kooperációra is [...], így helytállóbb a multinacionális együttműködés helyett egy már létező regionális protokomplexumként említeni az államcsoportot.”⁴⁹

Márpedig a régió belüli kihívásokból több is akad. Noha a tanulmánynak nem kiemelt fókusza a puccsok és puccskísérletek bemutatása és elemzése, miután szorosan kapcsolódnak mind az államok gyengeségéhez, mind az ezáltal létrejövő biztonsági kihívásokhoz, érdemes röviden megemlíteni azokat.

A 2021-es puccsot Maliban akár úgy is fel lehetne vezetni, hogy a legutóbbi egy évtized alatt három puccs is lezajlott, a második és a harmadik között mindössze kilenc hónap telt el. A hadsereg irányából érkező kísérletek sikeresek voltak, de a 2021-es puccs azután zajlott le, hogy a 2020-as puccsot követő átmeneti kormányzat hadsereghez köthető szereplőket váltott le. A puccsot követően a hadsereget képviselő Assimi Goïta lett az ideiglenes elnök, és ugyan beígérték egy választást 2024 februárjára, azt már 2023 végén lefűjták, technikai okokra hivatkozva.⁵⁰

Csádban a 2021-es események mindössze puccskísérletnek nevezhetők, ahol ugyan az 1990-es puccsal hatalmat szerző elnök életét vesztette, fia viszont megszerezte a hatalmat a hadsereg támogatásával, és visszaverte az északi országrészből érkező, de többnyire líbiai finanszírozással működő szervezet támadását. 2024-ben Mahamat Déby Itno meg is nyerte a három év után végül megtartott választásokat, azt viszont a tudósítások is kiemelték, hogy az országnak a függetlensége óta (1960) még nem volt demokratikus hatalomátadása.⁵¹

Burkina Fasóban 2022-ben két puccs is zajlott, a januárit követően szeptemberben – a hatalomátvételeknek és a kormánnyal szembeni elégedetlenségnek pedig

⁴⁸ Rotberg, Robert I. (2004): *When States Fail. Causes and Consequences*. Princeton: Princeton University Press, 6.

⁴⁹ Bak Pál (2020): *A G5 Száhel afrikai regionális együttműködés tartalma, hatása a térség biztonságára és a migrációs folyamatokra*. *Honvédségi Szemle*, 148(1), 51.

⁵⁰ *Mali Junta Delays February Presidential Election for 'Technical Reasons'*. [online], 2023. 09. 25. Forrás: France24 [2024. 06. 24.].

⁵¹ Takadji, Edouard: *Chad's Military Leader is Confirmed as Election Winner in the Final Tally Despite Opposition Protest*. [online], 2024. 05. 16. Forrás: APNews [2024. 06. 24.].

a dzsihadista szervezetek előretörése és területszerzése adott indokot. A kormányzat nem volt képes fellépni a dzsihadistákkal szemben, és egyelőre az alkotmányos intézményeket és dokumentumokat sem állították vissza, valamint a tervezett 2024-es választásokat is elhalasztották.⁵²

Nigerben pedig 2023-ban zajlott le puccs, ahol az elnököt az elnöki gárda parancsnoka váltotta le, noha itt a leváltás körülményei továbbra is homályosak. Ebben az esetben sincs egyelőre terv a választásokra.

Mindezekhez kapcsolódóan kell kitérnünk arra a tényre, hogy a puccsok nem csupán a fennálló politikai rendszerekkel, hanem a nyugati befolyással szembeni kiállások is voltak: a francia és EU-s zászlók égetése, valamint orosz és némely esetekben kínai zászlók lengetése a korábbi nemzetközi viszonyok drasztikus átalakulását hozta magával: külső nagyhatalmak (Oroszország, Kína, Törökország) és regionális középhatalmak (Marokkó, Algéria) is élénkebb érdeklődést mutatnak a térség iránt. A biztonságot és a stabilitást leginkább veszélyeztető tevékenységet a kínai és török fegyverszállítások mellett az orosz katonai magánvállalatok (Private Military Company, PMC) megjelenése jelenti, amelyek Pongrácz szerint a szélesebb orosz érdekek mellett bizonyos esetekben a helyi tekintélyelvű vezetők érdekeit is képviselik,⁵³ így nem csupán Moszkva geopolitikai érdekeit testesítik meg, de adott esetben erősíthetik autoriter rezsimek fennmaradását, ellenálló képességük javítását.

A térség biztonsági folyamatainak átalakulását és alakulását jól mutatja, hogy 2024 januárjában Mali, Guinea és Burkina Faso, amely államok tagsága fel lett függesztve az ECOWAS-ban, puccsokat követően kilépett a szervezetből, és a G5 Száhel sem volt tartós, Mali 2022-es, majd Burkina Faso és Niger 2023-as kilépése után, 2023 decemberében Mauritánia és Csád kimondta a szervezet feloszlását.

A vizsgált államok társadalmi-gazdasági helyzete

Amint láttuk, mind az öt ország állami sérülékenységekkel, törékenységekkel rendelkezik, gyenge államként definiálhatók, ami rányomja a bélyegét a gazdasági és társadalmi folyamatokra is – további kihívások elé állítva az országokat. Az 1. táblázat néhány adat és mutató mentén ad képet az államokról, érthetővé téve jelen helyzetüket és előre jelezve számos várható jövőbeli problémát.

⁵² Glez, Damien: *Opinion: Elections in Mali and Burkina Faso Postponed for Forever (and a Day)*. [online], 2024. 05. 06. Forrás: The Africa Report [2024. 06. 24.].

⁵³ Pongrácz Bálint (2023): Az orosz katonai magánvállalatok afrikai jelenlétének okai. *Felderítő Szemle*, 22(1), 45.

1. táblázat: A Száhel-szövetség államainak társadalmi-gazdasági helyzete néhány mutató mentén

	Burkina Faso	Csád	Mali	Mauritánia	Niger
GDP (PPP) ⁵⁴ (USD, 2022)	48 949 Mrd	25 037 Mrd	48 184 Mrd	25 245 Mrd	33 406 Mrd
GDP- (PPP) rangsor ⁵⁵	115.	151.	116.	149.	136.
GDP-összetétel, származási ágazatok szerint ⁵⁶	mezőgazdaság 31%; ipar 23,9%; szolgáltatások 44,9%	mezőgazdaság 52,3%; ipar 14,7%; szolgáltatások 33,1%	mezőgazdaság 41,8%; ipar 18,1%; szolgáltatások 40,5%	mezőgazdaság 27,8%; ipar 29,3%; szolgáltatások 42,9%	mezőgazdaság 41,6%; ipar 19,5%; szolgáltatások 38,7%
Népesség ⁵⁷ (2024)	23 042 199	19 093 595	21 990 607	4 328 040	26 342 784
Népesség 15 éves kor alatt ⁵⁸ (2024)	41,6%	45,8%	46,8%	35,7%	49,5%
Népességnövekedés ⁵⁹ (2024)	2,4%	3,01%	2,9%	1,92%	3,66%
Várható élettartam ⁶⁰ (2024)	64,2	60	63,2	65,9	60,9
HDI, Emberi Fejlettségi Index ⁶¹ (2023, 193 állam)	185.	189.	188.	164.	189.
FSI, Törékeny Államok Index ⁶² (2024, 179 állam)	21.	10.	14.	34.	19.
IIAG, Ibrahim Index az afrikai kormányzás-ról ⁶³ (2022, 54 állam)	18.	47.	37.	41.	32.
CPI, Korruptióérzékelési Index ⁶⁴ (2023, 180 állam)	83.	162.	136.	130.	125.
Írni-olvasni tudók aránya 15 éves kor felett (2021) ⁶⁵	teljes népesség 46%; férfiak 54,5%; nők 37,8%	teljes népesség 26,8%; férfiak 35,4%; nők 18,2%	teljes népesség 35,5%; férfiak 46,2%; nők 25,7%	teljes népesség 67%; férfiak 71,8%; nők 62,2%	teljes népesség 37,3%; férfiak 45,8%; nők 29%

Forrás: a szerzők szerkesztése

Gazdasági szempontból a nagyjából hasonló lélekszámú Burkina Faso és Mali a térség öt államának legjobb szereplői, de még ezen államokat is megelőzi 114 másik a vásárlóerő-paritáson alapuló összevetésben. A gazdaság szerkezete is bizonyítja, hogy alacsony jövedelmű országokként a globális kapitalista rendszerek periferiáján találhatók, a szolgáltatások nagyobb súlya még Mauritániában figyelhető meg, de itt a viszonylag alacsony

⁵⁴ *The World Factbook*. [online]. Forrás: CIA [2024. 06. 24.].

⁵⁵ *The World Factbook*.

⁵⁶ *The World Factbook*.

⁵⁷ *The World Factbook*.

⁵⁸ *The World Factbook*.

⁵⁹ *The World Factbook*.

⁶⁰ *The World Factbook*.

⁶¹ *Human Development Index*. [online]. Forrás: UNDP [2024. 06. 24.].

⁶² *Fragile States Index*. [online]. Forrás: fragilestatesindex.org [2024. 06. 24.].

⁶³ *Ibrahim Index of African Governance*. [online]. Forrás: iiag.online [2024. 06. 24.].

⁶⁴ *Corruption Perception Index*. [online], 2023. Forrás: Transparency International [2024. 06. 24.].

⁶⁵ *The World Factbook*.

népesség nem képes számottevő gazdasági teljesítményre. A gazdasági tevékenységek kapcsán a mezőgazdaság relatíve nagy súlya azért is aggasztó (Csádban a GDP több mint fele származik a mezőgazdaságból, de Maliban és Nigerben is 40% felett áll ez a mutató), mert a rohamosan növekvő népesség miatti túlhasználat, az erdőirtás, a túllegettetés és a klímaváltozás következtében az elsivatagosodás veszélyezteti a régiót – a Szahara területe az elmúlt évtizedekben 10%-kal növekedett, déli irányba, a Száhel kárára.⁶⁶ „A Száhel-övezet gazdasági biztonsága nagyban függ a környezeti biztonságtól. Amennyiben a művelhető területek mérete csökkenő tendenciát követ, a mezőgazdaság termelése, amely a térség minden államának elsődleges megélhetését jelenti, tovább csökkenhet.”⁶⁷ A következményekkel pedig a továbbra is gyors ütemben gyarapodó népességnek kell szembenéznie, az éhínség már a mindennapok része, de a betegségek és a vízhiány is súlyos kihívások elé állítja a régiót, humanitárius katasztrófa felé hajtva a térséget.⁶⁸

A népesség gyors ütemű növekedése mellett az előző pontokhoz kapcsolódóan a fiatalok döbbenetesen magas aránya (a 15 éven aluliak mind az öt országban kiteszik a társadalom nagy részét, Nigerben majdnem a felét) fontos tényező – a gazdasági fejletlenség és a környezeti degradáció ezen fiatalok életét alapvetően fogja meghatározni, a mindenkori politikai vezetés pedig súlyos nyomással lesz kénytelen szembesülni. A problémákat a következő adat is jól kifejezi: a várható élettartam elmarad a globális átlagtól (73,33⁶⁹) és 25–30 évvel az első helyen található Monacótól (89,8⁷⁰).

Az amerikai PRB (Population Reference Bureau) is aláhúzza, hogy a tágabb értelemben vett tízországos Száhel-régió potenciálisan viharos jövőjének legerősebb mozgatórugója a jelentős népességnövekedés. A 2,5%-tól közel 4%-ig terjedő éves demográfiai növekedési rátával a népesség továbbra is a régió kapacitását meghaladó mértékben fog emelkedni. A teljes termékenységi ráta átlagosan 4,1 és 7,6 gyermek/nő közötti értékével a makrorégió népessége a mai közel 135 millióról 2050-re 330 millióra, 2100-ra pedig közel 670 millióra nőhet. A tanulmányunkban vizsgált öt állam esetében a 2014-ben publikált ráta (amely ma világosan érezteti hatását) e számokat mutatja: Burkina Faso: 5,9; Csád: 6,6; Mali: 6,1; Mauritánia: 4,1; Niger: 7,6.⁷¹

A társadalom helyzetét jól bemutatja az Emberi Fejlettségi Index (HDI). Mauritánia némiképp előkelő helye a 2023-as adatokban a másik négy állam társadalmának katasztrofális helyzetét tárja fel, nem meglepő, hogy a Törékeny Államok Indexén (FSI) is elől találhatók a térség államai.

Az állami-politikai struktúrák kapcsán az Ibrahim Index segíthet elhelyezni ezen államokat az afrikai kontinensen, a biztonság és jogállamiság, a politikai részvétel és jogok, a gazdasági lehetőségek és az emberi fejlődés kategóriái mentén: az amúgy nem kiemelkedő helyezéseket tovább árnyalja, hogy a 2022-es elérhető adatok 2021-ig bezárólag vizsgálják az államokat, így az elmúlt évek kormányzati kudarcai még meg sem

⁶⁶ *Desertification-Sahel Case Study*. [online], 2022. 01. 20. Forrás: DGB Group [2024. 06. 24.].

⁶⁷ Varga 2016: 74.

⁶⁸ Marsai Viktor (2024): *Válságra ítélve? Humanitárius katasztrófa a Száhelben. Máltai Tanulmányok*, 6(2), 75–87.

⁶⁹ *The World Factbook*.

⁷⁰ *The World Factbook*.

⁷¹ *Demographic Challenges of the Sahel*. [online], 2015. 01. 14. Forrás: prb.org [2024. 06. 24.].

jelennek ezekben a számokban. Az állami struktúrákkal szembeni bizalmatlanság pedig a Korruptióérzékelési Indexben (CPI) is megjelenik.

Talán az egyik legfontosabb mutató pedig az írni-olvasni tudók aránya, ami alapfeltétele az állammal szembeni bizalom újjáépítésének és a demokratikus struktúrák kialakításának, a hatékony tájékoztatás, kommunikáció és párbeszéd ugyanis csak így lehet sikeres, a helyzet azonban drámai. Mauritánia (a térségi átlaghoz képest) jobb mutatói mellett ugyanis a 15 éven felüli állampolgárok 26–46%-a képes írni és olvasni, a nemi bontás pedig még tovább árnyalja ezen társadalmak helyzetét.

Mindezen kihívásokat, problémákat Marsai próbálta meg összegezni ekképpen: „A túlnépesedés itt találkozik igazán a klímaváltozással, eközben pedig a gazdasági fejlődés esélye csekély, már csak a régió szerencsétlen földrajzi helyzete miatt is. Nem nagyon látszik, hogy mi az út előre. A Száhel nagy része a világgazdaság vérkeringésétől távoli, elzárt terület. A legtöbb térségbeli országnak nincs tengerpartja, kikötője. Súlyos belső iszlamista kihívással, radikalizációval küzdenek, és sok országban az etnikai ellentétek is éleződnek.”⁷²

A Száhel mint regionális biztonsági komplexum

Buzan és Wæver regionális biztonsági komplexum elmélete (*Regional Security Complex Theory*, RSCT)⁷³ segíthet abban, hogy a térség, a Száhel-övezet dinamikáját a regionális kontextusban értelmezzük a helyi vagy a globális szint helyett. A megközelítés alapját az az értelmezés adja, hogy a globális biztonsági kihívások területalapúak és jól meghatározott földrajzi egységekhez kötődnek. Egy ilyen komplexum lényegében „olyan államok csoportja, amelyek elsődleges biztonsági aggályai annyira szorosan összekapcsolódnak, hogy nem lehet ésszerűen külön kezelni nemzeti biztonságukat”⁷⁴ ebben az értelmezésben pedig a Száhel-övezet vizsgált történelmi, politikai, biztonsági, gazdasági, éghajlati és társadalmi kihívásai látható módon összekapcsolódnak, és egy ilyen regionális értelmezésben teret nyerhetnek. A Száhel-övezet ugyanakkor nem felel meg mindenben Buzanék elméletének, és inkább tartják a Száhelt minikomplexumnak, strukturálatlan térnek, elsősorban az államok gyengesége miatt – ahogy Martonék fogalmaztak: az ilyen térségek, államok „gyengék, erejüket kivetíteni a határaikon túl nem képesek, sőt olykor még a saját területükön belül is csak nehezen”⁷⁵.

Mindezek mellett, és erre Martonék is felhívják a figyelmet, Buzan és Wæver megközelítése sem tökéletes, gondolva például a klímaváltozásra, mint nem csupán egy jól meghatározható régióra korlátozódó jelenségre, így ők a kérdésspecifikus biztonsági komplexumok elméletét, lényegében Buzanék továbbgondolt struktúráját dolgozták ki. Ez „egy adott kérdéssel kapcsolatban interakcióban álló szereplők, állapotok és hatások

⁷² Több tízmillió ember fogja elhagyni Afrikát – Marsai Viktor a Mandinernek. [online], 2020. 03. 30. Forrás: Mandiner [2024. 06. 24.].

⁷³ Buzan, Barry – Wæver, Ole (2003): *Regions and Powers. The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁷⁴ Buzan–Wæver 2003: 44.

⁷⁵ Marton Péter – Balogh István – Rada Péter (2015): *Biztonsági Tanulmányok. Új fogalmi keretek, és tanulságok a visegrádi országok számára*. Budapest: Antall József Tudásközpont, 53.

[rendszere], amelyben a kölcsönhatások e rendszere ténylegesen, azaz adatokkal alátámasztható módon érinti az egyes szereplők [...] egzisztenciális biztonságát.”⁷⁶

A kérdések ilyen szempontú vizsgálata meghaladja e tanulmány terjedelmi kereteit, de mindenképpen izgalmas további kutatási irány lehet a Száhel-övezet ilyen szempontú elemzése, kifejezetten, mert úgy tűnik, és ezt az ECOWAS és a G5 Száhel kudarca is mutatja, nincs meg a szereplők között az együttműködés megfelelő szintje.

Összegzés

A hasonló problémák mindenesetre igénylik azt, hogy komplex, a régió egészére vonatkozó megoldások jöjjenek létre, amit önérből ezek az államok biztos nem tudnak majd elvégezni⁷⁷ – de szükség lesz az állami intézmények felépítésén és visszaállításán keresztül az intézményekbe vetett bizalom helyreállítására, kiemelten jelentős lesz a tájékoztatás, kommunikáció kiépítése és az oktatási rendszerek fejlesztése.

Mindezen hiányosságokból fakadóan a biztonsági helyzet sem javul számottevően, sőt „a Száhel-övezet országai a folyamatos nemzetközi erőfeszítések ellenére egyre inkább romló biztonsági tendenciákat mutatnak, elsősorban az iszlám vallás szélsőséges irányzatainak terjedése és az ezt megfékezni képtelen, alulszervezett állami struktúrák miatt.”⁷⁸

Továbbá a nemzetállami keretek kialakítására véleményünk szerint az afrikai modern állam keretein belül nem lesz lehetőség, a térség etnikai megosztottsága, a gyarmati múltból visszamaradt ellentétek⁷⁹ nem fogják mindezt lehetővé tenni, így a nemzetközi közösség feladata lesz az átmenet alatt a piacgazdaság kialakításához kapcsolódó nehézségekben támogatni az államot, sikeresen létrehozva egy olyan politikai struktúrát, amelyben minden közösség lehetőséget kap érdekeinek kifejezésére.

A G5 Száhel-szövetség megalkotása is egy ilyen elképzelés mentén formálódott, az Európai Unió aktív támogatásával,⁸⁰ láthatóan sikerek nélkül. Kritikusnak kell lennünk ugyanakkor európai megközelítésekkel is, nem véletlen ugyanis a megjelenő nagyobb figyelem: a gyenge államok táptalajt biztosítanak a terrrorszervezeteknek, csempésztovnalaknak, és a migrációt⁸¹ is ösztönzik – közvetlen módon érintve az Európai Uniót. Sőt, N. Rózsa és Marsai kiemelték, hogy az EU esetében a hasonló problémák miatt, illetve mert a különböző régiók biztonsági környezete nem értelmezhető a másik régió nélkül, egy Magreb és Száhel regionális biztonsági alkomplexum létrehozására lenne szükség,⁸² ennek kapcsán, kifejezetten fókuszálva a Száhel-övezetre, kitértünk az elméleti keretekre és a fennálló hiányos együttműködésre is.

⁷⁶ Marton-Balogh-Rada 2015: 54–55.

⁷⁷ Varga 2022: 204.

⁷⁸ Kis-Benedek József – Kováts Bence (2022): A Száhel-övezet biztonsági helyzetértékelése és a Mali Takuba Művelet tapasztalatai. *Felderítő Szemle*, 21(3), 22.

⁷⁹ Achoui 2017: 208.

⁸⁰ Varga 2022: 38.

⁸¹ Tóth Klaudia (2021): *Migrációs mintázatok a Száhel-övezetben*. *Horizont*, (6), 1–16.

⁸² N. Rózsa Erzsébet – Marsai Viktor: *From a Fragmented Cooperation to an Integrated Approach – The Emergence of the Maghreb and Sahel Region and its Consequences for the European Union*. [online], 2022. Forrás: EuroMesco [2024. 06. 24.].

Mindehhez kapcsolódóan, zárshóként a nemzetközi környezetet kell kiemelni: az Európai Unió nem az egyetlen szereplő, amely érdekelt a térségben (nem csupán a francia gyarmati szál, hanem a régió közelsége miatt is), az elmúlt években ugyanis felerősödött Oroszország biztonsági folyamatokat alapvetően befolyásoló szerepvállalása és a kontinensen jelenlétét folyamatosan növelő Kína gazdasági térnyerése is. Törökország és a régió, a Magreb középhatalmai is feltűntek, amely szereplőkkel párhuzamosan az Amerikai Egyesült Államok is újrafogalmazza – nemzetbiztonsága számára releváns módon – térségi elköteleződéseit.

Felhasznált irodalom

- Achoui, Ali (2017): Országok és etnikumok a Száhel-övezetben. *Acta Historica*, 141(december), 203–209.
- Ágh Attila (2005): A politikai rendszerek változása. In Gallai Sándor – Török Gábor (szerk.): *Politika és politikatudomány*. Budapest: Aula Kiadó, 209–223.
- Alexander, Yonah (2017): *Terrorism in North Africa and the Sahel in 2016*. Eighth Annual Report. Inter-University Center for Terrorism Studies. Online: <https://doi.org/10.3233/978-1-61499-587-6-1>
- Alexander, Yonah – Wallace, Don Jr. (2023): *The Security Situation in the Sahel. Assessing Threats and Responses*. Inter-University Center for Terrorism Studies.
- Bak Pál (2020): A G5 Száhel afrikai regionális együttműködés tartalma, hatása a térség biztonságára és a migrációs folyamatokra. *Honvédségi Szemle*, 148(1), 50–65. Online: <https://doi.org/10.35926/HSZ.2020.1.4>
- Bene Krisztián (2022): A sivatag, a szegénység és a terrorizmus szorításában. Száhel és Közép-Afrika. In Brucker Balázs – Kruzslicz Péter (szerk.): *Frankofón Afrika*. Szeged: SZTE Frankofón Egyetemi Központ, 231–261.
- Benkes Mihály (2009): Az afrikai államiség természete és a nemzetközi rendszer. In Csizmadia Sándor – Tarrósy István (szerk.): *Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés*. Pécs: Publikon Kiadó, 29–50.
- Buzan, Barry – Wæver, Ole (2003): *Regions and Powers. The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511491252>
- Búr Gábor (2005): Afrika. In Németh Sándor (szerk.): *20. századi egyetemes történet II. Európán kívüli országok*. Budapest: Osiris Kiadó, 251–272.
- Búr Gábor (2009): Államkudarcok Afrikában. In Csizmadia Sándor – Tarrósy István (szerk.): *Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés*. Pécs: Publikon Kiadó, 75–91.
- Búr Gábor (2015): Az AQIM, az iszlám Maghreb al-Kaida szervezete. In Kis Álmos Péter (szerk.): *Afrikai terrorista- és szakadársejtek*. Budapest: Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely, 154–172.
- Búr Gábor (2020): Afrika 1789–1890. In Vadász Sándor (szerk.): *19. századi egyetemes történelem 1789–1914. Európa és az Európán kívüli országok*. Budapest: Osiris Kiadó, 621–629.
- Clunan, Anne L. – Trinkunas, Harold A. szerk. (2010): *Ungoverned Spaces. Alternatives to State Authority in an Era of Softened Sovereignty*. Stanford: Stanford University Press. Online: <https://doi.org/10.1515/9780804774499>
- Collier, Paul (2009): *Wars, Guns, and Votes. Democracy in Dangerous Places*. London: Bodley Head.
- Corruption Perception Index*. [online], 2023. Forrás: Transparency International [2024. 06. 24.].
- Demographic Challenges of the Sahel*. [online], 2015. 01. 14. Forrás: prb.org [2024. 06. 24.].
- Desertification-Sahel case study*. [online], 2022. 01. 20. Forrás: DGB Group [2024. 06. 24.].
- Faal, Dawda – Suha György (2008): *Gambia. Afrikai történelem egy folyó völgyében*. Pécs: Publikon Kiadó.
- Fage, J. D. – Tordoff, William (2004): *Afrika története*. Budapest: Osiris Kiadó
- Flint, Colin – Taylor, Peter J. (2011): *Political Geography. World-Economy, Nation-State, Locality*. New York: Routledge.
- Fragile States Index*. [online]. Forrás: fragilestatesindex.org [2024. 06. 24.].
- G5Sahel: *Le G5 Sahel*. [online], 2015. 09. 29. Forrás: g5sahel.org [2024. 06. 24.].
- Glez, Damien: *Opinion: Elections in Mali and Burkina Faso Postponed for Forever (and a Day)*. [online], 2024. 05. 06. Forrás: The Africa Report [2024. 06. 24.].
- Human Development Index*. [online]. Forrás: UNDP [2024. 06. 24.].

- Ibrahim Index of African Governance*. [online]. Forrás: iiag.online [2024. 06. 24.].
- Kis-Benedek József – Kováts Bence (2022): A Száhel-övezet biztonsági helyzetértékelése és a Mali Takuba Művelet tapasztalatai. *Felderítő Szemle*, 21(3), 22–37.
- Lewis, Martin W. (2014): *Is There An Arc of Instability?* [online], 2014. 10. 03. Forrás: GeoCurrents [2024. 06. 24.].
- Mali Junta Delays February Presidential Election for 'Technical Reasons'*. [online], 2023. 09. 25. Forrás: France24 [2024. 06. 24.].
- Marsai Viktor (2024): Válságra ítélve? Humanitárius katasztrófa a Száhelben. *Máltai Tanulmányok*, 6(2), 75–87. Online: <https://doi.org/10.56699/MT.2024.2.5>
- Marsai Viktor – Tarrósy István (2022): The Potential for Violent Extremist Organizations in Africa to Take Advantage of the COVID-19 Pandemic Crisis in Ungoverned Spaces: The Cases of al-Shabaab and Boko Haram. *African Security*, 15(2), 163–185. Online: <https://doi.org/10.1080/19392206.2022.2077682>
- Mbeki, Thabo (2002): *Africa. Define Yourself*. Cape Town: Tafelberg Mafube.
- Marton Péter – Balogh István – Rada Péter (2015): *Biztonsági Tanulmányok. Új fogalmi keretek és tanulságok a visegrádi országok számára*. Budapest: Antall József Tudásközpont.
- N. Rózsá Erzsébet – Marsai Viktor: *From a Fragmented Cooperation to an Integrated Approach – The Emergence of the Maghreb and Sahel Region and its Consequences for the European Union*. [online], 2022. Forrás: euromesco.net [2024. 06. 24.].
- Pakenham, Thomas (1991): *The Scramble for Africa*. London: Abacus.
- Pongrácz Bálint (2023): Az orosz katonai magánvállalatok afrikai jelenlétének okai. *Felderítő Szemle*, 22(1), 44–69.
- Rotberg, Robert I. (2003): *State Failures and State Weakness in a Time of Terror*. Washington, D.C.: The World Peace Foundation & Brookings Institution Press.
- Rotberg, Robert I. (2004): *When States Fail. Causes and Consequences*. Princeton: Princeton University Press. Online: <https://doi.org/10.1515/9781400835799>
- Rustow, Dankwart (1970): Transition to Democracy: Towards a Dynamic Model. *Comparative Politics*, 2(3), 337–363. Online: <https://doi.org/10.2307/421307>
- Schraeder, Peter J. (2020): Politics. In Schraeder, Peter J. (szerk.): *Understanding Contemporary Africa*. 6th edition. Boulder–London: Lynne Rienner Publishers, 67–73.
- Takadji, Edouard: *Chad's Military Leader is Confirmed as Election Winner in the Final Tally Despite Opposition Protest*. [online], 2024. 05. 16. Forrás: APNews [2024. 06. 24.].
- Tarrósy István (2009): Politikai elméletek és módszertanok a mai afrikai problémák megértéséhez. In Csizmadia Sándor – Tarrósy István (szerk.): *Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés*. Pécs: Publikon Kiadó, 13–28.
- Tarrósy István (2011): *Kelet-Afrika a fejlődés útján. A Kelet-afrikai Közösség és tagállamai közelebbről*. Pécs: Publikon Kiadó.
- Tarrósy István (2018): Térségi biztonsági kérdések és megoldások az afrikai kontinensen – Az Afrikai Unió és a regionális gazdasági közösségek (RECs) biztonsági architektúrája. *Afrika Tanulmányok*, 12(1–3), 5–30. Online: <https://doi.org/10.15170/AT.2018.12.1-3.1>
- The World Factbook*. [online]. Forrás: CIA [2024. 06. 24.].
- Tóth Klaudia (2021): *Migrációs mintázatok a Száhel-övezetben*. *Horizont*, (6), 1–16.
- Több tízmillió ember fogja elhagyni Afrikát – Marsai Viktor a Mandinernek*. [online], 2020. 03. 30. Forrás: Mandiner [2024. 06. 24.].
- United Nations Security Council: *United Nations Integrated Strategy for the Sahel*. S/2013/354. [online], 2013. 06. 14. Forrás: securitycouncilreport.org [2024.06.24.].
- Varga Márton (2016): A Száhel-övezet válsága. *Hadtudomány*, 26(e-szám), 70–82. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2016.26.E.70>
- Varga Márton (2022): *A Száhel-övezet regionális válsága – déli fenyegetés az Európai Unió számára*. Doktori disszertáció. Budapest: NKE Hadtudományi Doktori Iskola.
- Vines, Alex (2013): A Decade of African Peace and Security Architecture. *International Affairs*, 89(1), 89–109. Online: <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12006>
- Vörös Zoltán (2019): A 2019-es nigériai választások és a szimulált demokrácia. *Parlamentari Szemle*, 4(1), 107–119.

Pásztor Szabolcs¹

A nagyhatalmi versengés gazdasági okai a Száhel-övezetben a 2020-as évek derekán²

Ez a tanulmány a Száhel-övezet geopolitikai helyzetét vizsgálja napjainkban. A régió természeti erőforrásokban való gazdagsága, különösen az ásványkincsek és a foszszilis energiahordozók tekintetében, vonzó célponttá tette ezt a földrajzi egységet a nagyhatalmak számára, beleértve az Egyesült Államokat, Kínát, Oroszországot, Franciaországot és más feltörekvő államokat. Az elemzés rávilágít a nagyhatalmi versengés gazdasági mozgatórugóira, ehhez elemzi a térségben található fontos ásványkincsek elhelyezkedését, mint például az arany és a vasérc, valamint a terület klimatikus és társadalmi kihívásait. A következtetések között az rajzolódik ki, hogy a Száhel-övezet a következő évtizedekben továbbra is fontos színtere marad a világgazdasági és geopolitikai versenynek, mivel az ásványi erőforrások iránti globális kereslet és a regionális instabilitás felerősíti a nagyhatalmi jelenlétet.

Kulcsszavak: Afrika, Száhel-övezet, nagyhatalmi versengés, geopolitika, ásványkincsek

Economic Drivers of Great Power Rivalry in the Sahel Region in the Mid-2020s

This paper examines the geopolitical situation of the Sahel region in contemporary times. The region's wealth of natural resources, particularly its mineral deposits and fossil fuels, has made it an attractive target for major powers, including the United States, China, Russia, France, and other emerging states. The study highlights the economic drivers behind the competing great powers, analysing the distribution of key minerals in the region, such as gold and iron ore, as well as the climatic and societal challenges faced by the area. The paper concludes that the Sahel will remain an important arena for global economic and geopolitical competition in the coming decades, as the global demand for mineral resources and regional instability continue to intensify the presence of great powers.

Keywords: Africa, Sahel region, great power competition, geopolitics, mineral resources

Bevezető gondolatok

A nagyhatalmi versengések helyszíne változó, és különböző szempontok szerint jöhetnek létre olyan földrajzi területek, ahol ez a rivalizálás kiéleződhet. Ugyanakkor bizonyos

¹ Pásztor Szabolcs az NKE Közgazdaságtani és Nemzetközi Gazdaságtani Tanszékének habilitált egyetemi docense. E-mail: pasztor.szabolcs@uni-nke.hu

² A tanulmány a TKP2021-NVA-16 azonosítószámú NKE HHK „Alkalmazott katonai műszaki, had- és társadalomtudományi kutatások a nemzetvédelem, nemzetbiztonság területén a Hadtudományi és Honvédtisztképző Karon” című pályázat keretében készült.

szabályszerűségeket megállapíthatunk, így például kijelenthető, hogy a jelenség létrejöttéhez szükség van egy hatalmi vákuumra az adott térségben, többek között ilyen Közép-Ázsiában a Szovjetunió felbomlása után kialakult helyzet,³ illetve a szubszaharai régió függetlenedés utáni viszonyrendszere. Emellett pedig a térségnek kellő erőforrásokkal kell rendelkeznie, hogy gazdasági szempontból vonzóvá váljék más, előnyösebb pozícióban lévő országok, elsődlegesen az aktuális világrendben nagyhatalmi pozícióval rendelkező államok számára. Nyilvánvaló módon egy ilyen versengéshez szükség van kellő mennyiségű országra, amely olyan saját gazdasági hatalommal rendelkezik, ami lehetővé teszi számára, hogy erőforrásait külföldön ne pusztán csak befektesse, hanem hajlandó legyen kockázatot vállalni más vetélytársakkal szemben.

Ilyen szempontból a jelenkori afrikai kontinens különösen is termékeny táptalajként szolgál az ehhez hasonló hatalmi versengéseknek, részben gazdasági okok miatt is. Ugyanakkor fontos kijelenteni, hogy ehhez a helyzethez hozzájárul a 21. század sajátos hidegháború utáni helyzete, amelyben a korábban kétpólusú világ összeomlását követően a győztes amerikai fél mellett komoly hatalmi vákuum jött létre, és ez köztudottan egy újabb hatalmi átrendeződésnek ágyazott meg korunkban. Ezenkívül Afrika esetében egy sajátos helyzet áll fenn. Nevezetesen a 20. század második felében történt dekolonizáció után nem pusztán a két szuperhatalmat illetően jött létre egy szabad befolyási terület, hanem egyéb szempontból is vákuum képződött a gyarmatosító országok háttérbe vonulásával. Ez amellett, hogy instabillá tette a térség frissen létrejött országait, az egyes államokban olyan gazdasági helyzetet idézett elő, amely a korábban ki nem használt természeti erőforrásokat a gazdasági célú gyarmatosító törekvések fókuszába helyezte. Ezzel előkészítette a terepet a napjainkban kibontakozó gazdasági versengéshez az egész kontinensen, így a Száhel-övezetben is.⁴

A Száhel-övezet országai különösen erősen ki vannak téve ennek a gazdasági csatározásnak, amelynek okait ez a tanulmány hivatott feltárni. Kétségtelen, hogy ez a helyzet nem vezethető le pusztán gazdasági, történelmi vagy politikai tényezőkből, egészen meghatározó szempont a természetföldrajzi környezet determináltsága is. Ezek összessége egy olyan sajátos geopolitikai és világ gazdasági helyzetet eredményez, amelynek következtében a Száhel-övezet különösen aktív résztvevője a világ gazdasági folyamatoknak. A tanulmány az okokat vizsgálja, kezdve az általános meghatározottságoktól, a természeti erőforrásokon át, egészen a tényleges nagyhatalmi jelenlétig.

A Száhel-övezet földrajzi meghatározottsága

A szóban forgó terület vizsgálatánál érdemes kiemelni, hogy meghatározása még ma sem egyértelmű, mivel a használt tudományos eszközöknek megfelelően más országokat és régiókat jelölhetünk ki az afrikai kontinensen, ha a Száhel-övezetről esik szó. Gyakori a természetföldrajzi síkon való meghatározás, amely arra mutat rá, hogy a Száhel-övezet

³ Vasa László (2020): *Közép-Ázsia: Eurázsiai Gazdasági Unió vagy Övezet és Út? Polgári Szemle*, 16(1–3), 336; Vasa László (2024): *Változó Közép-Ázsia: a pragmatizmus kényszere. Pólusok*, 5(2), 3.

⁴ Pásztor Szabolcs (2020): *Versenyfutás(ok) Afrikáért – Világ gazdasági integráció és marginalizáció? Külgazdaság*, 64(9–10), 48.

a kontinens északi részén húzódik keresztül az Atlanti-óceántól a Vörös-tengerig, Szenegáltól Eritréig. Ennél egzaktabb a lehatárolásunk akkor, ha arra mutatunk rá, hogy a Száhel-övezet Észak-Afrikában, a Szahara, a kontinens és a világ legnagyobb sivatagának déli peremén helyezkedik el, kiterjedése mintegy 5,4 millió km². Más földrajzi értelemben a Száhel a Szahara és az észak-afrikai szavannarégiók közötti átmeneti övezetet jelenti, amely kiterjed a kontinens több országára. A lehatárolásra van egy szűkebb megközelítés is, amely a földrajzi régióba egyértelműen beletartozó államok területét jelenti: Szenegált, Mauritániát, Malit, Burkina Fasót, Nigert, Csádöt és Szudánt. Ezzel jóval szűkebb, de így is jelentős, 3 millió km²-nyi területről beszélünk, amely minden szempontból homogénebb, és így könnyebb általános képet alkotni a szóban forgó államokról.⁵ Látható azonban, hogy több állam található ezen a területen, így ez a régió egyébként hatalmas társadalmi és kulturális diverzitást mutat, amelyből többek között gazdasági különbségek is adódnak. Ezek az eltérések pedig fontos következményekkel járnak együtt. Talán éppen emiatt is érdemes ráirányítani a figyelmet arra, hogy – amint más esetekben is – a szigorúan természetföldrajzi elkülönítés nem esik egybe a praktikus szempontból használt társadalmi-gazdasági Száhel-övezet meghatározással.

Ezekről az országokról társadalmi szempontból elmondható, hogy az afrikai kontinens egyik legszegényebb és legnagyobb egyenlőtlenségekkel rendelkező területéhez tartoznak, ahol alacsony az oktatási és egészségügyi infrastruktúra színvonala, és a lakosság jelentős része él kiszolgáltatott helyzetben. A politikai instabilitás, az etnikai és vallási konfliktusok pedig tovább súlyosbítják a helyzetet, ami gyakran menekülthullámokhoz vezet.⁶

Klimatikus jellemzői alapján a Száhel-övezet egy igen törekeny ökoszisztéma, amely szemiárid éghajlata és átmeneti jellege miatt területén belül is érzékelhető különbségekkel rendelkezik. Egyik legfontosabb problémája a félsivatagos időjárási viszonyaiból adódik, ami társadalmi szinten élelmezési nehézségeket okoz, emellett magától értetődő módon a vízellátás is problémát jelent. Ezek a tényezők egy még mindig rurális jellegű társadalom esetében megnehezítik a munkahelyteremtést, a munkavállalást, ami nagy gond az itt élők számára. Mindez alapvető társadalmi és politikai instabilitást eredményez a térségben.⁷

Az elhelyezkedéséből adódóan az esőzés tekintetében eleve is szegényes régiót a modern korban a klímaváltozás kifejezetten instabillá teszi. A területen általánosan jellemző az elsivatagosodás és a forró szélsőség felé történő eltolódás, ami tovább növeli a már említett problémákat. Emellett pedig ez az egyre törekenyebbé váló ökoszisztéma mostanra a közvetlen emberi beavatkozásokra is rendkívül érzékenyvé vált, ami még instabilabbá teszi az övezetet, esetenként drasztikusan növelve a fentebb említett hatásokat. Ennek tükrében pedig nem véletlen, hogy több környezetvédelmi projekt is létrejött ezeknek a folyamatoknak a megállítására és visszafordítására.⁸

A terület továbbá komoly demográfiai kihívásokkal néz szembe, ami a már fentebb említett ökológiai problémát csak felerősíti. Ez az amúgy is érzékeny és kis eltartóképességű

⁵ Varga Márton (2016): *A Száhel-övezet válsága*. *Hadtudomány*, 26(E-szám), 72.

⁶ Minderről lásd Marsai Viktor (2024): *Rejtő nyomában II – Magyarország és a Magyar Honvédség csádi szerepvállalása*. *SVKI Elemzések*, (7), 1–13.

⁷ Varga 2016: 70–71.

⁸ OECD (2022): *Natural Resource Governance and Fragility in the Sahel*. Párizs: OECD Publishing, 12–13.

természetes környezet így rendkívüli fenntarthatósági kihívásoknak van kitéve. Széles körben ismert tény, hogy a népességnövekedés nem áll meg, hiszen napjainkban már a 127 millió főt is átlépte a lakosságszám, míg 2030-ra a 200 milliót, 2050-re pedig a 340 milliót is elérheti a jelenlegi becslések szerint.

A Száhel-övezet tehát a társadalmi és földrajzi jellemzői alapján egy összetett és hatalmas kiterjedésű régió, amely komoly kihívásokkal néz szembe. Ezzel párhuzamosan a geopolitikai helyzetéből adódóan nyitva áll a világ azon nagyhatalmai számára, amelyek a befolyásukat kívánják növelni, így a terület az utóbbi időben a politikai csatározások helyszínévé is vált. Ennek a helyzetnek az elsődleges oka a fentebb már vázolt földrajzi, klimatikus, társadalmi és gazdasági nehézségek mellett az, hogy a politikai vákuumban a rendelkezésre álló erőforrások megszerzése és kiaknázása egészen nagy profittal kecsegtet a befolyásukat növelni kívánó országok számára.

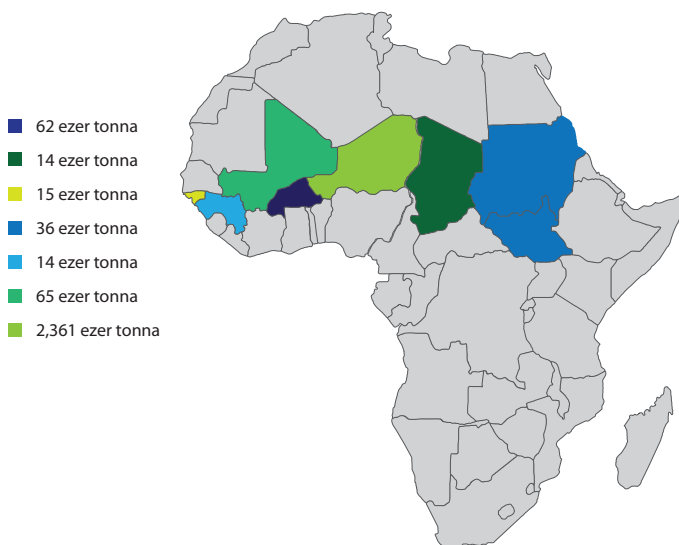
A Száhel-övezet ásványkincsállományának részletes feltérképezése

A világ gazdaság különböző régióiban a nagyhatalmak versengésének létrejöttéhez nem elég önmagában a hatalmi vákuum, szükség lehet ugyanis például olyan gazdaságilag vonzó tényezőkre, amelyek jelentősen tudják katalizálni a nagyhatalmi érdeklődést. Mint például az olyan nyersanyagbázis, amely miatt megéri ezeknek az államoknak befektetni az adott térségben.

Nyugat-Afrika és általában a Száhel-övezet pedig nem pusztán feltérképezett és már jól kihasznált, hanem kiaknázatlan nyersanyaglelőhelyekben is rendkívül gazdag. Ezek pedig nemcsak önmagukban nagy léptékű és olcsó elérhetőségük miatt számítanak stratégiai fontosságú lelőhelyeknek, hanem változatosságuk miatt is. Ásványi nyersanyagok és energiahordozók tekintetében hatalmas diverzitásról beszélhetünk a térségben, és ezek jelentős érdeklődésre tarthatnak számot világ gazdasági potenciáljuk miatt. Ezt a lehetőséget ugyanakkor a régió országai nem tudják kihasználni, fejletlenségük és gazdasági fejletlenségük miatt, nem is említve az infrastrukturális hiányosságokat. Az erőforrásokat csak külföldi államok és nagyvállalatok befektetésével lehet sikeresen kiaknázni, és az előbbieik közül is csak nagyhatalmi státuszban lévő országok képesek kellő mennyiségű összeget rászánni erre a vállalkozásra. A rendelkezésre álló változatos erőforrások között megtalálhatók az olyan nemesfémek, mint az arany, vagy az olyan értékes ásványkincsek, mint például a gyémánt. Vannak továbbá ipari szempontból kiemelkedő jelentőségűnek számító ércelemek: vas, ón, bauxit, réz, cink és ólom, továbbá a fosszilis nyersanyagok tekintetében is kiemelkedő lehetőségek vannak. A nyersanyaggazdagság és a szegénység tehát egy gazdaságilag elmaradott régióban jár kéz a kézben. Kőolaj- és földgázmezők is több helyen találhatók az övezet területén, amelyek minden, a klímaváltozás elleni küzdelem és a fosszilis energiaforrások háttérbe szorítására irányuló törekvés ellenére továbbra is megkerülhetetlenek a világ gazdaságban. A fosszilis energiahordozók leginkább az olyan fejlődő országokban, mint Kína vagy éppen India, még a közeljövőben is

elsődleges energiahordozóként és jövedelmező gazdasági erőforrásként szolgálnak majd a nemzetgazdaságoknak és az azok kiaknázására vállalkozóknak.⁹

A Száhel-övezet aranykészletei kiemelkedő gazdasági potenciállal bírnak az ásványkincssel rendelkező országok számára, azonban a lelőhelyek több államra is kiterjednek (1. ábra), így hozzájárulnak a helyi szinten jelentkező államközi feszültségekhez és határ-villongásokhoz. A legfontosabb aranylelőhelyekkel rendelkező országok: Mali, Guinea, Burkina Faso, Niger és Ghána. A kitermelők közül egyértelműen Mali a legjelentősebb a Száhel-övezetben és egész Afrikában is. Mindez persze nem új keletű, hiszen a gyarmatosítás előtti időszakokban a területen létező elődállamok a kontinens szintjéhez mérten jóval nagyobb gazdagsággal és státusszal rendelkeztek, és részben a helyi aranybányákra alapozták gazdagságukat. A régió déli részén, különösen az ország keleti felén, gazdag aranykészletek találhatók, ezek közel helyezkednek el a Burkina Faso és Niger által képezett hármas határhoz. A nyersanyaglelőhely részben át is nyúlik ezekbe az országokba a Niger folyó völgyének vidékén.

1. ábra: A Száhel-övezet országainak aranykitermelése a 2020-as évek derekán

Forrás: a szerző szerkesztése a US Geological Survey CEIC adatai alapján

Talán ezért sem véletlen, hogy a térségben jelentős tuareg lázadásokra is sor került korábban, terrortámadásokkal egyetemben, így elmondható, hogy a hatalmas ásványkincsvagyont etnikai és vallási alapú erőszakcselekmények árnyékolják be. Ezek pedig a politikai instabilitás egyértelmű jelei. Mali aranykitermelése az ország GDP-jének 2/3-át

⁹ Cooper, Rachel (2018): *Natural Resources Management Strategies in the Sahel*. Brighton: Institute of Development Studies, 2–3.

adja, és fontos bevételi forrást jelent a helyi gazdaságnak. Ezt mi sem példázza jobban, mint hogy Mali a legnagyobb aranykitermelő a világon.¹⁰

Burkina Faso ugyancsak aranytelepekkel rendelkező ország, de ezek kiaknázottsága korántsem olyan jelentős, mint Malié (1. táblázat). A nyersanyaglelőhelyek az ország keleti határ régiójához kötődnek, a kis léptékű bányászat pedig önmagában is évi 50 tonna aranyat termel ki az ország területén. Nigerben a határ túloldalán szintén kiemelkedő aranylelőhelyek találhatók, így egyértelműen ez a terület mutatja a legnagyobb koncentrációt az arany lelőhelyeit tekintve. Nyugat-Afrika más részein, így a Száhel-övezet tágabb értelmezési tartományában is vannak még lelőhelyek, ilyen például Guinea, amely a keleti és déli régiókban rendelkezik jelentős aranykészletekkel, amely az országban hagyományosan fontos iparág, a bányászat alapját képezi. Guinea más fontos ásványkincsekkel is bőségesen rendelkezik. Ghána szintén kiemelkedő aranytermelő a Száhel-övezetben. Az ország területén elterülő Aranyöv nevű régióban jelentős aranykészletek találhatók, amelyek kiaknázása és felhasználása régóta nyúlik vissza.¹¹

Az aranykészletek hatékony és felelős kiaknázása tehát láthatóan kulcsfontosságú a régió lakosságának jóléte és a gazdasági fejlődés szempontjából, de különösen a Száhel-övezet nehéz és instabil helyzete miatt nem képes ezt önerőből megvalósítani, hanem inkább külső segítséggel, ami a nagyhatalmak helyi ambícióinak rendkívül előnyös helyzetet teremt.

A gyémánt mint ipari nyersanyag szintén jelen van a térségben. Nyugat-Afrikában a legfontosabb lelőhelyek a régió délnyugati felében találhatók, így Sierra Leone a legkiemelkedőbb ebben az erőforrásban, olyannyira, hogy hosszú ideig ennek kitermelése volt az ország fő gazdasági tevékenysége.¹² Emellett Guinea keleti és déli területeinek, valamint Libéria középső és déli régiójának a gyémánttelepei és erre épülő bányászata is jelentős. Nyugat-Afrika mellett a szűken vett Száhel-övezet országaiban is megjelenik a kitermelés, igaz, korántsem ezen a színvonalon. Mali és Burkina Faso is rendelkezik jóval szerényebb és kevésbé feltérképezett gyémántvagyonnal, ami fontos gazdasági potenciál lehet a későbbiekben.

A vasérc a történelmi távlatokból nézve mindig is, de mai korunkban is kiemelkedően fontos exportterméknek számít. Jelentős telepek találhatók a Száhel-övezet legkülönbözőbb pontjain, amelyeknek gazdasági jelentősége korántsem elhanyagolható, még világszinten sem. Mauritánia a legnagyobb vasérctermelője és -exportőre a régiónak. Az országban jelentős készletek találhatók, különösen Zouérat és Fdérík régiókban, az északnyugati határnál. Ezek a jelentős vasércbányák ugyanakkor közel vannak Nyugat-Szahara jogilag kétséges helyzetű politikai entitásához, és noha nincs éles határvita a két államalakulat között, a régió instabilitását mindenképpen meghatározhatja ez a tényező,

¹⁰ Mainguy, Claire (2011): Natural Resources and Development: The Gold Sector in Mali. *Resources Policy*, 36(2), 124.

¹¹ Kevane, Michael (2015): *Gold Mining and Economic and Social Change in West Africa*. In Monga, C. – Lin, J. Y. (szerk.): *The Oxford Handbook of Africa and Economics Vol. 2. Policies and Practices*. Oxford: Oxford University Press, 340–353.

¹² Maconachie, Roy – Binns, Tony (2007): 'Farming Miners' or 'Mining Farmers?': Diamond Mining and Rural Development in Post-Conflict Sierra Leone. *Journal of Rural Studies*, 23(3), 369–371.

ugyanis a békés viszonyt jól mutatja, hogy a vasérc kitermelése már évtizedek óta folyik a területen.¹³

A második legfontosabb kitermelő ország Niger. Az államalakulat északi részén ismeretek leginkább a vasérclelőhelyei, különösen az Agadez régióban. Az ország ugyanakkor inkább uránbányászatáról ismert, amely egyrészt egy újabb fontos erőforrással gazdagítja a régiót, másrészt pedig beemeli a nagyhatalmi érdeklődés fókuszába. Emellett Mali területén is található vasérclelőhelyek, amelyek ugyancsak érdeklődésre tartanak számot.

Több, egyébként egyesével kevésbé jelentős fémlelőhely is található a térségben, amelyek azonban összességében mégis csábító lehetőséget biztosítanak más kontinensek nagyhatalmainak. Kevésbé nagy, de mégis számottevő mennyiségben található ónlelőhelyek Nigerben, Maliban és Csádban. Már jóval jelentősebb részben fordulnak elő olyan egyéb fémek, mint például a réz, a cink és az ólom Mauritánia északi területein, amelyek még nincsenek jól kiaknázva, valamint megemlíthetjük Mali és Burkina Faso hasonló lelőhelyeit is.¹⁴

A fémek közül még fontos kiemelni a bauxitvagyon, amely az alumínium előállításának nélkülözhetetlen inputja, egyébként pedig a gépgyártás kulcsfontosságú alapanyaga. Ennek a nyersanyagnak a lelőhelye a kontinens nyugati peremén, Guineában és Bissau-Guineában található, ugyanakkor iparilag könnyen felhasználható mennyiségben van jelen Maliban is. Fontos azonban megjegyezni, hogy mint minden fém kitermelésénél, általában komoly felszínbolygatás történik, ami a bauxit bányászatánál halmozottan jellemző. A már korábban is említett igen érzékeny ökológiai helyzetet megbontva pedig olyan folyamatokat idézhet elő, amelyek csak tovább növelhetik a régió társadalmi és politikai instabilitását, veszélyeztetve ezzel a nagyhatalmak által folytatott versengés profitlehetőségeit.¹⁵

A különböző ércek sokszínű választéka mellett nem olyan feltűnő, de a Száhel-övezet jelentős gazdasági potenciállal rendelkezik a fosszilis energiahordozók tekintetében. Ugyan Nyugat-Afrikában a kőolajat és a földgázt nézve egyértelműen Nigériának van vezető szerepe, 1 187 000 hordó napi nyersolaj-kitermeléssel, de vannak kihasználatlan kőolaj- és földgáztelepek szerte a Száhel-övezetben is.¹⁶ Ezek ugyan még nem járulnak hozzá az országok GDP-termeléséhez oly mértékben, mint Nigéria, de a mezők jelentős bevételt hozhatnak a jövőben a költségvetés(ek)nek.¹⁷

Az egyik ilyen terület Niger keleti régiója, ahol a feltételezések szerint feltérképezetlen kőolaj- és földgázmezők húzódnak. Csád szintén ismert kőolaj- és földgázkészleteiről, habár ezek pontos méretét nehéz megállapítani, és egyelőre kiaknázottsága is jóval elmarad a vetélytársaihoz képest. A földgáz- és kőolajmezők az ország déli részén található, például a Doba-medence területén. Szudán és Dél-Szudán határán egyes területeken jelentős kőolaj- és földgázkészletek is vannak, noha az országok közötti politikai

¹³ Cooper 2018: 9.

¹⁴ IUCN (2012): *Mining Sector Development in West Africa and Its Impact on Conservation*. Gland–Ouagadougou: IUCN, 15–17.

¹⁵ IUCN 2012: 24–25.

¹⁶ *Oil and Gas in Africa* (2014). Amstelveen: KPMG, 10.

¹⁷ Ojo, M. O. – Adebusi, B. S. (1996): The State of the Nigerian Petroleum Industry: Performance, Problems and Outstanding Issues. *Economic and Financial Review*, 34(3), 647–648.

és gazdasági feszültségek miatt a kiaknázásuk és az exportjuk gyakran problémákba ütközik. A helyzet változására pedig kevés esély mutatkozik az elkövetkező évtizedekben, ami azért is sajnálatos, mert a fosszilis energiaforrások lelőhelyei teljes egészében a határ menti régiókban vannak.¹⁸

Összességében tehát kijelenthető, hogy az ásványkincsállomány a térségben rendkívül jelentős, ugyanakkor a kitermelés sokszor a társadalmi és politikai instabilitás miatt komoly akadályokba ütközik. Mindez lényeges kockázatot jelent a nagyhatalmi érdeklődők számára is, ám úgy tűnik, ezek a nehézségek nem tántorítják el a szóban forgó erőket az értékes pozíciók megszerzésétől.

1. táblázat: A Száhel-övezet országainak nyersanyag-kitermelése 2020-ban

Ország	Arany	Gyémánt	Vasérc	Ólom	Kőolaj	Földgáz	Ezüst
Burkina Faso	62 ezer tonna	n. a.	n. a.	1 tonna	n. a.	n. a.	1000 kg
Csád	14 ezer tonna	kb. néhány ezer karát	n. a.	n. a.	23 ezer hordó/nap	a ker. szintet nem éri el	n. a.
Bissau-Guinea	15 ezer tonna	n. a.	kb. néhány ezer tonna	100 ezer tonna	n. a.	n. a.	n. a.
Dél-Szudán	36 ezer tonna	n. a.	n. a.	n. a.	145 ezer hordó/nap	a ker. szintet nem éri el	n. a.
Guinea	14 ezer tonna	14 ezer karát	15 millió tonna	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Mali	65 ezer tonna	1–2 ezer karát	kb. néhány ezer tonna	1,5 tonna	n. a.	n. a.	n. a.
Niger	2,361 ezer tonna	n. a.	kb. néhány ezer tonna	50 ezer tonna	2–5 ezer hordó/nap	n. a.	120 kg
Szudán	36 ezer tonna	3 ezer karát	kb. néhány ezer tonna	n.a.	110 ezer hordó/nap	2,5 Mrd köbméter	107 ezer kg

Forrás: a szerző szerkesztése a Country and Sector Information for International Business és a Statista adatai alapján

A nagyhatalmi érdeklődés lehetséges területei

A Száhel-övezet iránti nagyhatalmi érdeklődés az elmúlt években növekedett, mivel a régió értékes erőforrásokkal rendelkezik, és stratégiaiul fontos szerepet játszik az afrikai kontinens és a globális geopolitika szempontjából. A nagyhatalmak, köztük az USA, Kína, Oroszország és további államok, különböző módon fejezik ki érdeklődésüket a régió iránt, és ezek mögött a kontinens helyzetéből adódó, javarészt egyértelmű motivációk állnak.

Az egyik ilyen szempont az energiabiztonság kérdése. A kőolaj- és földgázmezők jelentőségét tekintve a Száhel-övezet vonzó célpont a nagyhatalmak számára. Az USA és más nyugati országok ma már jobban érdekelték a kőolaj- és a gázellátás

¹⁸ Balog Péter (2020): A két Szudán – Geopolitika katonaföldrajzi szemmel. *Felderítő Szemle*, 19(3), 38–39.

biztonságában, ugyanis eddig az orosz erőforrások kézenfekvők voltak, de a 2022-ben kirobbant orosz–ukrán háború energiaválságot idézett elő, és a sokszor egyoldalú energiaszükséglet nehéz helyzetbe hozta az érintett – leginkább európai – országok lakosságát. Ennek tükrében pedig nem véletlen, hogy az USA mellett Franciaország a másik nagy érdeklődő a térség iránt.

Ezzel párhuzamosan Kína és Oroszország mint feltörekvő gazdaságok keresnek a terjeszkedésükhöz új terepeket, ami merőben offenzív hozzáállást jelent Afrika kérdéséhez. Ebben az egyik fontos eszköz a BRICS (Brazília, Oroszország, India, Kína és a Dél-afrikai Köztársaság) afrikai nyitása és az ehhez kapcsolódó egyéb intézményi bővítések. Kína és Oroszország így bizonyos szempontból a nyugati országok taktikáját megelőzve igyekszik a befolyását kiterjeszteni, ezzel további, de az energiakérdés területén más jellegű függésben tartani a nyugati államokat.¹⁹

A gazdasági szempontok mellett ugyanakkor érdemes biztonságpolitikai tényezőket is mérlegelni, amelyek szintén szerepet játszanak a nagyhatalmi érdeklődés felerősödésében. A Száhel-övezet instabil biztonsági helyzete, beleértve a terrorista akciókat, a lázadásokat és a fegyveres konfliktusokat (legyenek azok politikai vagy etnikai jellegűek), fontos célponttá teszi a régiót a nagyhatalmak számára, amelyek katonai jelenléttel is befolyásolni kívánják annak politikai és biztonsági dinamikáját. Részben természetesen teszik ezt gazdasági szempontjaik megőrzéséért, másfelől pedig az afrikai általános politikai és gazdasági helyzet által okozott migrációs hullámok és terrorcselekmények mérséklésének céljából. Nem hunyhatunk szemet továbbá a fegyverszállítások felett sem, amelyek az exportőr országok számára jelentős bevételeket hozhatnak.

Sokrétű eszköztárukat bevetve a nagyhatalmi játékosok egyrészt infrastrukturális fejlesztésekkel és kereskedelmi beruházásokkal igyekeznek növelni a befolyásukat, mint például Kína, másrészt az olyan országok, mint az USA vagy Franciaország, katonai jelenléttel, rendfenntartó erőkkel és különböző segélyprogramokkal vannak jelen. Azonban arra összességében rá lehet mutatni, hogy a nagyhatalmi csatározások több fronton zajlanak a térségben, és ezeknek a taktikája, a stílusa és a sikeressége nagyban változik térségről térségre.

Nagyhatalmi jelenlét a Száhel-övezetben

A területen aktívan jelen lévő nagyhatalmak számbavétele fontos lépcsőfok a helyzet megismerésében. Ehhez először a nyugati államok és cégek helyzetét és jelenlétét érdemes vázolni, majd utána az orosz és kínai befolyás növekedését. Az előbbieket a már eddig is fennálló hatalmi struktúrát képviselik, amely hosszú történelmi előzményekre tekint vissza a térségben, ezzel szemben az utóbbi csoport friss tényező a kontinensen, és leginkább az átformálódó világrend új vezető szereplőiről van szó.

¹⁹ Habchi, Laetitia – Martinet, Laetitia (2013): The BRICS in Africa Ambitions and Realities of an Influence Group. *Afrique Contemporaine*, (4), 13–30.

Az Amerikai Egyesült Államok (USA)

Az Amerikai Egyesült Államok, mint a jelenlegi világrend vezető hatalma, politikai és gazdasági, de a különböző rendfenntartó szervek esetében katonai szinten is jelen van az afrikai kontinensen és a Száhel-övezetben, ahol jellemzőek az etnikai konfliktusok, a határviták és a politikai instabilitás. Az USA számos módon járul hozzá és formálja a régió folyamatait, néha fejlesztőként és stabilitást nyújtó szövetségesként jelenik meg, de igen jelentős mértékben nem, vagy nemcsak humanitárius céllal, hanem szövetségesének a régióban nyújtott védelme útján is.

Gazdasági szempontból elmondható, hogy az USA aktívan részt vesz beruházásokban és fejlesztési projektekben a Száhel-övezetben, amelyek célja a gazdasági növekedés, az infrastruktúra-fejlesztés, az oktatás és az egészségügy javítása. Ilyen projektek része lehet például a gazdasági és szociális fejlesztési támogatások, valamint a kereskedelmi megállapodások előmozdítása. Projektként jelen van a *Feed the Future* kezdeményezés, amelynek célja az élelmiszer-biztonság és a mezőgazdasági termelékenység javítása a Száhel-övezetben. Az Egyesült Államok több mint 500 millió dollárt kötelezett erre a programra.²⁰ Továbbá a *Power Africa* projekt szándéka, hogy az áramellátást növelje a Száhel-övezetben, és ennek elérése érdekében az USA 1 milliárd dollárt fektetett ebbe a kezdeményezésbe.²¹ Ezek nem csupán önzetlen jótékonyági akciók, hanem az amerikai érdekek javát is szolgálják. Az egyik ilyen felmerülő szempont a térség pacifikálása, amely a stabilitás által a migrációs hullámok megállítását, valamint a térségből kiinduló és ott szerveződő terrorszervezetek megakadályozását szolgálja. Ezenfelül nyilvánvaló, hogy a térség instabil helyzetének rendezése nemcsak ezeket a geopolitikai veszélyeket iktatná ki, hanem biztosítaná is az USA és szövetségesei által támogatott érdekcsoportok számára az értékes nyersanyagokhoz való könnyű és gond nélküli hozzáférést, majd pedig a gazdaságilag és társadalmilag rendeződött ország lakosságából újonnan létrejövő friss felvevőpiacot. Emellett pedig nyilvánvaló szándék egy olyan helyzet létrehozása, amelyben az USA lekötelező segítségével egy újabb biztos szövetséggel erősítheti saját pozícióit.

Ez a folyamat, egyelőre a korábban már fölvázolt problémáktól akadályoztatva ugyan, de megkezdődött, és a Száhel-övezetbe tartozó országok számára ma már fontos kereskedelmi partner az USA. Ez tetten érhető az ország kőolaj- és földgáz-, valamint egyéb fontos ásványi nyersanyagimportjában, amelyet technológia, gép- és egyéb árucikk exportjával viszonz. Az USA 2020-ban összesen körülbelül 7,8 millió hordó kőolajat importált naponta, amelynek nagy része Kanadából, valamint a Közel-Keletről és Nyugat-Afrikából, Nigéria és Angola területéről érkezett. Ezen termékért cserébe Nigériának segélyekkel és fejlesztési projektekkal szolgált.²² Ezen kereskedelmi kapcsolat egyértelműen hasznot hoz mindkét félnek, még akkor is, ha ennek arányaiban tapasztalható kiegyenlítetlenség,

²⁰ Lawson, Marian L. – Schnepf, Randy – Cook, Nicolas: *The Obama Administration's Feed the Future Initiative*. [online], 2016. 01. 29. Forrás: sgp.fas.org [2024. 06. 01.], 8.

²¹ USAID (2020): *Power Africa. A U.S. Government-Led Partnership*. [online], 2020. 11. 30. Forrás: 2017-2020.usaid.gov [2024. 06. 02.], 1.

²² U.S. Energy Information Administration (2020): *Petroleum & Other Liquids*. [online]. Forrás: eia.gov [2024. 06. 01.].

amely korántsem olyan egyértelmű, habár jelenleg egyértelműen az USA felé billen a mérleg nyelve.²³

Ami a gazdasági tevékenységeket végző cégeket illeti, az energetikai ipar különösen nagy aktivitást mutat, és ezen belül az ExxonMobil, a Chevron és a ConocoPhilips érdemel említést. Ezek a cégek a szénhidrogének kitermelésében vesznek részt, így Nigériában a Niger-deltában és a környező területen, valamint a Csádnál már említett déli területeken, és természetesen a Szudán és Dél-Szudán határán húzódó kőolaj- és földgázmezőkön, a Dél-Szudáni-hegységben, illetve egyéb területeken vannak jelen. Ezek közül a cégcsoportok közül a legkiemelkedőbb gazdasági szempontból az ExxonMobil, amely mindegyik említett területen a legnagyobb aktív kitermelő.²⁴

A szolgáltatási és agrárszektorban is jelentős amerikai cégek tevékenykednek, amelyek közül kettőt fontos kiemelni. A Cargill az agrárium számos területén aktív, beleértve a gabonakereskedelmet, az állattenyésztést, az élelmiszer-feldolgozást és az élelmiszer- és takarmányipari termékek gyártását, ezért a sokrétű profillal rendelkező cég egyértelműen előnyös helyzetből indul, hogy a Száhel-övezetben is érvényesítse erejét. Afrikában szinte megkerülhetetlen a jelenléte, különösen ebben a régióban, ahol gabonatermeléssel, takarmányokkal és élelmiszer-feldolgozással foglalkozik. Nigériában, Kamerunban és Ghánában is vannak létesítményei és üzemei. Jól látható módon a Száhel-övezet déli peremét célozta meg a cég, ami a földterületek feletti rendelkezést illeti, az egyértelműen kedvezőbb környezeti viszonyok miatt.²⁵ A cég 2020-ban 114,6 milliárd dollár éves bevételt szerzett, amelynek nagy része a Száhel-övezetből származott.²⁶

A másik jelentős agrár- és élelmiszeripari vállalat a térségben az Archer Daniels Midland (ADM), ez a vállalat profilját tekintve némileg eltér az előzőtől, hiszen a gabonakereskedelem, az élelmiszer-feldolgozás, az élelmiszer- és takarmányipar mellett a biodízelgyártás területén is tevékenykedik. A kontinensen tanúsított tevékenysége ugyan csak az első három felsorolt területre korlátozódik, ám Nigéria és Kamerun mellett Szudánban is megvetette a lábát földterületeivel és üzemeivel.²⁷

Ez a két vállalat ugyan a térségbeli GDP-t növeli, de sohasem szabad alábecsülni a nagy léptékű tevékenységük jellemzően negatív környezeti szempontjait, így például a földterületek túlzott használatát és az ipari jellegű agrártermelés által gerjesztett ökológiai károkat.

Ugyanakkor nem csak az ipar és az agrárium területén történnek beruházások a térségben amerikai érdekeltségek mentén. A nagy technológiai vállalatok is versenybe szálltak a régióért, és ezek jelentős részt vállalnak az informatikai és kommunikációs projekteken a Száhel-övezet szoftver-, informatikai infrastruktúra- és oktatásfejlesztéseiben. A Microsoft többek között Nigéria, Kamerun és Ghána területén is létesít irodákat és kutatóközpontokat. Ugyanígy megjelenik a Google is a Száhel-övezetben, de a vállalat

²³ Klare, Michael – Volman, Daniel (2006): *America, China & the Scramble for Africa's Oil. Review of African Political Economy*, 33(108), 297–309.

²⁴ African Development Bank – African Union (2009): *Oil and Gas in Africa*. New York: Oxford University Press, 53–57.

²⁵ Mbow, Cheikh et al. (2021): *Land Resources Opportunities for a Growing Prosperity in the Sahel. Current Opinion in Environmental Sustainability*, 48, 86–87.

²⁶ Nourishing the world. [online], 2020. Forrás: annualreports.com [2024. 05. 25.], 2.

²⁷ OECD 2022: 15.

elsődleges projektje az internetes infrastruktúra és az információkhoz történő hozzájutás lehetőségének fejlesztése ezekben a jelenlegi helyzetükben digitálisan elmaradott országokban. Kezdeményezéseket indított továbbá a térségben a digitális oktatás támogatásáért, szoftverei felhasználószámát a fejlődő térség lakosságával kívánja bővíteni. A harmadik globális technológiai vállalat, amely határozott jelenléttel rendelkezik a térségben, az IBM, amely számos területen aktív, beleértve a számítógépek gyártását, az informatikai szolgáltatásokat és a technológiai eszközök üzleti alkalmazásának területét is.

2. ábra: Az USA technológiai vállalatainak bevételei, 2020

Forrás: a szerző szerkesztése a Microsoft – Annual Report 2020, a Statista – Annual Revenue of Google from 2002 to 2024 és a Statista – Net income of IBM worldwide from 1999 to 2023 adatai alapján

Az USA technológiai nagyvállalatainak éves bevételeiből származnak a Száhel-övezet technológiai fejlesztésére szánt összegek.²⁸ A Google 2021-ben egymilliárdos befektetést tett Afrika így a Száhel-övezet digitális átalakításának érdekében is.²⁹ Míg az IBM 2017-ben a bevételeiből hetvenmillió dollárt szánt arra, hogy huszonötmillió afrikai fiatal ingyenesen sajátíthassa el a digitális készségeket.³⁰

A Száhel-övezetben elsősorban az informatikai infrastruktúra fejlesztésére és az üzleti megoldások nyújtására összpontosul a tevékenysége, ezen a területen igen fontos feladatot végez a gazdasági felzárkózásban, és jelentős piacot nyit meg a saját termékei és kereskedelmi lehetőségei előtt.

Az utolsó fontos szektor, amelyben az amerikai vállalatok jelentős részt vállalnak, a biztonság és a védelem, amelyre a fentebb leírt geopolitikai helyzet miatt és az instabil társadalmi állapotok folyamányaként komoly szükség van. A Lockheed Martin a védelmi és biztonsági szektorban kínál széleskörűen termékeket és szolgáltatásokat, ezek között szerepelnek repülőgépmodellek, rakéták és egyéb tüzérségi fegyverek, hírszerzési feladatokat segítő rendszerek. Továbbá a kiberbiztonsági megoldások tekintetében is kínálják szolgálataikat a megbízóiknak. A Száhel-övezetben a Lockheed Martin részt vesz különböző katonai szerződésekből és projektekből, amelyek a terrorizmus elleni harcot, a határőrzetet és a regionális biztonságot célozzák meg. Ezekhez a feladatokhoz az érintett országoknak felszereléseket és kész rendszereket szállítanak, amelyekkel előre

²⁸ Annual Report 2020.

²⁹ Pichai 2021.

³⁰ Financial Nigeria 2017.

tudják az adott kormányok mozdítani a terrorizmus elleni küzdelmet és a saját védelmi kapacitásuk erősítését, amire a határviták és államközi konfliktusok miatt a térségben igen nagy szükség van. A Raytheon szintén hasonló termékeket és szolgáltatásokat kínál: rakétákat, radarrendszereket, elektronikai harci eszközöket és hírszerzési megoldásokat. A vizsgált övezetben szintén jelentős megbízásokat kap, elsődlegesen a légi és rakétaelhárító rendszerekre vonatkozóan, ugyanakkor a kiberbiztonság terén is tevékenykedik.³¹ A harmadik fontos vállalat a Northrop Grumman, amely elektronikai harci eszközökre, hírszerzési rendszerekre és űrtechnológiára szakosodott. A térségben elsősorban az informatikai és hírszerzési kapacitást tervezik növelni az általuk szállított technológiai fejlesztésekkel, továbbá a kommunikációs rendszerek korszerűsítését végzik a megbízók számára.

Az USA befolyása ugyanakkor nem merül ki a gazdasági területben, ugyanis hadiipari szempontból is jelen van a térségben. Részt vesz a helyi katonai erők kiképzésében és tanácsadásában, ami magában foglalhatja a katonai taktikák és stratégiák tanítását és gyakoroltatást is. Az amerikai szereplők logisztikai támogatást is nyújtanak, hogy segítsék azokat az erőket, amelyek részt vesznek a terrorizmus elleni küzdelemben és a békefenntartó műveletekben. Ez jelentheti felszerelések, járművek, repülőgépek, valamint logisztikai infrastruktúra és ellátmány biztosítását egyaránt. Ezenfelül az USA hadereje részt vesz időről időre különleges műveletekben, ilyenek például a célzott támadások, a foglyok kimentése, továbbá egyéb hírszerzési tevékenységek. Néhol drónműveletek (felderítések és csapások) is előfordulnak, és katonai bázisok létrehozására és csapatok állomásoztatására is sor kerül. Ilyen például Szenegál, Mauritánia, Mali, Burkina Faso, Niger és Csád, ahol az úgynevezett Dél-Száhel kezdeményezés keretei között állomásoznak amerikai katonák, amit egyébként támogat az Afrikai Unió.³²

A diplomáciai jelenlétet illetően pedig elmondható, hogy az USA-nak az összes Száhel-övezeti országban van nagykövetsége, ahogy az egyébként egy nagyhatalomtól elvárható.³³ A fent említett előnyös helyzet ellenére ugyanakkor fontos kijelenteni, hogy az USA hatalma korántsem olyan stabil a régióban. Ennek okaként több létező válságjelenséget említhetünk, amelyek elsődlegesen az USA izolacionista politikájának eredményei. Mindez olyan helyzetet hoz létre, amelyben a gyengülő amerikai jelenlét vákuumot eredményez a politikai térben, ahová a többi nagyhatalom belép, kitöltve az utána hagyott űrt.

Franciaország és az európai államok

Ugyan nem rendelkeznek már ugyanazzal a nagyhatalmi státusszal, mint korábban, de a legnagyobb gazdasági és politikai befolyású európai országok is bekapcsolódtak a régióért folyó küzdelembe. Súlyuk nem akkora, mint az Atlanti-óceán túlsó partján elhelyezkedő szövetségesüké, de így is jelentős befolyásuk van.

³¹ Klare–Volman 2006: 209.

³² Klare–Volman 2006: 302.

³³ *United States Embassies and Consulates*. [online]. Forrás: embassies.net [2024. 05. 22.].

A legfontosabb játékos a régióban Franciaország, amely egykori gyarmati területeire komoly gazdasági és politikai hatással van, érdeklődése a térség iránt évszázados múltra tekint vissza. A 19. századi nagy afrikai gyarmatosítási hullám óta a Száhel-régióban, különösen nyugat-afrikai területein, domináns szereplő, és egyedül az akkori Brit Birodalommal rivalizált. A dekolonizáció után pedig a már fennálló kapcsolatok (nyelv, kulturális hatások, átvett struktúrák) felhasználásával erősítette meg újra a pozícióját és tartotta fenn befolyását a térségben.³⁴

Ebből a történelmi háttérből adódóan Franciaország a Száhel-övezet minden országában rendelkezik külképviselettel, vagy nagykövetség, vagy konzulátus formájában.³⁵ A diplomáciai beágyazottsága a térségben komoly előnynek számít a többi hatalommal szemben, amivel befolyását könnyedén fenntarthatja. Ugyanakkor ennek a jelenlétnek minden elméleti pozitívuma mellett van egy komoly gyakorlati hátránya is. A gyarmati múlt, különösen ilyen rövid távon, sok rossz tapasztalatot hozhat, és így a közvéleményt a nagyhatalom negatív megítélése jellemzi a lakosság körében még ma is. Ezekből a tapasztalatokból pedig komoly indulatok származnak. Erre példa az, amikor Franciaország katonai tevékenységét megmozdulások övezték, mert a lakosság számára a gyarmati idők visszatérésének látszatát keltették.³⁶

Az mindenesetre látszik, hogy a Françafrique, ami már a hidegháború alatt biztosította az együttműködési szisztémát a nyugat-afrikai befolyási övezetben, eleve jócskán meggyengült az Európai Unió integrációja és az euró bevezetése által, és a Maliban és egyéb Száhel-övezeti országokban jelentkező krízisek miatt még inkább veszített az erejéből. Ez a rendszer az 1960-as években, a hidegháború ideje alatt a még mindig ütőképes Franciaországgal kötött védelmi szerződésekkel kezdődött, amelyek a frissen függetlenedett államoknak elengedhetetlen biztonságot nyújtottak. Ennek a sajátos helyzetnek a megszűnése után azonban már elkezdett teherré válni a megegyezés.³⁷

Gazdasági szempontból a francia vállalatok közül például a Total Energies emelhető ki, amely kőolaj- és földgázkitermelésben tud jelentős eredményeket felmutatni, ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 2020-ban 33 millió tonna kőolajat importált Franciaország, ennek közel fele a Száhel-övezetből származott.³⁸ A kulturális együttműködések, valamint a közösen beszélt nyelv folytán egyéb nagyvállalatok is szép számmal vannak jelen a térségben a frankofón világ égisze alatt. A vállalatok egy jelentős része a víz- és energiaellátás fejlesztését is célul tűzte ki, valamint az infrastruktúrális projekteket.

Katonai jelenlétüket illetően a legnagyobb kontingenssel rendelkező országról beszélünk az afrikai kontinens ezen területén. A francia katonai erők részt vesznek a régióban a terrorizmus elleni küzdelemben, és a Barkhane művelet keretében állomásoznak

³⁴ Jesse, Genevieve (2019): The French Intervention in the 2012 Malian Conflict: Neocolonialism Disguised as Counter-terrorism. *Seattle University Undergraduate Research Journal*, 3, 101–103.

³⁵ *Ambassades et consulats français à l'étranger*. [online]. Forrás: diplomatie.gouv.fr [2024. 05. 25.].

³⁶ Toumi, Abdenour (2020): *Recent French Interventions in the Sahel*. Ankara: ORSAM, 5–6.

³⁷ Afsar, Onder Aytac – El-Hayani, Abdelhafid (2023): *The Impact of French Foreign Policy Towards Africa on the External Migration Policy of the European Union*. *Acta Politica Polonica*, (2), 64–66.

³⁸ *Total Petroleum Imports to France from 2011 to 2023*. [online]. Forrás: statista.com [2024. 06. 01.].

katonai bázisokon, például Niger, Mali, Csád és más országok területén. A bázisok közül megemlítendő: Dakar (Szenegál), Gao (Mali), Niamey (Niger), Ouagadougou (Burkina Faso) és N'Djamena (Csád).³⁹ Az együttműködés lényege a terrorista csoportok, például az Iszlám Állam Nyugat-afrikai Provinciája (ISWAP), az al-Kaida az Iszlám Maghreb Földjén (AQMI), valamint más fegyveres csoportok elleni küzdelem és azok műveleteinek megakadályozása a régióban. Ennek keretei között a katonák részt vesznek határőrizeti műveletekben, a közös járőrözésben, a felderítésben és a terrorista csoportok elleni támadásokban, emellett pedig kiképzést és tanácsokat is adnak a helyi erőknek.⁴⁰

Franciaországról kijelenthető, hogy minden igyekezete ellenére, valamint a katonai mellett számottevő gazdasági támogatása és az egészségügy-fejlesztési segítségnyújtás dacára, pozícióit folyamatosan veszíti el a térségben többi vetélytársával szemben.⁴¹ Ráadásul mindezt még tovább árnyalja Oroszország dezinformációs kampánya, amely a franciaellenes hangulatot nagymértékben növeli.⁴²

A térségben az Egyesült Királyság jelenléte is kiemelkedik, gazdasági ereje nagyrészt a British Petrol (BP) kőolaj- és földgázkitermelő feladatainak köszönhető, és infrastrukturális projekteket is végeznek. Katonai szempontból a brit különleges erők és tanácsadók meglete számottevő, és javarészt a nemzetközi együttműködések által tartja fenn katonai jelenlétét. Ugyanakkor egyéni megegyezések útján az egykori gyarmati területein is jelen van katonai erejével az Egyesült Királyság, például Nigériában.

A harmadik európai állam, amelynek tevékenysége említésre méltó, Németország, amely a Siemens révén tesz szert fontos pozíciókra, katonailag pedig az európai uniós képzési projekt és a MINUSMA kötelékében állomásoztat egységeket a régióban.⁴³

Meglepő a helyzet ugyanakkor, ha megnézzük, hogy mely országokban rendelkeznek külképviselettel ezek a hatalmak. A jóval erősebb pozícióval és határozottabb befolyással bíró Egyesült Királyságnak csak Nigériában, Szudánban, Beninben, Ghánában, Maliban, Szenegálban, Sierra Leonében és Guineában van nagykövetsége,⁴⁴ míg Németország az összes száheli országban rendelkezik külképviselettel.⁴⁵ Ebből a helyzetből látszik, hogy a nagykövetségek jelenléte elsődlegesen csak potenciál a befolyás növelésére, és nem egyenlő a tényleges befolyás mértékével.

A térségből kivonult gyarmattartó hatalmak számára ugyan sikerek is jutottak az egykori területek gazdasági visszahódításával, de a hatalmi pozíciójuk, helyzeti előnyük nem tért vissza, sőt sok esetben amerikai szövetségesük is nagyobb súllyal rendelkezik a térségben.

³⁹ Medessoukou, Sylvain (2018): The Foreign Security Policy in Africa: France in Sahel Region. *American Scientific Research Journal for Engineering, Technology, and Sciences*, 47(1), 160.

⁴⁰ Varga 2016: 77.

⁴¹ Medessoukou 2018: 161–162.

⁴² Gouvy, Constant (2023): *The Twilight of French Influence in the Sahel*. [online], 2023. 09. 27. Forrás: clingendael.org [2024. 05. 27.].

⁴³ Varga 2016: 80.

⁴⁴ *United Kingdom Embassies and Consulates*. [online]. Forrás: embassies.net [2024. 05. 24.].

⁴⁵ *Germany Embassies and Consulates*. [online]. Forrás: embassies.net [2024. 05. 24.].

Oroszország

A komoly hatalmi tényezőt jelentő Oroszország világpolitikai kulcsszereplő. Az ország a BRICS alapító tagja, az egykori szuperhatalom, a Szovjetunió örököse és újonnan felemelkedő nagyhatalom, ugyanakkor ez a szerep a távolabbi (például szubszaharai) területeken nem hoz az országnak elegendő lokális befolyást. Ennek ellenére Oroszország is igyekszik kivenni a maga részét az afrikai versengésből. Többnyire sikeresen kezdi kiszorítani nyomásgyakorlásával és dezinformációs kampányával az egyéb hatalmakat, és ráerősít a franciaellenes szólamokra. Ezt a francia médiamonopólium megtörésével éri el, amelynek eszköze az RT France és a Sputnik Afrique.⁴⁶

Gazdasági terjeszkedésének fő eszköze a Gazprom mint a nemzetközi kőolaj- és földgázszektor egyik legfontosabb szereplője, ez az itteni lelőhelyek feltárásában és exportjában nagy szerepet játszik. A feltáratlan kőolajmezők pedig további lehetőséget biztosíthatnak az orosz terjeszkedésre.⁴⁷ Ez az előretörés azzal a lehetőséggel is kecsegtet, hogy a megfelelő befolyásszerzéssel képesek lesznek továbbra is energiaipari függésben tartani az európai országokat. Emellett jelen van a NordGold Burkina Fasóban, az RŽD szintén aktív a térségben, az Inter RAO pedig az infrastrukturális fejlesztések területén tevékenykedik.⁴⁸ Hadiipari szempontból is fontos szereplő Oroszország, kiemelkedő kereskedelmi lehetőséget biztosít számára a Száhel-övezet, a Rostec és a Kalasnyikov kézfegyverek és páncélozott járművek szállításában is jelentős partnerekre talált a térségben. Emellett pedig az orosz gazdaság a BRICS banki és fejlesztési projektjein keresztül szintén kifejti befolyását.⁴⁹

Diplomáciai szempontból Oroszország lépéshátrányban van, hiszen nem rendelkezik olyan külképviseleti lefedettséggel, mint Franciaország. A régióban a tág értelmezésben is Szudán, Nigéria, Mali, Benin, Ghána, Elefántcsontpart, Guinea, Sierra Leone, Bissau-Guinea és Szenegál területén van nagykövetsége vagy konzulátusa, tehát leginkább a szomszédos és a régió peremén lévő országokban. Ez nyilván lassítja az amúgy dinamikus előretörését a térségben.⁵⁰

Az egyre növekvő fegyverszállítási és céges jelenlét mellett ugyanakkor a francia befolyás számára legnagyobb veszélyt jelentő orosz tevékenység a katonai jelenlét, amely képes lehet felvenni a versenyt a térségben Franciaországgal, és ennek nyomait már tapasztalhattuk korábbi konfliktusok során is. Ilyen volt például a Közép-afrikai Köztársaságban felrúgott védelmi egyezmény, ahol később orosz csapatok jelentek meg. A médiajelenlét, a terrorellenes és egyéb biztonsági megegyezések által a társadalmi elittel szövetkező Maliban már megelőzte Oroszország befolyásának mértéke Franciaországét. Vélhetően Burkina Faso esetében is hasonló stratégiát igyekeznek bevetni.⁵¹ Az orosz katonai jelen-

⁴⁶ Nadzharov, Alexander M. – Entina, Ekaterina G. (2023): *Franco-Russian Great Power Rivalry in the Sahara-Sahel Region*. *Russia in Global Affairs*, 21(3), 189.

⁴⁷ Balog 2020: 34.

⁴⁸ Nadzharov–Entina 2023: 189.

⁴⁹ Habchi–Martinet 2013: 13–30.

⁵⁰ *Russia Embassies and Consulates*. [online]. Forrás: embassies.net [2024. 05. 24].

⁵¹ Gräns, Carl Michael (2023): *Russia's Growing Influence in Mali, Is Burkina Faso Next?* Stockholm: Swedish Defence Research Agency, 1–2.

lét a csapatmozgásokon kívül tanácsadói és kiképzőtiszti szinten is megjelenik a térség országaiban. Továbbá befolyásukat a békefenntartó hadműveleteken keresztül is fenntartják, mint amilyen a MINUSMA nemzetközi együttműködés.

A Kínai Népköztársaság

Kína ebben a térségben is egyre aktívabb szerepet vállal, amelynek intenzitása nem megszokott a geopolitikai térben. Az USA izolacionizmus felé hajló tendenciái az elmúlt évtizedekben, valamint az új típusú koronavírus-járvány okozta gazdasági visszaesés együttesen olyan lehetőséget biztosított Kínának, hogy szabadon növelhette politikai befolyását a Száhel-övezetben. Az ország hatalmas beruházási hullámot indított el az infrastruktúra, a bányászat, a mezőgazdaság és az ipar területén.

Kína nagyhatalmi ambíciói a térségben nagyon korán, már a hidegháború alatt megkezdődtek. Az ázsiai ország már 1960-ban elkezdte befolyásának kiterjesztését a Száhel-övezet egyik fontos államában, Maliban, rögtön a dekolonizáció idejében. Ugyanakkor ennek megélénkülése csak az 1990-es években történt meg, ezt követően pedig a 2000-es és a 2010-es években egyre több megegyezést kötöttek, és az ázsiai nagyhatalom fokozatosan növelte a gazdasági befolyását a régióban. Például a ZTE telekommunikációs cég az ország infrastrukturális fejlesztéseiben működött közre, valamint Hszi Csin-ping alatt a MINUSMA katonai együttműködéshez is csatlakozott.⁵² Így elmondható, hogy Kína politikai, gazdasági és katonai szempontból egyaránt megvetette a lábát a kontinensen.

A már említett telekommunikációs szektor mellett Kína gazdasági jelentősége a térségben más területeken is megjelenik. Így például a bányászat, ami különösen a Száhel-övezetben, egészen pontosan Maliban kiemelkedő. Kína az ilyen kiaknázott vagy kevésbé feltárt nyersanyagforrásokat saját gazdasági erejének növekedésére óhajtja felhasználni. Ehhez nyilvánvalóan valamilyen módon az afrikai országok számára is előnyös megállapodásokat kötnek, és a China Minmetals Corporation nem véletlenül tölt be vezető szerepet a térség bányászati tevékenységeiben.⁵³ Emellett egy jelentős együttműködési terület a helyi gazdaságokat is segítő, de Kína befolyását is jelentősen növelő infrastrukturális fejlesztések köre, amely a Száhel-övezeten messze túlmutató Belt and Road Initiative (BRI) része.⁵⁴

Ez a közlekedési hálózat ugyanakkor a nyersanyagokhoz való könnyebb hozzáférést szolgálja. Ez egyrészt a kőolajat célozza meg, a China National Petroleum Corporation nevű vállalaton keresztül, amely a térségben például Nigerben és Csádban mutatkozik meg. Ugyanezt a szerepvállalást Kína a helyi urániummal egyelőre nem érte el. A kínaiak az afrikai lítiumbányák működtetése esetében olyan nagy részt vállalnak, hogy szinte monopolhelyzetbe kerültek. A Ganfeng Lithium 130 millió dollárt fektetett be,

⁵² Benabdallah, Lina – Large, Daniel (2020): *Development, Security, and China's Evolving Role in Mali*. Washington, DC: Johns Hopkins University, 4.

⁵³ Benabdallah–Large 2020: 12.

⁵⁴ Rajosefa, Laura (2023): *The Future of Strategic Competition in The Sahel Region. Placing Partnership First*. Alabama: Air University Press, 2–5; Tarrósy István (2019): A kínai „Övezet és Út Kezdeményezés” és Kelet-Afrika: geopolitikai térnyerés, infrastruktúra, függőség. *Területi Statisztika*, 59(6), 669–692.

hogy 50%-os részesedést szerezzen a Goulamina hard-rock mine in Mali projektben. Ez a befektetés része egy olyan stratégiának, amely lítiumforrásokat biztosít az elektromos járművek akkumulátoraihoz.⁵⁵ Ez már most jelentős előnyt ad Kínának az elektronika és az akkumulátorgyártás tekintetében, ami a továbbiakban az elektromos autók térnyerésével még inkább növekedhet.⁵⁶

A Kínai Népköztársaság nagyhatalmi és globális szinten szuperhatalmi pozícióját jól példázza, hogy a Száhel-övezet összes országában van nagykövetsége vagy konzulátusa.⁵⁷ Ez nyilvánvalóan segíti befolyásának folyamatos aktív fenntartását az egész térségben. A diplomáciai mellett ugyanakkor a katonai jelenlét is kiemelkedővé vált a térségben, mivel több nemzetközi akciónak is része lett Kína, így a MINUSMA és a MONUSCO műveleteknek is, jelenlétük különösen erős Maliban és Nigerben.⁵⁸ Ennek szerepe elsődlegesen a kínai gazdasági érdekek védelme. Az eddig csak kis létszámú kínai haderő már egyre nagyobb létszámmal és egyre magabiztosabban van jelen, és működésével látszólag magasan Franciaország fölé emelkedik kompetenciájával, ami csak tovább csökkenti a rivális erő befolyását.⁵⁹

Tehát összességében úgy tűnik, Kína minden területen előrelépést mutat a térségben, ami befolyásának különböző rétegeit illeti, a nyugati hatalmak pozícióit egyértelműen gyengíti, és korántsem látszik az, hogy ezek a tendenciák megfordulnának a közeljövőben, bármilyen okból is.

Az Egyesült Arab Emírségek és Törökország

A globális szuperhatalmak és nagyhatalmak mellett nem szabad megfeledkeznünk a kisebb, de a térségben egyáltalán nem elhanyagolható befolyással bíró, így a versengésbe bekapcsolódó államokról. Az egyik ilyen az Egyesült Arab Emírségek. A külképviseletek tekintetében korántsem meglepő módon nem rendelkezik ez az ország nagy lefedettséggel. Csádban, Szudánban, Szenegálban, Nigériában és Ghánában található nagykövetsége, így nem fejt ki ezáltal minden országban jelentős befolyást.⁶⁰ Katonai ereje nem jelentős a térségben, a korábban is említett MINUSMA együttműködés keretei közt állomásoznak csapatai Csádban és Maliban, a két legfontosabb biztonsági kockázattal járó országban.⁶¹

Az Egyesült Arab Emírségek fő jelentősége a gazdasági területekre kifejtett hatásában érhető tetten. Kölcsönöket és egyéb gazdasági segélyeket folyósít a térség országainak. Ezenfelül az együttműködés az infrastruktúra és a kereskedelem területére összpontosul, mivel több ázsiai és kontinenseket összekötő vízi csomópont „áll rendelkezésre”, így

⁵⁵ *China's Ganfeng to Acquire Stake in Goulamina Lithium Mine for \$130m*. [online], 2021. 06. 15. Forrás: Mining Technology [2024. 05. 21.].

⁵⁶ Rajosefa 2023: 7.

⁵⁷ *China Embassies and Consulates*. [online]. Forrás: embassies.net [2024. 05. 25.].

⁵⁸ E területen az első kínai szerepvállalásról, a MINURSO-ról lásd Vörös, Zoltán – Tarrósy, István (2020): *China as a Peacekeeper: The Case of MINURSO*. *Journal of International Studies*, 13(4), 143–154.

⁵⁹ Lanteigne, Marc (2014): *China's Peacekeeping Policies in Mali: New Security Thinking or Balancing Europe?* *NFG Working Paper*, (11), 16–18.

⁶⁰ *United Arab Emirates Embassies and Consulates*. [online]. Forrás: embassies.net [2024. 05. 25.].

⁶¹ Samaan, Jean-Loup (2021): *Gulf Countries and the Stabilization Efforts in the Sahel*. *AGDA Insight Research & Analysis*, (november), 8.

a Perzsa-öböl, az Ománi-öböl és a Hormuzi-szoros. Ezekből kiindulva a tengerparttal rendelkező országokkal az Egyesült Arab Emírségeknek stabil összeköttetése van, emellett a vasúti fejlesztés és a légitársaságuk terjeszkedése is fontos a térségben. Az infrastrukturális szerepét a Dubai Ports World nevű konglomerátum és az Emirates Airways képviseli.⁶²

A másik hatalmi tényező a térségben Törökország, amelynek érdeklődési köre alapvetően a Közel-Kelet. Afrikában leginkább Egyiptom és Észak-Afrika felé próbált nyitni, de 2005 körül a kulturális kontextusból kimozdulva a Száhel-övezet felé is elkezdte növelni a befolyását. Recep Tayyip Erdoğan ekkor hirdette meg Afrika évét, innentől kezdve fokozatosan, a 2010-es évek második felétől pedig határozottan növekedett az ország afrikai jelenléte. Az egyik fő területe a védelmi és a fegyverkereskedelmi szektor, amelyben valódi versenyképes alternatívaként jelenik meg Törökország a többi nagyhatalom mellett. A fegyvergyártó cégek szövetsége, a Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği (SaSaD), részben állami befolyás alatt áll, ami egy előnyös helyzet a stratégiai lehetőségek kihasználása érdekében a Száhel-övezetben.⁶³

A befolyást jól alátámasztja Törökország diplomáciai külképviseleteinek jelenléte és az a tény, hogy az elmúlt évtizedekben történt folyamatos bővítései eredményeképpen már az összes Száhel-országban rendelkezik nagykövetséggel.⁶⁴ Törökország javuló pozíciójának az egyik legfontosabb katalizátora a francia kivonulás a Száhel-övezet bizonyos országaiból, különösen Maliból.⁶⁵ A térségben Törökország katonai jelenléte és bilaterális kapcsolatainak eredményeként a kapcsolatok Nigerben, Csádban és Maliban biztosítottak, emellett jelentős fegyverexportja irányul a térség egyéb országaiba is. A török cégek elsődlegesen drónokat exportáltak, de ez a kiviteli struktúra fokozatosan bővült kézfegyverekkel, haditengerészeti eszközökkel, helikopterekkel, páncélozott járművekkel és sok egyéb eszközzel. A fegyvergyártó cégek között megtalálható az Otokar, a BMC, a Roketsan és a Katmerciler. Ezeknek a piaca pedig folyamatosan bővül nyugati irányba. Az értékesítés földrajzi fókuszja Szenegálra, Nigerre és Malira, nemrég óta pedig már Elefántcsontpartra is kiterjedt. A fegyverek mellett török olajipari cégek is jelen vannak Nigériában, továbbá ugyanitt aranybányákhoz is hozzáférnek a törökök.⁶⁶ Maliban mindez kiegészül a gyapot-földekre szerzett koncessziókkal, ami a török textilipar további prosperálását is elősegíti.⁶⁷ Összességében tehát kijelenthető, hogy ezek a kisebb nagyhatalmak is komoly előrelépést tettek az utóbbi időben a Száhel-övezetben való befolyásszerzés felé. Ennek okai között a ma már nyíltan partnereket kereső afrikai országokat, valamint a nyugati nagyhatalmak, elsődlegesen az USA területéről való fokozatos kivonulását említhetjük, de nyilván nem elhanyagolható ezeknek az országoknak a jó stratégiai érzéke sem.

⁶² Coutte, Mathilde (2021): *Emirati Three-Tiered State Power Projection: Military, Economic and Soft Tools of Statecraft in the Middle East, Africa, and Beyond*. Washington, DC: The George Washington University, Elliott School of International Affairs, 26.

⁶³ Donelli, Federico (2022): *UAVs and Beyond: Security and Defence Sector at the Core of Turkey's Strategy in Africa*. *Megatrends Policy Brief*, (2), 2–3.

⁶⁴ Grigoriadis, Ioannis N. – Kostaras, Georgios C. (2021): *Turkey's African Adventure: Taking Stock of a New Chapter In Eu-Turkey Relations*. *ELIAMEP Policy Paper*, (83), 4.

⁶⁵ Lebovich, Andrew – van Heukelingen, Nienke (2023): *Unravelling Turkish Involvement in the Sahel, Geopolitics and Local Impact*. [online], 2023. 07. 28. Forrás: clingendael.org [2024. 06. 01.], 6.

⁶⁶ Donelli 2022: 4–5.

⁶⁷ Lebovich – Van Heukelingen 2023: 8.

2. táblázat: A Száhel-övezetben megjelenő katonai egységek száma

Ország	Katonai jelenlét (2020)
USA	nagyjából 1500 katona, drónbázis Nigériában
Franciaország	növekvő jelenlét, megerősítések Burkina Fasóban, Maliban, Nigériában, kb. 5000 fő
Egyesült Királyság	korlátozott jelenlét, elsősorban kiképző missziók (néhány ezer fő)
Egyesült Arab Emírségek	korlátozott jelenlét, elsősorban kiképző missziók
Törökország	korlátozott jelenlét, elsősorban kiképző missziók
Németország	korlátozott jelenlét, elsősorban kiképző missziók (néhány ezer fő)
Kína	korlátozott jelenlét, elsősorban kiképző missziók és infrastrukturális projektek
Oroszország	a pontos adatok titkosítottak, a jelenlét oka katonai együttműködés, védelmi támogatás, katonai tanácsadás

Forrás: a szerző szerkesztése Gouvy 2023 és a Strategic Foresight Analysis Regional Perspectives NATO Report North Africa and the Sahel adatai alapján

Összegzés és konklúzió

Az alábbi áttekintésből kirajzolódott, hogy a 2020-as évek elején/derekán nem érdektelen a Száhel-övezet a nagyhatalmak számára. A fokozott figyelem egyik középpontjában a gazdasági dimenzió áll, amely mentén a befolyást kereső országok igyekeznek egyre meghatározóbb szerepet betölteni. Jelen tanulmány ráirányította a figyelmet a térségben az ásványkincsvagyonra és azokra a területekre, iparágakra, ahol az amerikai, kínai, orosz és egyéb (nagy)hatalmak kimondott érdeklődést tanúsítanak. A jelenlét egyik kiemelt területe a diplomáciai misszió fenntartása, amelyből egészen látványos érdeklődés rajzolódik ki. Tekintve az övezet népességnövekedését és erőforrás-gazdagságát, még annak ellenére is, hogy jelenleg szerény a térség világgazdasági beágyazottsága, nem várható az érdeklődés lenyulása, így a térség sorsának és fejlődésének megértésében a gazdasági dimenzió továbbra is fontos szerepet fog játszani. Ehhez kívánt jelen tanulmány néhány adalékkal hozzájárulni, és arra hívja fel a figyelmet, hogy a Száhel-övezet különösen aktív terepe marad a világgazdasági érdeklődésnek.

Felhasznált irodalom

- African Development Bank – African Union (2009): *Oil and Gas in Africa*. New York: Oxford University Press.
- Afsar, Onder Aytac – El-Hayani, Abdelhafid (2023): The Impact of French Foreign Policy Towards Africa on the External Migration Policy of the European Union. *Acta Politica Polonica*, (2), 57–74. Online: <https://doi.org/10.18276/ap.2023.56-04>
- Ambassades et consulats français à l'étranger*. [online]. Forrás: diplomatie.gouv.fr [2024. 05. 25.].
- Balog Péter (2020): A két Szudán – Geopolitika katonaföldrajzi szemmel. *Felderítő Szemle*, 19(3), 24–47.
- Benabdallah, Lina – Large, Daniel (2020): *Development, Security, and China's Evolving Role in Mali*. Washington, DC: Johns Hopkins University.
- China Embassies and Consulates*. [online]. Forrás: embassies.net [2024. 05. 25.].
- China's Ganfeng to Acquire Stake in Goulamina Lithium Mine for \$130m*. [online], 2021. 06. 15. Forrás: Mining Technology [2024. 05. 21.].

- Cooper, Rachel (2018): *Natural Resources Management Strategies in the Sahel*. Brighton: Institute of Development Studies.
- Country and Sector Information for International Business*. [online]. Forrás: tradecommissioner.gc.ca [2024. 05. 26.].
- Coutte, Mathilde (2021): *Emirati Three-Tiered State Power Projection: Military, Economic and Soft Tools of Statecraft in the Middle East, Africa, and Beyond*. Washington, DC: The George Washington University, Elliott School of International Affairs.
- Donelli, Federico (2022): UAVs and Beyond: Security and Defence Sector at the Core of Turkey's Strategy in Africa. *Megatrends Policy Brief*, (2), 1–8. Online: <https://doi.org/10.18449/2022MTA-PB02>
- Germany Embassies and Consulates*. [online]. Forrás: embassies.net [2024. 05. 24.].
- Gouvy, Constantin (2023): *The Twilight of French Influence in the Sahel*. [online], 2023. 09. 27. Forrás: clingendael.org [2024. 05. 27.].
- Gräns, Carl Michael (2023): *Russia's Growing Influence in Mali. Is Burkina Faso Next?* Stockholm: Swedish Defence Research Agency.
- Grigoriadis, Ioannis N. – Kostaras, Georgios C. (2021): *Turkey's African Adventure: Taking Stock of a New Chapter in EU-Turkey Relations*. *ELIAMEP Policy Paper*, (83), 1–13.
- Habchi, Laetitia – Martinet, Laetitia (2013): The BRICS in Africa. Ambitions and Realities of an Influence Group. *Afrique Contemporaine*, (4), 13–30. Online: <https://doi.org/10.3917/afco.248.0013>
- IUCN (2012): *Mining Sector Development in West Africa and Its Impact on Conservation*. Gland–Ouagadougou: IUCN.
- Jesse, Genevieve (2019): The French Intervention in the 2012 Malian Conflict: Neocolonialism Disguised as Counterterrorism. *Seattle University Undergraduate Research Journal*, 3, 96–113.
- Kevane, Michael (2015): Gold Mining and Economic and Social Change in West Africa. In Monga, C. – Lin, J. Y. (szerk): *The Oxford Handbook of Africa and Economics Vol. 2. Policies and Practices*. Oxford: Oxford University Press, 343–353. Online: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199687107.013.020>
- Klare, Michael – Volman, Daniel (2006): America, China & the Scramble for Africa's Oil. *Review of African Political Economy*, 33(108), 297–309. Online: <https://doi.org/10.1080/03056240600843048>
- Lanteigne, Marc (2014): *China's Peacekeeping Policies in Mali: New Security Thinking or Balancing Europe?* *NFG Working Paper*, (11), 1–23.
- Lawson, Marian L. – Schnepf, Randy – Cook, Nicolas: *The Obama Administration's Feed the Future Initiative*. [online], 2016. 01. 29. Forrás: sgp.fas.org [2024. 06. 01.].
- Lebovich, Andrew – van Heukelingen, Nienke: *Unravelling Turkish Involvement in the Sahel, Geopolitics and Local Impact*. [online], 2023. 07. 28. Forrás: clingendael.org [2024. 06. 01.].
- Maconachie, Roy – Binns, Tony (2007): 'Farming Miners' or 'Mining Farmers'? Diamond Mining and Rural Development in Post-Conflict Sierra Leone. *Journal of Rural Studies*, 23(3), 367–380. Online: <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2007.01.003>
- Mainguy, Claire (2011): Natural Resources and Development: The Gold Sector in Mali. *Resources Policy*, 36(2), 123–131. Online: <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2010.10.001>
- Marsai Viktor (2024): Rejtő nyomában II – Magyarország és a Magyar Honvédség csádi szerepvállalása. *SVKI Elemzések*, (7), 1–13.
- Mbow, Cheikh et al. (2021): Land Resources Opportunities for a Growing Prosperity in the Sahel. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 48, 85–92. Online: <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2020.11.005>
- Medessoukou, Sylvain (2018): The Foreign Security Policy in Africa: France in Sahel Region. *American Scientific Research Journal for Engineering, Technology, and Sciences*, 47(1), 156–165.
- Microsoft Annual Report*. [online]. Forrás: microsoft.com [2025. 03. 01.].
- Financial Nigeria* [online]. Forrás: financialnigeria.com [2025. 01. 10.].
- Nadzharov, Alexander M. – Entina, Ekaterina G. (2023): Franco-Russian Great Power Rivalry in the Sahara-Sahel Region. *Russia in Global Affairs*, 21(3), 181–204. Online: <https://doi.org/10.31278/1810-6374-2023-21-3-181-204>
- Nourishing the world*. [online], 2020. Forrás: annualreports.com [2024. 05. 25.].
- OECD (2022): *Natural Resource Governance and Fragility in the Sahel*. Párizs: OECD Publishing. Online: <https://doi.org/10.1787/f95d6f2f-en>

- Oil and Gas in Africa. Reserves, Potential and Prospects of Africa* (2014). Amstelveen: KPMG.
- Ojo, M. O. – Adebisi, B. S. (1996): The State of the Nigerian Petroleum Industry: Performance, Problems and Outstanding Issues. *Economic and Financial Review*, 34(3), 647–674.
- Pásztor Szabolcs (2020): Versenyfutás(ok) Afrikáért – Világgazdasági integráció és marginalizáció? *Külgazdaság*, 64(9–10), 35–61. Online: <https://doi.org/10.47630/KULG.2020.64.9-10.35>
- Rajosefa, Laura (2023): *The Future of Strategic Competition in The Sahel Region. Placing Partnership First*. Alabama: Air University Press.
- Russia Embassies and Consulates*. [online]. Forrás: embassies.net [2024. 05. 24].
- Samaan, Jean-Loup (2021): *Gulf Countries and the Stabilization Efforts in the Sahel*. *AGDA Insight Research & Analysis*, (november), 1–11.
- Statista* [online]. Forrás: [statista.com](https://www.statista.com) [2024. 05. 26.].
- Statista* [online]. Forrás: [statista.com](https://www.statista.com) [2025. 02. 28.].
- Statista* [online]. Forrás: [statista.com](https://www.statista.com) [2025. 02. 18.].
- Sundar Pichai* [online]. Forrás: blog.google.com [2024. 07. 31.].
- Strategic Foresight Analysis Regional Perspectives NATO Report North Africa and the Sahel*. [online]. Forrás: act.nato.int [2024. 05. 25.].
- Tarrósy István (2019): A kínai „Övezet és Út Kezdeményezés” és Kelet-Afrika: geopolitikai térnyerés, infrastruktúra, függőség. *Területi Statisztika*, 59(6), 669–692. Online: <https://doi.org/10.15196/TS590604>
- Total Petroleum Imports to France from 2011 to 2023*. [online]. Forrás: [statista.com](https://www.statista.com) [2024. 06. 01.].
- Toumi, Abdenmour (2020): *Recent French Interventions in the Sahel*. Ankara: ORSAM.
- US Geological Survey CEIC*. [online]. Forrás: ceicdata.com [2024. 05. 26.].
- U.S. Energy Information Administration (2020): *Petroleum & Other Liquids*. [online]. Forrás: eia.gov [2024. 06. 01.].
- United Arab Emirates Embassies and Consulates*. [online]. Forrás: embassies.net [2024. 05. 25.].
- United Kingdom Embassies and Consulates*. [online]. Forrás: embassies.net [2024. 05. 24].
- United States Embassies and Consulates*. [online]. Forrás: embassies.net [2024. 05. 22.].
- USAID (2020): *Power Africa. A U.S. Government-Led Partnership*. [online], 2020. 11. 30. Forrás: 2017–2020. usaid.gov [2024. 06. 02.].
- Varga Márton (2016): A Száhel-övezet válsága. *Hadtudomány*, 26(E-szám), 70–82. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2016.26.E.70>
- Vasa László (2020): Közép-Ázsia: Eurázsiai Gazdasági Unió vagy Övezet és Út? *Polgári Szemle*, 16(1–3), 333–350. Online: <https://doi.org/10.24307/psz.2020.0720>
- Vasa László (2024): Változó Közép-Ázsia: a pragmatizmus kényszere. *Pólusok*, 5(2), 2–18. Online: <https://doi.org/10.15170/PSK.2024.05.02.01>
- Vörös, Zoltán – Tarrósy, István (2020): China as a Peacekeeper: The Case of MINURSO. *Journal of International Studies*, 13(4), 143–154. Online: <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2020/13-4/10>

Tánczos Mariann¹

Az Európai Unió közös biztonság- és védelempolitikájának gyakorlati megvalósítása Afrikában²

Az Európai Unió és az Afrikai Unió földrajzi közelségüknek köszönhetően természetes partnerek, amire az EU által elfogadott több dokumentum is rámutat. Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy ez a magától értetődőnek hangzó állítás hogyan jelentik meg az EU–Afrika kapcsolatokban a főbb stratégiai keretrendszerek tekintetében, elsősorban a biztonsági szegmensben. Ezek alapján úgy tűnik, a 2000-es évektől aktívan a kapcsolatok megújítását hirdető EU-nak minden próbálkozása ellenére sem sikerült túllépnie az egyoldalú partnerségeken. Sőt, a közös biztonság- és védelempolitika égisze alatt indított missziók és műveletek tovább erősítették ezt a képet. A közelmúlt eseményei azonban arra is rávilágítottak, hogy az EU, hiába természetes partnere az afrikai kontinensnek, nem dominálja annak külkapcsolatait. A KBVP-missziók és -műveletek fogyatkozó száma intő jele annak, hogy az EU–Afrika kapcsolatok valódi megújításra szorulnak.

Kulcsszavak: Európai Unió, közös biztonság- és védelempolitika, EU–Afrika, EU-missziók és -műveletek

The Practical Implementation of the European Union's Common Security and Defence Policy in Africa

The European Union and the African Union are natural partners because of their geographical proximity. Several documents adopted by the EU start with this introduction for the African continent. This paper examines how this self-evident statement is reflected in the EU – Africa relations in terms of the main strategic frameworks in the security segment. Despite all its attempts, the EU, which has been actively seeking to renew its partnerships since the 2000s, has not succeeded in moving beyond one-sided strategies. In fact, the missions and operations launched under the aegis of the Common Security and Defence Policy have reinforced this image. However, recent events have also shown that the EU, although a natural partner for the African continent, does not dominate its external relations. The decreasing number of CSDP missions and operations is a warning sign that EU–Africa relations need a meaningful renewal.

Keywords: European Union, Common Security and Defence Policy, EU–Africa relations, EU missions and operations

¹ Tánczos Mariann szászados az NKE tanársegéde. E-mail: tanczos.mariann@uni-nke.hu

² A tanulmány a TKP2021-NVA-16 számú projektnek az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021-NVA pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Bevezető

Az afrikai kontinens valamilyen formában mindig is fent volt az Európai Közösségek (EK), majd az Európai Unió (EU) képzeletbeli térképén. A kereskedelmi megállapodások az afrikai, karibi és csendes-óceáni (AKCS) országokkal azok gyarmati sorból való felszabadulása után biztosították a kapcsolatok folytonosságát. A 70-es években kiépülő EK-küldöttségek, később EU-delegációk rendszere a diplomáciai kapcsolatokat volt hivatott fenntartani a két kontinens között, amit az EU különböző Afrika-stratégiákkal egészített ki kontinentális vagy regionális merítéssel.³ Ezek mellett azonban az EU közös biztonság- és védelempolitikájának (KBVP) eszközei, a missziók és műveletek is megjelentek Afrikában mint jelentős láthatósággal bíró, gyakorlati elemei az EU jelenlétének.

Az EU elkötelezettségét az afrikai kontinens irányába jól szemlélteti, hogy 2024 februárjában még 13 KBVP-misszió és -művelet tevékenykedett a kontinensen vagy annak partjai mentén a világszerte működő összesen 24-ből.⁴ Ezek a számok azonban nem tükrözik a háttérben zajló folyamatokat, amelyek mind az EU misszióira és műveleteire, mind az Afrikában és Európában zajló eseményekre rányomták a bélyegüket. Ilyen esemény a 2022-ben kitört orosz–ukrán háború, amely jelentős erőforrásokat és energiát von el az EU-tól,⁵ csorbítva ezzel az Afrikára fordítható figyelem és erőforrások mennyiségét. Ezenkívül az elmúlt években puccshullám vonult át az afrikai kontinensen, 2020 és 2023 között nem kevesebb mint 9 állami vezető leváltását eredményezve.⁶ Végül a 2016 óta Afrikában felerősödött orosz tevékenység⁷ és ennek hatásai a kontinensen, mint a francia kivonulás Maliból, olyan következményekkel jártak, amelyek alapjaiban változtathatják meg az EU Afrikához fűződő viszonyát. Ezt azért is fontos leszögezni, mert az EU KBVP még mindig tagállami konszenzuson alapszik, arra a tagállamok nagy hatással vannak. Ennek megfelelően az a tény, hogy Franciaország, amely az EU-beavatkozások motorja volt a kontinensen, egyre inkább háttérbe szorul,⁸ befolyással volt az EU tevékenységére is. Az igaz, hogy helyette más tagállamok igyekeznek átvenni a kezdeményezést, mint Németország⁹ és Olaszország,¹⁰ azonban teljesen átvenni a szerepkört jelen körülmények között és ilyen rövid határidővel nem lehet. A vizsgálat célja tehát annak megállapítása, hogy a megváltozott biztonsági környezet milyen hatással van az EU–Afrika kapcsolatokra.

³ Molnár Anna (2018): *Az Európai Unió külkapcsolati rendszere és eszközei*. Budapest: Dialóg Campus, 190; Vecsey, Mariann (2019): *The EU and Africa*. In Gálik Zoltán – Molnár Anna (szerk.): *Regional and Bilateral Relations of the European Union*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 65–82.

⁴ European Union: *EU Security and Defence Engagement Around the World*. [online], 2024. Forrás: euam-ukraine.eu [2024. 06. 01.].

⁵ Wagner Péter – Vecsey Mariann (2022): *Az Európai Unió új támogatómissziója Ukrajnában*. KKI Elemzések, (70), 1–10.

⁶ Wilén, Nina (2023): *Have African Coups Provoked an Identity Crisis for the EU? Egmont Policy Brief*, (323), 1–7.

⁷ Issaev, Leonid – Shishkina, Alisa – Liokumovich, Yakov (2022): *Perceptions of Russia's 'Return' to Africa: Views from West Africa*. *South African Journal of International Affairs*, 29(4), 425–444.

⁸ Tánczos, Mariann – Fejérdy, Gergely (2023): *Forced Withdrawal. The Case of France in the Sahel Region*. *Journal of Central and Eastern European African Studies*, 3(4), 31–43.

⁹ Siebold, Sabine: *Germany to Keep Military Base in Niger Open Under Temporary Deal, Berlin Says*. [online], 2024. 05. 28. Forrás: Reuters [2024. 06. 01.].

¹⁰ Simonelli, Filippo – Fantappiè, Maria Luisa – Goretta, Leo (2024): *The Italy-Africa Summit 2024 and the Mattei Plan: Towards Cooperation between Equals? IAI Commentaries*, (11), 1–6.

Ennek feltárása érdekében először a 2024-ben aktuális AKCS-megállapodást és létrejöttének körülményeit mutatjuk be, ezt követően az EU KBVP-t közvetlenül érintő stratégiai kereteket, majd az EU-műveleteket és -missziókat vizsgáljuk, ez utóbbiak 2024. június 1-jei állapota alapján. A tanulmány az EU afrikai tevékenységének jövőképét a jelenlegi helyzet alapján felvázoló kitekintéssel zárul.

Az EU és az Afrikai, Karibi és Csendes-óceáni Államok Szervezete a biztonság tükrében

Az EU és az Afrikai, Karibi és Csendes-óceáni Államok Szervezete (AKCSÁSZ) közötti kapcsolat több évtizedes múltra tekint vissza, egészen az afrikai államok függetlenedésének kezdeti időszakáig.¹¹ A szerződéses keretrendszer elsősorban kereskedelmi megállapodásként indult, amely idővel kibővült. A 2024-ben is érvényben lévő megállapodást, a szamoai megállapodást 2023. november 15-én írták alá a részes felek.¹² A hatályban lévő megállapodás korábbi szerződések hosszú sorának hozadéka. Ezért elengedhetetlen a kapcsolatrendszer rövid történeti áttekintése, mielőtt a hatályos megállapodás vizsgálatára kerülne sor.

A szerződéses keretek történeti áttekintése

Az első kereskedelmi megállapodást, az 1963-as yaoundéi megállapodást a Társult Afrikai Államok és Madagaszkár nevű szervezettel kötötte meg az EK. A szervezet frankofón Afrika függetlenné vált tagjait fogta össze, és szoros kapcsolatban állt az egykori gyarmatosítókkal.¹³ A megállapodás a kereskedelemmel foglalkozott, és mind az EK, mind az afrikai országok számára kiváltságokat biztosított. Eltörölte az importáruk mennyiségi korlátozását, felsorolta az EK területére vámmentesen beengedhető termékeket. A szerződésnek nem volt módosító ereje a korábban megkötött megállapodásokra, illetve megszabta, hogy a harmadik országokkal kötött, kedvezőbb feltételeket biztosító szerződéseket ki kell terjeszteni a yaoundéi megállapodást aláíró felekre is. A megállapodás pénzügyi támogatást is nyújtott a rászoruló afrikai országoknak az Európai Fejlesztési Alapból (EFA), részletes összegekkel és országonként meghatározott mennyiségű részesedéssel, valamint konkrét befektetési területekkel. A szerződés 5 évre szólt, majd egy felülvizsgálat után 1975-ig meghosszabbították a felek.¹⁴

Az Egyesült Királyság Európai Gazdasági Közösséghez (EGK) való 1973-as csatlakozása szükségessé tette a kereskedelmi kapcsolatok felülvizsgálatát, ennek eredménye 1968-ban az arushai megállapodás lett, amely a yaoundéi megállapodás duplikációja volt az EGK és a volt afrikai brit gyarmatok között. A szerződéses keretek 1975-ös

¹¹ A témáról bővebben lásd Vecsey 2019: 65–94.

¹² *A Szamoai Megállapodás*. [online]. Forrás: consilium.europa.eu [2024. 06. 02.].

¹³ Tall, A. B. (1972): *L'Organisation Commune Africaine, Malgache et Mauricienne*. *Journal of African Law*, 16(3), 304–309.

¹⁴ *Convention of Association Between the European Economic Community and the African and Malagasy States Associated with that Community and Annexed Documents. Signed on 29. July 1969*. [online], 1969. Forrás: aei.pitt.edu [2017. 09. 25.].

felülvizsgálatakor a volt gyarmatokat egy szerződésbe tömörítette a loméi egyezmény, amelyet már az AKCS-országokkal írt alá az EGK.¹⁵ Ez a szerződés 2000-ig határozta meg a kereskedelmi kapcsolatok kereteit a két tömb között. A loméi egyezmény már elmozdult a partnerség irányába, közös elveket és célokat állapított meg. Emellett a kereskedelmi és segélyezési pillér mellett tartalmazott egy politikai pillért is. A loméi egyezmények első 2 felülvizsgálata a kereskedelmi pillér megújítására koncentrált. A harmadik felülvizsgálat eredményeként aláírt Lomé IV. megállapodás kiemelten foglalkozott a közös értékekkel, mint az emberi jogok, a demokrácia és a jó kormányzás előmozdítása. Ez utóbbi lehetővé tette a segélyezési pillér alatt a pénzeszközök visszatartását azon államok esetében, amelyek nem feleltek meg bizonyos kritériumoknak az emberi jogok, a demokratikus elvek és a jogállamiság tiszteletben tartása területén.¹⁶

A 2000-ben aláírt cotonoui megállapodás szakított az automatikus segélyezés rendszerével, és feltételekhez kötötte a pénzüsszegek kifizetését. A szerződéses keret hárompilléres felosztása megmaradt, a politikai pillér az EU és az AKCS-országok közötti politikai párbeszédet emelte ki mint a béketeremtés és a konfliktusok megelőzésének, megoldásának fő elemét. Emellett a migrációval kapcsolatos párbeszéd is megjelent a szövegben mint az együttműködés fontos része.¹⁷ A cotonoui megállapodás eredetileg három ötéves felülvizsgálati periódust követően 2020-ig biztosította a stratégiai kereteket. Ennek megfelelően 2018-ban elkezdődött a szamoai megállapodás néven ismert keretrendszer kialakítása.¹⁸

A szamoai megállapodás létrejötté, biztonsági aspektusai

Az EU és az AKCSÁSZ közötti szerződéses kapcsolatot szentesítő keretrendszer kialakítása nem bizonyult könnyű feladatnak. A kapcsolatok AKCS-n keresztül való meghosszabbítása nem volt egyértelmű, és mindkét félnek voltak fenntartásai a kapcsolat megújítását illetően. Az EU-t elhagyó Egyesült Királyság jelentős szerepe a karibi és csendes-óceáni államokban megrendítette az AKCS egységét, hiszen csak az afrikai országok maradtak kiemelten érdekeltek az EU-val való kapcsolatok fenntartásában. Ez azt eredményezte, hogy az Afrikai Unió (AU) került jobb pozícióba mint az EU-val való kapcsolattartás elsődleges szereplője.¹⁹ Ezért 2018-ban a tárgyalási mandátumok kialakítása körül is vita alakult ki az AU és az AKCS között. Az AU mint Afrika kontinentális szervezete önmagát tartotta a legmegfelelőbbnek az EU-val való kapcsolattartásra, annak ellenére, hogy az AKCS-országok afrikai köre nem egyezik meg az AU tagságával, hiszen az észak-afrikai régióval az EU a szomszédságpolitikán keresztül érintkezik. A mandátumot az AKCS

¹⁵ Taguaba, Lugon (1978): The Arusha Agreement: Origins, Meaning and Future of Association with the E.E.C. *African Review*, 8(1), 156–184.

¹⁶ Vecsey 2019: 69–70.

¹⁷ *A Cotonouban 2000. június 23-án aláírt Partnerségi Megállapodás egyrészről az afrikai, karibi és csendes-óceáni államok, másrészről az Európai Közösség és tagállamai között.* [online], 2000. 12. 15. 8–11. Forrás: eur-lex.europa.eu [2024. 06. 03.].

¹⁸ Vecsey 2019: 70–72.

¹⁹ Kennes, Walter (2018): *How Brexit May Affect ACP-EU Relations: an Historical Perspective.* *European Centre for Development Policy Management Discussion Paper*, (220), i–14.

szervezete 2018 májusában fogadta el, viszont az afrikai közös álláspont kialakításában az AU is szerephez jutott.²⁰ Néhány EU-tagállam, mint Dánia, Hollandia, Németország és Svédország, szintén szakítani akart a három kontinenst tömörítő AKCS-megközelítéssel, míg Franciaország, Olaszország és Spanyolország a keretrendszer változatlan megtartása mellett foglalt állást. Az elkészült szerződés tanulsága alapján hibrid megoldás született.²¹

Az új szerződéses keret nem követi a cotonoui hárompilléres formát, helyette egy általános, minden régióra vonatkozó rész és három regionális jegyzőkönyv jött létre, kedvezve azon EU-tagállamok elgondolásának is, amelyek külön szerettek volna szerződni a három térséggel. A szamoai megállapodás II. részének II. címe foglalkozik 12 oldal terjedelemben az AKCSÁSZ-térség békéjével és biztonságával. A szerződés a teljesség igényével rendelkezik a különböző területeken való együttműködésről (lásd például: 20. cikk Terrorizmus és szélsőségeség, 22. cikk Tengeri védelem, 25. cikk Kiberbiztonság és kiberbűnözés). A megállapodás a párbeszédet és a konzultációt emeli ki mint a konfliktusmegoldás eszközt.²²

A regionális megközelítés lehetővé tette a szerződő felek számára, hogy elvessék a korábbi, túlságosan általános meghatározásokat az együttműködés területén, és további, régióspecifikus címeket is hozzá tudtak adni a megállapodás szövegéhez. Afrika esetében a regionális jegyzőkönyv tartalmának tárgyalása során a 2017-es abidjani EU–AU-csúcstalálkozó alatt már kialakított stratégiai prioritások²³ kerültek a szerződésbe. Ezek a prioritások összhangban vannak az Afrikai Unió *Agenda 2063* által meghatározott céljaival is.²⁴ Kiemelendő, hogy az Afrikára vonatkozó regionális jegyzőkönyv a leghosszabb a három közül, 99 oldalon tárgyalja az EU–Afrika-kapcsolatokat, külön címekben a békét és biztonságot, valamint a migrációt és mobilitást.²⁵ A IV. címben részletezett béke és biztonság területén a szerződés az AU struktúrára,²⁶ valamint a 2063-ig szóló menetrendre hivatkozik, azok teljes körű kiépítését, megvalósítását támogatva. Emellett az 56. cikk a konfliktusokról és válságokról széles körű, az EU integrált megközelítés követelményeinek is megfelelő, konfliktuskezelési együttműködést irányoz elő, beleértve ebbe a különböző szervezetek (AU, EU, ENSZ) által indított békétámogató műveletek közötti

²⁰ Carbone, Maurizio (2018): *Caught Between the ACP and the AU: Africa's Relations with the European Union in a Post-Cotonou Agreement Context*. *South African Journal of International Affairs*, 25(4), 481–496.

²¹ Carbone, Maurizio (2021): *The Rationales Behind the EU-OACPS Agreement: Process, Outcome, Contestations*. *European Foreign Affairs Review*, 26(2), 243–264.

²² Európai Bizottság: *Melléklet a következőhöz: Javaslat. A Tanács határozata az egyrészről az Európai Unió és tagállamai, és másrészről az Afrikai, Karibi és Csendes-óceáni Államok Szervezetének tagjai közötti partnerségi megállapodás Európai Unió nevében történő megkötéséről*. Brüsszel, 2023. 12. 19. COM(2023) 791 final.

²³ A csúcstalálkozóról és a prioritásokról bővebben lásd Vecsey Mariann (2018): *Az 5. Afrikai Unió–Európai Unió-csúcstalálkozó eredményei. Honvédségi Szemle*, 146(2), 55–61.

²⁴ Carbone 2021: 243–264.

²⁵ A karib-tengeri térségre vonatkozó regionális jegyzőkönyv 70, míg a csendes-óceáni térségre vonatkozó regionális jegyzőkönyv 65 oldal. Ezekben a jegyzőkönyvekben a biztonság és a migráció nem jelenik meg önálló címként. Európai Bizottság: COM(2023) 791 final.

²⁶ Az AU struktúráiról lásd bővebben Marsai Viktor (2019): *A biztonság közös fejlődése az afrikai kontinensen*. In Molnár Anna – Marsai Viktor – Wagner Péter (szerk.): *Nemzetközi biztonsági szervezetek*. Budapest: Dialóg Campus, 129–158; Marsai, Viktor – Tánczos, Mariann (2024): *An Aspiring Security Organisation in Africa. The African Union*. In Molnár, Anna – Molnár, Dóra – Szente-Varga, Mónika (szerk.): *International Security Organisations*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 173–187.

együttműködés igényét is. A 62. cikk a tengeri védelemről a kontinens partjai mentén jelentkező kihívások kapcsán megvalósuló együttműködés fontosságát emeli ki főként a Vörös-tengeren, Afrika szarvánál, az Indiai-óceánon és a Guineai-öbölben.²⁷ Ez azért is lényeges, mert az EU haditengerészeti műveletei és kezdeményezései ezekben a térségekben valósulnak meg,²⁸ így a szamoai megállapodás azok legitimációját is megerősíti.

Az EU stratégiai keretrendszere

A főként a kereskedelmi kapcsolatokat erősítő szamoai megállapodás mellett az EU afrikai tevékenységét több kulcsfontosságú stratégiai dokumentum fogja keretek közé. Ilyenek az EU Globális Stratégiája (EUGS), az Afrika, Afrika szarva és Száhel regionális stratégiák. Ahhoz, hogy értelmezni lehessen a közösség gyakorlatban megvalósuló tevékenységét, elengedhetetlen e dokumentumok ismerete. A stratégiai keretrendszert jelen tanulmány a KBVP-re gyakorolt hatásával kapcsolatban, azaz biztonsági megközelítésben vizsgálja, nem általánosságban. A stratégiai dokumentumokat földrajzi hatósugaruk alapján a legtágabbtól a legszűkebbig mutatja be, nem létrejöttük kronológiai sorrendjében. Ennek megfelelően a Globális Stratégiát az Afrika stratégia, majd a regionális stratégiák követik, ez utóbbiak szintén az általuk érintett földrajzi térség, régió elhelyezkedése alapján északról dél, valamint nyugatról kelet felé.

Az EU Globális Stratégiája

Az EU közös külpolitikájának stratégiai kereteit a 2016-ban kiadott Globális Stratégia alakította ki. Ez alapján az Unió globális szereplőként határozza meg magát, globálisan kívánja szavatolni a biztonságot. Ennél azonban jóval szerényebb érdekeltségi területet jelölt meg Afrika kapcsán a stratégia, délen Közép-Afrikáig bezárólag határozza meg azt a földrajzi térséget, amelyre közvetlen érdekszférájaként tekint.²⁹ Az EUGS több fejezetében is érint a biztonsággal, KBVP-vel kapcsolatos kérdéseket. A dokumentum egészéből kiolvasható, hogy a KBVP alkalmazása globális, a belső és külső kihívásokra egyaránt választ kell hogy adjon. A KBVP-missziók és -műveletek indítása rugalmasabb, gyorsabb kell hogy legyen, valamint a működő misszióknak és műveleteknek együtt kell működniük az EU más szerveivel, például az Európai Határ- és Partvédelmi Ügynökséggel (Frontex).³⁰

Az EUGS végrehajtását három előrehaladási jelentés követte. Az első 2017-ben, amely megerősítette a konfliktusok és krízisek integrált megközelítésen keresztül való megközelítését, kezelését. Az első évben a megelőzésre és az ellenálló képesség (reziliencia) kiépítésére fókuszált az EU.³¹ Az EUGS kiadását követő második év intézményi

²⁷ Európai Bizottság: COM(2023) 791 final.

²⁸ Hornyak, Veronika – Vecsey, Mariann: *Is the EU Already Speaking the "Language of Power?" An Analysis of the Updated EU Maritime Security Strategy*. [online], 2023. 04. 13. Forrás: Center for Maritime Strategy [2024. 06. 10.].

²⁹ European Union Global Strategy: *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy*. [online], 2016. 06. Forrás: eeas.europe.eu [2017. 09. 25.], 9.

³⁰ European Union Global Strategy 2016: 9.

³¹ European Union Global Strategy: *From Shared Vision to Common Action: Implementing the EU Global Strategy Year 1*. [online] 2017. Forrás: eeas.europa.eu [2019. 10. 12.].

változásokat hozott a KBVP-be, létrejött az Európai Békekeret, amely a katonai missziók és műveletek közös költségeinek finanszírozását könnyíti meg, és létrehozták a Katonai Tervezési és Végrehajtási Szolgálatot (MPCC), amely az EU kiképző misszióinak parancsnoksági kérdését rendezte.³² Ez Afrika vonatkozásában azért is fontos lépés, mert az EU 2018-ban csak ezen a kontinensen rendelkezett katonai kiképző misszióval, azaz EUTM-mel. A második jelentés továbbá a Száhel térségét jelölte meg mint az EU holisztikus biztonsági modelljének kísérleti területét. Erre azért kerülhetett sor, mert a területen több EU-misszió is működött a dokumentum kiadásakor, az EU számára stratégiaiul fontos régióról van szó, illetve a közösség helyi G5 Száhel Erők kezdeményezést is támogatta.³³ A harmadik, egyben utolsó előrehaladási jelentés 2019-ben jelent meg, amely az EUGS eredményeit mutatja be, köztük leghangsúlyosabban az integrált megközelítés végrehajtását a Száhel-régióban. Az EU három fő irányvonal mentén tevékenykedett a térségben: politikai párbeszéd a G5 Száhel-országokkal, biztonsági és stabilitási támogatás a G5 Száhel Erők finanszírozásával és a térségben működő három KBVP-misszió jelenlétével, valamint fejlesztési együttműködés az Uniós Szükséghelyzeti Alap Afrikáért (EUTF) keresztül.³⁴

Az Afrika-EU-stratégia

Az EU és Afrika közötti kapcsolatokat a következő szinten a közös Afrika-EU- (JAES) stratégia határozza meg. Ezt 2007-ben, a 2. EU-Afrika-csúcstalálkozón fogadták el, és az egész kontinens számára biztosít stratégiai keretet. Alapfeltevése, hogy az Afrikai Unió az EU természetes partnere, ezért a JAES ezen a kontinentális szervezeten keresztül minden afrikai országhoz eljut.³⁵ Ez a stratégia a főként kereskedelmi együttműködésen alapuló szamoai megállapodással ellentétben kifejezetten a politikai és biztonsági együttműködést tűzte ki célul a két kontinens között.

A JAES előzménye az Afrikai Egységsszervezet Afrikai Unióvá válása, valamint a szervezet biztonsági intézményrendszerének létrejötte, amely folyamat a 90-es évek végén kezdődött. Az AU az Afrikai Béke- és Biztonsági Architektúrán (APSA) keresztül foglalkozik a kontinens biztonságával, a közös afrikai védelem- és biztonságpolitikára és a Béke- és Biztonsági Tanácsra építve. Az afrikai kontinentális szervezet biztonsági pillére a gyakorlatban is aktív szerephez tudott jutni békétámogató műveletek indításával.³⁶ Ez generálta az AU igényét az EU-val való szorosabb együttműködésre a béke és biztonság területén. Így a JAES, szakítva az addigi, inkább kereskedelmi területet érintő szerződések gyakorlatával, kifejezetten a béke és biztonság területén igyekszik a két kontinentális

³² European Union Global Strategy: *Implementing the EU Global Strategy. Year 2.* [online] 2018. Forrás: eeas.europa.eu [2019. 10. 12.]; Vecsey, Mariann (2020): What Has the EU Global Strategy Added to the Migration-Africa-CSDP Context? What Has Been Implemented and What is Left to Be Done. In Bellou, Fotini – Fiott, Daniel (szerk.): *Views on the progress of CSDP.* Luxembourg: Publications Office of the European Union, 91–113.

³³ European Union Global Strategy 2018.

³⁴ European Union Global Strategy: *The European Union's Global Strategy. Three Years on, Looking Forward.* [online], 2019. Forrás: eeas.europa.eu [2019. 10. 12.], 24.

³⁵ Vecsey 2019: 75–76.

³⁶ Marsai 2019: 136–137.

szervezet közötti kapcsolatokat elmélyíteni.³⁷ Ez a JAES második hosszú távú céljaként jelenik meg, míg a stratégiai prioritások között az első helyen áll. A stratégia a béke- és biztonsági együttműködést a két kontinentális szervezet megfelelő intézményei közötti fokozott párbeszédén keresztül kívánja elérni, megerősített EU-támogatással és az afrikai felelősségvállalás (*ownership*) tiszteletben tartásával.³⁸ Ennek eredményeképpen erősödött meg az APSA.³⁹

A JAES, habár közös vezérlő elveken és célokon alapszik, még mindig inkább egyoldalú partnerség, annak ellenére, hogy az EU a stratégia létrehozásakor el akart távolodni a donorkedvezményezett megközelítéstől. Az EU normatív erejének egyensúlytalan kivetítése azonban továbbra is érezhető volt az afrikai partnerek számára. A kialakult helyzet részben annak az eredménye, hogy az afrikai kontinentális szervezet által elismert regionális gazdasági közösségek, valamint a tagállamok nem rendelkeznek kiforrott kapcsolattartási mechanizmussal az AU irányába, és maguk is versengenek a külső finanszírozásért.⁴⁰ Tovább nehezíti a helyzetet, hogy az EU biztonságfelfogása szerint a béke a jó kormányzás terméke, amelyet csak stabil, demokratikus államok tudnak kialakítani.⁴¹

A JAES prioritásai az elmúlt években, különösen az európai migrációs és menekültválság hatására átalakultak valamelyest, a biztonság mellett fontos stratégiai prioritásként jelent meg a migráció és mobilitás is. Az új prioritások kialakításakor, a 2017-es abidjani EU–AU-csúcstalálkozón elkezdtek körvonalazódni egy új Afrika-stratégia keretei.⁴² Az Európai Bizottság közleménye,⁴³ majd később az Európai Parlament állásfoglalása⁴⁴ továbbra is kiemelten foglalkozik a béke és biztonság kérdésével. Az új stratégia kialakítása kapcsán hangsúlyosabban jelenik meg az EU KBVP afrikai tevékenysége, mint a korábbi, erősen intézményhez kötött kommunikáció.⁴⁵ Az EU új Afrika-stratégiája úgy hivatkozik Afrikára, mint a legközelebbi szomszédjára, ezzel is jelezve mély elköteleződését a kontinenssel való kapcsolattartásra. A stratégiatervezet azonban egyre kevésbé támaszkodik az afrikai partnerekre, ami ismét egy meglehetősen egyoldalú stratégia kialakítását vetíti előre, amely az afrikai prioritásokat nem veszi figyelembe.⁴⁶

³⁷ Kell, Fergus – Vines, Alex (2021): The Evolution of the Joint Africa-EU Strategy (2007–2020). In Haastrup, Toni – Mah, Luis – Duggan, Niall (szerk.): *The Routledge Handbook of EU-Africa Relations*. London: Routledge, 105–120.

³⁸ *A Joint Africa-EU Strategy*. [online] 2007. Forrás: eeas.europa.eu [2024. 06. 15.], 2–5.

³⁹ Kell–Vines 2021.

⁴⁰ Pirozzi, Nicoletta (2010): *Towards an Effective Africa–EU Partnership on Peace and Security: Rhetoric or Facts? The International Spectator*, 45(2), 88–89.

⁴¹ Pirozzi 2010: 96.

⁴² Kell–Vines 2021.

⁴³ Európai Bizottság: *Közös közlemény az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak: Az Afrikával kapcsolatos átfogó stratégia felé*. JOIN(2020) 4 final. 2020. 03. 09.

⁴⁴ Európai Parlament: *Az Európai Parlament 2021. március 25-i állásfoglalása. Az Afrikára vonatkozó új uniós stratégia – partnerség a fenntartható és befogadó fejlődésért*. 2020/2041(INI). 2021. 03. 25.

⁴⁵ Kell–Vines 2021.

⁴⁶ Mişcoiu, Sergiu – Petrica, Dan (2023): *The New EU-Africa Relations' Strategy: Soft Power or Neoliberalist Power?* In Akande, Adebawale (szerk.): *Politics Between Nations. Power, Peace, and Diplomacy*. Cham: Springer, 539–560.

Regionális stratégiák

Az EU három regionális stratégiát fogadott el az afrikai országokkal való együttműködés mélyítésére: a Száhelre, a Guineai-öbölre és az Afrika szarvára vonatkozó stratégiákat. Földrajzi merítését tekintve a Száhel-térségre vonatkozó stratégia helyezkedik el az EU-hoz legközelebb. A 2021-ben kiadott stratégia 2011-es elődjét váltotta. A Száhel-övezetre vonatkozó integrált stratégia földrajzi hatóköre Mauritánia, Mali és Niger, valamint Burkina Faso és Csád. A dokumentum fő hangsúlya a biztonság, amely háttérbe szorította a korábbi fejlesztési és kormányzati támogatások nexusát.⁴⁷ A stratégia a korábbi szűk fókusztól eltérően több más területtel is foglalkozik, a törekény hatalmi struktúrákkal, a migrációval, valamint a Covid-19-világjárvánnyal. A biztonsággal kapcsolatos kapacitásépítést és a terrorizmus elleni harcot a stratégia kifejezetten a KBVP alá tartozó missziókon és műveleteken keresztül igyekszik megvalósítani.⁴⁸ A már korábban tárgyalt dokumentumok kapcsán is megfigyelhető volt a migráció megjelenése, illetve egyre dominánsabbá válása a stratégiai prioritások sorában, így e trendet követte a 2021-es Száhel-stratégia is.⁴⁹

Az EU 2014-ben fogadta el a Guineai-öbölre vonatkozó stratégiát, amit a térség folyamatosan romló biztonsági helyzete tett indokolttá. Az EU a stratégia földrajzi hatályát egy 6000 km-es partszakaszban, Szenegáltól Angoláig jelölte ki.⁵⁰ A stratégia kifejezetten biztonsági fókuszú, és merít a többi, korábban kialakított regionális stratégiából is, habár a térségben nem a klasszikus értelemben vett KBVP-művelet működik, mint az Irini művelet a Földközi-tengeren, illetve az Atalanta művelet az Indiai-óceánon.⁵¹ A stratégia ugyan az átfogó megközelítés részeként nem vetette el a KBVP alkalmazását a térségben,⁵² annak egy kevesebb költségvetési terhet és több rugalmasságot biztosító eszközét, a tengeri jelenlétek koordinálását hajtja végre.⁵³

Az Európai Unió Afrika szarva-stratégiáját 2021-ben újíttotta meg a 2011-es első kiadás után. Az eredetileg is erős biztonsági fókusszal rendelkező dokumentumot azzal erősítette meg az EU, hogy a térséget geostratégiai prioritásként kezeli.⁵⁴ Nem meglepő a biztonsági fókusz, hiszen a régió több KBVP-misszióknak és -műveletnek is otthont ad instabilitása és kiemelkedően fontos földrajzi fekvése miatt. A 2015-ös stratégiai felülvizsgálat a régió

⁴⁷ Plank, Friedrich – Bergmann, Julian (2021): *The European Union as a Security Actor in the Sahel. Policy Entrapment in EU Foreign Policy*. *European Review of International Studies*, 8(3), 382–412.

⁴⁸ Council of the European Union: *The European Union's Integrated Strategy in the Sahel – Council Conclusions*. 7723/21. Brüsszel, 2021. 04. 16.

⁴⁹ Vecsey, Mariann (2023): *From West Africa to the Central Mediterranean Route. European Union and Member States Responses to Handle the Migration Crisis*. PhD-disszertáció. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola.

⁵⁰ Council of the European Union: *EU Strategy on the Gulf of Guinea*. Brüsszel, 2014. 03. 17.

⁵¹ Sobrino-Heredia, José Manuel (2022): *The European Union as a Maritime Security Actor in the Gulf of Guinea: From Its Strategy and Action Plan to the New Concept of „Coordinated Maritime Presences”*. *Ocean Development & International Law*, 53(2–3), 105–108.

⁵² Council of the European Union 2014: 10.

⁵³ *The EU Gulf of Guinea Strategy and Action Plan*. [online], 2022. 07. 13. Forrás: eeas.europa.eu [2024. 06. 20.]; Sobrino-Heredia 2022: 108.

⁵⁴ European Parliament: *Legislative Train. EU Strategy in the Horn of Africa – Q2 2021*. [online], 2022. Forrás: europarl.europa.eu [2024. 06. 20.]

külről érkező, arra áttérjedő problémákat is figyelembe vette,⁵⁵ míg az új stratégiai keretrendszer részletesen foglalkozik a béke és biztonság mellett a regionális biztonsági kapacitásépítéssel, a tengeri biztonsággal és a terrorizmus elleni harccal az EU integrált megközelítésén keresztül.⁵⁶

EU-műveletek és -missziók Afrikában

A fentebb bemutatott stratégiai keretek lehetővé teszik az EU számára a KBVP-missziók és -műveletek elvi indítását Afrikában. 2024 februárjában 13 EU KBVP-misszió és -művelet tevékenykedett a kontinensen vagy annak partjai mentén. Ezek az EUNAVFOR MED IRINI, az EUBAM Líbia, az EUTM Mali, az EUCAP Száhel Mali, az EUCAP Száhel Niger, az EUMPM Niger, az EUTM Szomália, az EUCAP Szomália, az EUNAVFOR Atalanta, az EUNAVFOR Aspides, az EUTM RCA, az EUAM RCA, valamint az EUTM Mozambik voltak. A missziók és műveletek földrajzi elhelyezkedésében és típusainak változatosságában is tetten érhetők a korábban ismertetett stratégiák (lásd 1. táblázat). Az EU a Földközi-tengertől Dél-Afrikaig elkötelezte magát a béke és biztonság megerősítésében, amelyet a gyakorlatban is igyekszik megvalósítani.

1. táblázat: Az afrikai EU-missziók és -műveletek típusuk szerint

Ssz.	Civil misszió	Katonai misszió	Katonai művelet (végrehajtó mandátummal rendelkezik)
1.	EUBAM Líbia	EUTM Mali	EUNAVFOR MED Irini
2.	EUCAP Száhel Mali	EUMPM Niger	EUNAVFOR Atalanta
3.	EUCAP Száhel Niger	EUTM Szomália	EUNAVFOR Aspides
4.	EUCAP Szomália	EUTM RCA	
5.	EUAM RCA	EUTM Mozambik	

Forrás: a szerző szerkesztése

A képet tovább árnyalja, ha a tengeri jelenlét koordinációját is figyelembe vesszük, amelyet 2024 júniusáig két területen hajtott végre az EU, egyet a Guineai-öbölben, egyet pedig Afrika szarvánál.⁵⁷

Míg a KBVP-missziók és -műveletek az EU tagállamainak jóváhagyásával és a fogadó országgal kötött megállapodás alapján EU-s parancsnokság alá helyezik a részt vevő katonákat, addig a tengeri jelenlét koordinációja nem vonja ki sem a részt vevő személyi állományt, sem az eszközt a nemzeti parancsnoki láncból, csupán a meglévő tagállami erőfeszítéseket koordinálja.⁵⁸ Éppen emiatt lehet szimpatikus a közösség számára ez a típusú beavatkozás, hiszen az EU oldaláról jóváhagyott missziókat és műveleteket a fogadó nemzet egyoldalúan is felülbíráhatja. Ez annak tükrében fontos tényező, hogy Afrikában

⁵⁵ European Parliament 2022.

⁵⁶ Council of the European Union: *The Horn of Africa: a Geo-Strategic Priority for the EU – Council Conclusions*. 8135/21. Brüsszel, 2021. 05. 10.

⁵⁷ European Union 2024.

⁵⁸ *Coordinated Maritime Presences*. [online], 2024. 02. 21. Forrás: eeas.europa.eu [2024. 06. 20.].

a 2020 és 2023 között eltelt időszakban 9 sikeres puccs történt.⁵⁹ Ennek következménye az EU befolyásának csökkenése volt a Száhel-térségben. A mali és nigeri puccsok 2020 és 2023 között azt eredményezték, hogy az EUTM Mali,⁶⁰ az EUCAP Száhel Niger, valamint az EUMPM Niger is vagy már kivonult a támogatást megvonó országból, vagy a mandátum lejártát várja meg.⁶¹ Maliból, az EUCAP Száhel Mali kivonásáról még nem született döntés, de valószínűsíthető annak kivonása a mandátum végével, 2025. január 31-én, hiszen a jelenlegi misszióvezető megbízatását hosszabbították meg, nem jelöltek ki újat.⁶² Ezen vonalak mentén nem tűnhet nehéznek levonni a következtetést, hogy az EU beavatkozásai nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Az EUTM Mali vegyes eredménnyel zárulhatott, hiszen habár a mali fegyveres erők kiképzése folyamatos volt, a misszió által támogatni kívánt G5 Száhel kezdeményezésből az ország kivonult. A kapacitásépítéssel megbízott EUCAP-missziók a Száhelben történeteket figyelembe véve még kevesebb eredményt mutathatnak fel, hiszen a jogállamiság építése a puccsok tekintetében kifejezetten kudarcosnak tekinthető. Mindemellett azonban meg kell jegyezni, hogy az EU beavatkozásai valószínűleg nem múltak el nyom nélkül a befogadó országokban, hiszen évtizedes munkáról van szó minden esetben. A véget ért missziók hosszú távú hatásait még nem lehet kimutatni, de az biztos, hogy az EU jelenléte mindenképpen összehasonlítási alapot fog nyújtani a helyi kormányzatoknak és társadalomnak a megjelenő más-más szereplőkkel kapcsolatban.

A Száhelben bekövetkezett változások azonban nem képezik le az afrikai kontinens egészével kapcsolatos folyamatokat, hiszen 2024. február 8-án új művelet indult a Vörös-tengeren EUNAVFOR Aspides néven a tengeri hajózás szabadságának megőrzése érdekében.⁶³ A biztonsági helyzetben bekövetkezett változások egyértelműen eltolták az EU KBVP-intézkedések súlypontját a Száhelből Afrika szarvára, ahol 2024 közepén összesen 5 KBVP-hez köthető beavatkozás volt, egy koordinált tengeri jelenlét, egy civil misszió, az EUCAP Szomália, egy katonai misszió, az EUTM Szomália, valamint 2 végrehajtó mandátummal rendelkező tengeri művelet, az EUNAVFOR Atalanta és az Aspides. Ezzel a 2021-es Afrika szarva-stratégia megállapítása, miszerint a térség biztonsága és stabilizálása az EU kiemelt geostratégiai célja, beigazolódni látszik a gyakorlatban is.

A 2008 óta működő EUNAVFOR Atalanta mérlege is egészen más, mint a Száhelben folytatott misszióké. A tengerészeti művelet alapvető feladata az Élelmezési Világprogramban (WFP) részt vevő hajók védelme, a Szomália partjai mentén elkövetett kalóztámadások visszaszorítása és az as-Sabáb ellen elfogadott ENSZ-fegyverembargóhoz

⁵⁹ Wilén 2023.

⁶⁰ *End of Mandate EUTM Mali*. [online], 2024. 05. 17. Forrás: eeas.europa.eu [2024. 06. 20.].

⁶¹ Council of the EU: *EUMPM Niger: Council Decides Not to Extend the Mandate of the Mission*. [online], 2024. 05. 27. Forrás: consilium.europa.eu [2024. 06. 20.].

⁶² *Political and Security Committee Decision (CFSP) 2024/431 of 25 January 2024 extending the mandate of the Head of Mission of the European Union CSDP mission in Mali (EUCAP Sahel Mali) (EUCAP Sahel Mali/1/2024)*. [online], 2024. 01. 25. Forrás: eur-lex.europa.eu [2024. 06. 20.].

⁶³ *A Tanács (KKBP) 2024/583 határozata (2024. február 8.) az Európai Uniónak a vörös-tengeri válsággal kapcsolatban a hajózás szabadságának megőrzését célzó tengeri védelmi műveletéről (EUNAVFOR ASPIDES)*. [online], 2024. 02. 08. Forrás: eur-lex.europa.eu [2024. 06. 20.].

való hozzájárulás.⁶⁴ Hazai és nemzetközi publikációk is tárgyalták már az évek során a művelet sikerességét, és egyöntetűen arra a megállapításra jutottak, hogy habár a művelet sikeres volt a kalóztámadások visszaszorításában, annak csak tüneti kezelését látta el, nem a kiváltó okokat szüntette meg.⁶⁵

Hogyan tovább, EU?

Az EU Afrikára vonatkozó szerződéses keretrendszere, stratégiái, valamint KBVP-intézkedései mind foglalkoznak a kontinens biztonsági helyzetével. Az EU átfogó és integrált megközelítésén keresztül törekszik a válságok kezelésére. Ez a hozzáállás hiába tűnt azonban működőképesnek, hiszen az EU integrált megközelítésének tesztterületében, a Száhelben olyan negatív irányú változások történtek a biztonsági helyzetben, amelyek jelentősen átrendezték az EU KBVP misszióinak és műveleteinek számát 2024-ben. A bekövetkezett változások alapján kézenfekvőnek tűnhet, hogy az EU stratégiai figyelme áttevődik Afrika szarvára, amit a közösség jelenléte is indukál, ám elhamarkodott lenne egy ilyen következtetés levonása. A Száhel térsége továbbra is fontos az EU számára, a stratégia továbbra is él, a még meglévő missziók mandátumainak lejártáig vár a közösség, minden lehetőséget megadva annak, hogy sikerül rendezni a helyzetet Malival és Nigerrel. Az EU nem is engedheti el olyan könnyen a régiót, hiszen a földrajzi közelség mellett sok időt (a legrégebbi missziót 2012-óta működtette) és forrást (mintegy 736 millió eurót) fordított csak a KBVP keretein belül megvalósult intézkedésekre.⁶⁶

Az EU kudarca azonban pontosan ez utóbbi adatokból is világosan kiolvasható. Ezért a közösségnek újra kell gondolnia, hogyan avatkozik be a Száhelben és tágabb értelemben az afrikai kontinensen. Először is a régóta hangoztatott, egyenrangú partneri viszonyt kell a gyakorlatban is megvalósítania az EU–Afrika-kapcsolatokban. Másodsor, a hagyományos, normatív szerepkört kiegészítve, az EU-nak követnie kell az EUGS által kijelölt utat, és az elvhű pragmatizmuson keresztül kell az Afrikával kapcsolatos célkitűzéseit elérnie. Ezt csak úgy valósíthatja meg, ha nem szakítja meg teljesen a kapcsolatot a problémás országokkal, hiszen ebben az esetben más szereplők örömmel és skrupulusok nélkül lépnének az EU helyébe. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az EU-nak fenn kell tartania a diplomáciai kapcsolatokat minden autoriter országgal, viszont az intézkedéseket és a segélyezést illetően már a megszokottól eltérő politikákat gyakorolhat az országokkal való bilaterális kapcsolataiban. Az EU-nak ezt az utat azonban konzekvensen kell végigjárnia, hogy afrikai partnerei ne vádolhassák képmutatással.

⁶⁴ A Tanács (KKBP) 2024/1059 határozata (2024. április 4.) az Indiai-óceán nyugati térségében és a Vörös-tengeren a tengeri védelemhez való hozzájárulás céljából folytatott európai uniós katonai műveletről (EUNAVFOR ATALANTA) szóló 2008/851/KKBP együttes fellépés módosításáról. [online], 2024. 04. 04. Forrás: eur-lex.europa.eu [2024. 11. 21.].

⁶⁵ Marsai Viktor (2011): A szomáliai kalózok és az EU Atalanta-missziója. *Nemzet és Biztonság*, (4)4, 75–76; Besenyő, János – Sinkó, Gábor (2022): *Combating Piracy Strategically: Analysing the Successes and Challenges of NATO and EU Interventions off the Somali Coast*. *South African Journal of International Affairs*, 29(3), 302–303.

⁶⁶ Wilén 2023.

Felhasznált irodalom

- Besenyő, János – Sinkó, Gábor (2022): Combating Piracy Strategically: Analysing the Successes and Challenges of NATO and EU Interventions off the Somali Coast. *South African Journal of International Affairs*, 29(3), 295–309. Online: <https://doi.org/10.1080/10220461.2022.2125064>
- Carbone, Maurizio (2018): Caught Between the ACP and the AU: Africa's Relations with the European Union in a Post-Cotonou Agreement Context. *South African Journal of International Affairs*, 25(4), 481–496. Online: <https://doi.org/10.1080/10220461.2018.1551153>
- Carbone, Maurizio (2021): The Rationales Behind the EU-OACPS Agreement: Process, Outcome, Contestations. *European Foreign Affairs Review*, 26(2), 243–264. Online: <https://doi.org/10.54648/EERR2021018>
- Hornýák, Veronika – Vecsey, Mariann: *Is the EU Already Speaking the "Language of Power?" An Analysis of the Updated EU Maritime Security Strategy*. [online], 2023. 04. 13. Forrás: Center for Maritime Strategy [2024. 06. 10.].
- Issaev, Leonid – Shishkina, Alisa – Liokumovich, Yakov (2022): Perceptions of Russia's 'Return' to Africa: Views from West Africa. *South African Journal of International Affairs*, 29(4), 425–444. Online: <https://doi.org/10.1080/10220461.2022.2139289>
- Kell, Fergus – Vines, Alex (2021): The Evolution of the Joint Africa-EU Strategy (2007–2020). In Haastrup, Toni – Mah, Luís – Duggan, Niall (szerk.): *The Routledge Handbook of EU-Africa Relations*. London: Routledge, 105–120. Online: <https://doi.org/10.4324/9781315170916-12>
- Kennes, Walter (2018): How Brexit May Affect ACP-EU Relations: an Historical Perspective. *European Centre for Development Policy Management Discussion Paper*, (220), i–14. Online: <https://ecdpm.org/application/files/9316/5546/8746/DP220-How-Brexit-may-affect-ACP-EU-relations-1.pdf>
- Marsai Viktor (2011): A szomáliai kalózok és az EU Atalanta-missziója. *Nemzet és Biztonság*, (4)4, 66–76. Online: https://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/marsai_viktor-a-szomaliai_kalozok_es_az_eu_atalanta_misszioja.pdf
- Marsai Viktor (2019): A biztonság közös fejlődése az afrikai kontinensen. In Molnár Anna – Marsai Viktor – Wagner Péter (szerk.): *Nemzetközi biztonsági szervezetek*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 129–157.
- Marsai, Viktor – Tánczos, Mariann (2024): An Aspiring Security Organisation in Africa. The African Union. In Molnár, Anna – Molnár, Dóra – Sente-Varga, Mónika (szerk.): *International Security Organisations*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 173–187.
- Mişcoiu, Sergiu – Petrica, Dan (2023): The New EU-Africa Relations' Strategy: Soft Power or Neoliberalist Power? In Akande, Adebawale (szerk.): *Politics Between Nations. Power, Peace, and Diplomacy*. Cham: Springer, 539–560. Online: https://doi.org/10.1007/978-3-031-24896-2_26
- Molnár Anna (2018): *Az Európai Unió külkapcsolati rendszere és eszközei. A külkapcsolatoktól a kül-, a biztonság- és védelempolitikáig*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó.
- Pirozzi, Nicoletta (2010): Towards an Effective Africa–EU Partnership on Peace and Security: Rhetoric or Facts? *The International Spectator*, 45(2), 85–101. Online: <https://doi.org/10.1080/03932721003790753>
- Plank, Friedrich – Bergmann, Julian (2021): The European Union as a Security Actor in the Sahel. Policy Entrapment in EU Foreign Policy. *European Review of International Studies*, 8(3), 382–412. Online: <https://doi.org/10.1163/21967415-08030006>
- Siebold, Sabine: *Germany to Keep Military Base in Niger Open Under Temporary Deal, Berlin Says*. [online], 2024. 05. 28. Forrás: Reuters [2024. 06. 01.].
- Simonelli, Filippo – Fantappiè, Maria Luisa – Goretti, Leo (2024): The Italy-Africa Summit 2024 and the Mattei Plan: Towards Cooperation between Equals? *IAI Commentaries*, (11), 1–6. Online: <https://www.iai.it/en/publicazioni/italy-africa-summit-2024-and-mattei-plan-towards-cooperation-between-equals>
- Sobrino-Heredia, José Manuel (2022): The European Union as a Maritime Security Actor in the Gulf of Guinea: From Its Strategy and Action Plan to the New Concept of „Coordinated Maritime Presences”. *Ocean Development & International Law*, 53(2–3), 105–122. Online: <https://doi.org/10.1080/00908320.2022.2071783>
- Taguaba, Lugon (1978): The Arusha Agreement: Origins, Meaning and Future of Association with the E.E.C. *African Review*, 8(1–2), 156–184.

- Tall, A. B. (1972): L'Organisation Commune Africaine, Malgache et Mauricienne. *Journal of African Law*, 16(3), 304–309. Online: <https://doi.org/10.1017/S0021855300011682>
- Tánczos, Mariann – Fejérdy, Gergely (2023): Forced Withdrawal. The Case of France in the Sahel Region. *Journal of Central and Eastern European African Studies*, 3(4), 31–43. Online: <https://doi.org/10.59569/jceas.2023.3.4.242>
- Vecsey Mariann (2018): Az 5. Afrikai Unió–Európai Unió-csúcstalálkozó eredményei. *Honvédségi Szemle*, 146(2), 55–61.
- Vecsey, Mariann (2019): The EU and Africa. In Gálík, Zoltán – Molnár, Anna (szerk.): *Regional and Bilateral Relations of the European Union*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 65–94.
- Vecsey, Mariann (2020): What Has the EU Global Strategy Added to the Migration-Africa-CSDP Context? What Has Been Implemented and What Is Left to Be Done. In Bellou, Fotini – Fiott, Daniel (szerk.): *Views on the Progress of CSDP*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 91–113.
- Vecsey, Mariann (2023): *From West Africa to the Central Mediterranean Route; European Union and Member States Responses to Handle the Migration Crisis*. PhD-disszertáció. Budapest: Nemzeti Közzolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola. Online: <https://doi.org/10.17625/NKE.2023.010>
- Wagner Péter – Vecsey Mariann (2022): Az Európai Unió új támogatómissziója Ukrajnában. *KKI Elemzések*, (70), 1–10. Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.KE-2022.70>
- Wilén, Nina (2023): Have African Coups Provoked an Identity Crisis for the EU? *Egmont Policy Brief*, (323), 1–7. Online: https://www.egmontinstitute.be/app/uploads/2023/12/Nina-Wilen_Policy_Brief_323_vFinal2.pdf?type=pdf

Jogi források

- A Cotonouban 2000. június 23-án aláírt Partnerségi Megállapodás egyrészről az afrikai, karibi és csendes-óceáni államok, másrészről az Európai Közösség és tagállamai között* [online], 2000. 12. 15. Forrás: eur-lex.europa.eu [2024. 06. 03.].
- A Joint Africa-EU Strategy*. [online] 2007. Forrás: eas.europa.eu [2024. 06. 15.].
- A Szamoai Megállapodás*. [online], 2024. 03. 28. Forrás: consilium.europa.eu [2024. 06. 02.].
- A Tanács (KKBP) 2024/1059 határozata (2024. április 4.) az Indiai-óceán nyugati térségében és a Vörös-tengeren a tengeri védelemhez való hozzájárulás céljából folytatott európai uniós katonai műveletről (EUNAVFOR ATALANTA) szóló 2008/851/KKBP együttes fellépés módosításáról*. [online], 2024. 04. 04. Forrás: eur-lex.europa.eu [2024. 11. 21.].
- A Tanács (KKBP) 2024/583 határozata (2024. február 8.) az Európai Uniónak a vörös-tengeri válsággal kapcsolatban a hajózás szabadságának megőrzését célzó tengeri védelmi műveletéről (EUNAVFOR ASPIDES)*. [online], 2024. 02. 08. Forrás: eur-lex.europa.eu [2024. 06. 20.].
- Convention of Association Between the European Economic Community and the African and Malagasy States Associated with that Community and Annexed Documents. Signed on 29. July 1969*. [online]. Forrás: aei.pitt.edu [2017. 09. 25.].
- Coordinated Maritime Presences*. [online], 2024. 02. 21. Forrás: eas.europa.eu [2024. 06. 20.].
- Council of the EU: *EUMPM Niger: Council Decides Not to Extend the Mandate of the Mission*. [online], 2024. 05. 27. Forrás: consilium.europa.eu [2024. 06. 20.].
- Council of the European Union: *The European Union's Integrated Strategy in the Sahel – Council Conclusions*. 7723/21 Brüsszel, 2021. 04. 16. Online: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7723-2021-INIT/en/pdf>
- Council of the European Union: *The Horn of Africa: a Geo-Strategic Priority for the EU – Council conclusions*. 8135/21. Brüsszel, 2021. 05. 10. Online: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8135-2021-INIT/en/pdf>
- End of Mandate EUTM Mali*. [online], 2024. 05. 17. Forrás: eas.europa.eu [2024. 06. 20.].
- EU Strategy on the Gulf of Guinea*. [online], 2014. 03. 17. Forrás: eas.europa.eu [2024. 06. 19.].

- Európai Bizottság: *Melléklet a következőhöz: Javaslat. A Tanács határozata az egyrészről az Európai Unió és tagállamai, és másrészről az Afrikai, Karibi és Csendes-óceáni Államok Szervezetének tagjai közötti partnerségi megállapodás Európai Unió nevében történő megkötéséről*. Brüsszel, 2023. 12. 19. Online: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:e9928770-9e5f-11ee-b164-01aa75ed71a1.0010.02/DOC_2&format=PDF
- Európai Bizottság: *Közös közlemény az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak: Az Afrikával kapcsolatos átfogó stratégia felé*. JOIN(2020) 4 final. 2020. 03. 09. Online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TEXT/PDF/?uri=CELEX:52020JC0004>
- Európai Parlament: *Az Európai Parlament 2021. március 25-i állásfoglalása. Az Afrikára vonatkozó új uniós stratégia – partnerség a fenntartható és befogadó fejlődésért*. 2020/2041(INI). 2021. 03. 25. Online: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0108_HU.html
- European Union Global Strategy: *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy*. [online], 2016. 06. Forrás: eeas.europa.eu [2017. 09. 25.].
- European Union Global Strategy: *From Shared Vision to Common Action: Implementing the EU Global Strategy. Year 1*. [online], 2017. Forrás: eeas.europa.eu [2019. 10. 12.].
- European Union Global Strategy: *Implementing the EU Global Strategy. Year 2*. [online], 2018. Forrás: eeas.europa.eu [2019. 10. 12.].
- European Union Global Strategy: *The European Union's Global Strategy Three Years on, Looking Forward*. [online], 2019. Forrás: eeas.europa.eu [2019. 10. 12.].
- European Parliament: *Legislative Train EU Strategy in the Horn of Africa – Q2 2021*. [online], 2022. Forrás: europarl.europa.eu [2024. 06. 20.].
- European Union: *EU Security and Defence Engagement Around the World*. [online], 2024. Forrás: euam-ukraine.eu [2024. 06. 01.].
- Political and Security Committee Decision (CFSP) 2024/431 of 25 January 2024 extending the mandate of the Head of Mission of the European Union CSDP mission in Mali (EUCAP Sahel Mali) (EUCAP Sahel Mali/1/2024). [online], 2024. 01. 25. Forrás: eur-lex.europa.eu [2024. 06. 20.].
- The EU Gulf of Guinea Strategy and Action Plan*. [online], 2022. 07. 13. Forrás: eeas.europa.eu [2024. 06. 20.].

Marsai Viktor¹

A szomáliai biztonsági helyzet 2024-ben²

Szomália és Afrika szarvának politikai és biztonsági viszonyai komoly változáson mentek keresztül az elmúlt években, amely során az ország bukottból törékeny állammá vált. Jelen elemzés azt vizsgálja, hol is tart ez az átalakulás 2024-ben. Először görcső alá veszi az elmúlt évek politikai történéseit, majd az as-Sabáb dzsihádisták felkelőszervezet elleni küzdelem helyzetét, különös tekintettel a 2022 óta tartó offenzíva eredményeire és kudarcaira. Ezt követően bemutatja a külső szereplők hatását a szomáli helyzetre, kiemelt figyelmet fordítva a 2024. január 1-jei etióp–szomaliföldi megállapodásra. A tanulmány fő megállapítása, hogy a kétségtelen eredmények ellenére a szomáli elit körében megfigyelhető, olykor a fegyveres küzdelemig fajuló hatalmi vetélkedés, illetve az azt kihasználó külső beavatkozás jelentősen gátolja az ország további fejlődését.

Kulcsszavak: Szomália, as-Sabáb, Kelet-Afrika, klánok

The Somali Security Situation in 2024

The political and security situation in Somalia and the Horn of Africa have undergone major changes in recent years, during which the country has turned from a failed to a fragile state. This analysis examines where this transformation is in 2024. First, it scrutinizes the political events of recent years, then the state of the fight against the al-Shabāb jihadist insurgency, with particular regard to the results and failures of the offensive against the extremist since 2022. After that, the impact of external actors on Somalia is presented, paying attention to the Ethiopia-Somaliland agreement of January 1, 2024. The main conclusions of the study are that, despite the undoubted results, the power struggle that can be observed among the Somali elite, sometimes leading to armed conflict, and the external intervention that takes advantage of it, seriously hinder the country's further development.

Keywords: Somalia, al-Shabāb, East Africa, clans

Bevezetés

Szomália a 2000-es évek elején több szempontból is a nemzetközi érdeklődés középpontjában állt. Az ország a bukott államiség összes fontos ismervét hordozta, és rendszeresen első helyen szerepelt a *The Fund for Peace* és a *Foreign Policy* által közösen készített

¹ Marsai Viktor az NKE habilitált egyetemi docense, a Migrációkutató Intézet igazgatója. E-mail: marsai.viktor@uni-nke.hu

² A tanulmány a TKP2021-NVA-16 azonosítójú NKE HHK „Alkalmazott katonai műszaki, had- és társadalomtudományi kutatások a nemzetvédelem, nemzetbiztonság területén a Hadtudományi és Honvédtisztképző Karon” című pályázat keretében készült.

Failed (2014-től Fragile) States Indexen.³ 2005-től kezdve az as-Sabáb nevű dzsihádisták felkelőcsoport fokozatosan megszilárdította pozícióit az országban, és a tálibán mellett a világ egyik legpusztítóbb szélsőséges iszlamista szervezetévé vált, amely több százezer négyzetkilométernyi területet és több millió embert tartott ellenőrzése alatt, miközben minisztériumokat szervezett, közigazgatást működtetett és adót szedett.⁴ Végül, de nem utolsósorban ez az időszak volt a somáli kalózkodás fénykora is, amely nem csupán regionális, de globális szinten is felhívta a figyelmet az Afrika szarván kialakult válság következményeire.⁵ A somáliai instabilitás egyszerre fenyegette Kenyát, Etiópiát, illetve a térség hajózási útvonalait.

Mindezek fokozott nemzetközi szerepvállalást vontak maguk után annak érdekében, hogy Szomália az államépítés folyamatán keresztül bukottból törékeny állammá váljon, és képes legyen legalábbi minimális mértékben vállalni a felelősséget saját területének és lakosságának biztonságáért, illetve gazdasági fejlődéséért. A külső beavatkozás új hulláma a 2006-os etióp beavatkozással kezdődött, majd az Afrikai Unió mindmáig legnagyobb béketámogató műveletével, az AMISOM-mal folytatódott, amelynek első egységei 2007-ben érkeztek az országba.⁶ Hamarosan az EUNAVFOR Atalanta és az EUTM Somalia formájában az EU, illetve bilaterális alapon amerikai különleges erők is megjelentek az országban. A belső politikai konszolidáció, az as-Sabáb elleni somáli és AMISOM-offenzíva, a kalózkodás elleni fellépés 2011–12-re jelentősen javított a térség biztonsági helyzetén. 2011-ben a dzsihádisták feladták a fővárost, Mogadishut, és 2012-re számos vidéki nagyváros is a Szomáli Szövetségi Kormány (Federal Government of Somalia, FGS) ellenőrzése alá került. Ezzel párhuzamosan 2012-ben – 21 évnyi hiátus után – ismét megalakult az első, már nem átmeneti, mindenki által elismert somáli kormány, és az ország új – igaz, átmeneti – alkotmányát is elfogadták.⁷

A 2000-es évek elejének káosza azzal járt, hogy a biztonsági és nemzetközi tanulmányok is fokozott érdeklődéssel fordultak Afrika szarva felé, és számos kötet és tanulmány jelent meg az ottani helyzetről. A 2010-es évek vége felé azonban ez a figyelem lankadni látszott: a viszonylagos stabilitás, az as-Sabábbal szemben kialakult katonai patthelyzet, a lassan kibontakozó gazdasági lehetőségek mellett Szomália különlegessége veszített erejéből – legalábbis a nyugati irodalomban. Ugyanakkor az események nem álltak meg, és az elmúlt évek is számos fordulatot tartogattak mind bel-, mind külpolitikai téren.

Ez a tanulmány arra tesz kísérletet, hogy betöltve az elmúlt évek hiátusát, röviden bemutassa a jelenlegi somáliai helyzetet, illetve az ahhoz vezető fő tényezőket. Terjedelménél fogva ez nem lehet kellően részletes: itt csak arra vállalkozhatunk, hogy a legmeghatározóbb trendeket elemezzük. Ennek keretében először megvizsgáljuk a belpolitika helyzet alakulását; az as-Sabáb elleni küzdelem állását, különös tekintettel a 2022

³ The Fund for Peace: *Fragile States Index*. [online], 2024. Forrás: fragilestatesindex.org [2024. 07. 09.].

⁴ Erről részletesen lásd Hansen, Stig Jarle (2013): *Al-Shabaab in Somalia The History and Ideology of a Militant Islamist Group*. London: Hurst.

⁵ Marsai Viktor (2011): *A somáliai kalózkodás és az EU Atalanta missziója*. *Nemzet és Biztonság*, 4(4), 66–76.

⁶ Erről részletesen lásd Williams, Paul D. (2018): *Fighting for Peace in Somalia: A History and Analysis of the African Union Mission (AMISOM), 2007–2017*. Oxford: Oxford University Press.

⁷ Minderről lásd Marsai Viktor – Hettyey András (2013): *Szomália. Állami összeomlás és konszolidációs kísérletek Afrika szarván*. Pécs: Publikon Kiadó.

óta tartó offenzíva eredményeire és kudarcaira; és végül a külső szereplőkkel való viszony legfontosabb kérdéseit, elsősorban az etióp–szomáliföldi megállapodás következményeit.

A szerző elemzése során egyaránt használ elsődleges és másodlagos forrásokat. Elsődleges forrásainkat stratégiai dokumentumok, sajtóanyagok, illetve interjúk adják majd. Utóbbiakat diplomáttal, szakértővel, elemzőkkel készítettük 2012 és 2024 között. A mintegy 100, kutatóutak során rögzített, félig strukturált, a Chatham House Rules betartásával készített interjúra Addisz-Abeában, Bécsben, Budapesten, Jigigában, Kairóban, Mogadishuban, Nairobiban, Rómában, Washingtonban került sor. Másodlagos forrásként monográfiákat, tanulmányokat, hosszabb elemző cikkeket használtunk fel.

Jelen írás a nemzetközi és biztonsági tanulmányok realista iskoláját követő deskriptív és elemző módszertant alkalmazza, kapcsolódva a témában megjelent szakirodalomra (Matt Bryden, Stig Jarle Hansen, Ken Menkhaus, Paul D. Williams írásaira), illetve a szerzőnek az elmúlt másfél évtizedben a témában végzett kutatásaira, monográfiájára, tanulmányaira.

A klánok fogságban – a szomáli belpolitika

A szomáli belpolitikát az elmúlt évtizedben furcsa kettősség jellemezte. Egyrészt a politikai küzdelem az újabb és újabb ígérek ellenére sem volt képes túllépni a klánrendszer adta kereteken és az azokhoz kapcsolódó politikusok befolyásán, ami mind szövetségi, mind tagállami szinten jól tetten érhető volt. Ennek következményeként sem a 2016–2017-es, sem a 2022-es parlamenti választásokon nem került sor az egy ember – egy szavazat elv alkalmazására, hanem a klánok vénei által kijelölt elektori testület döntött a honatyákról, akik aztán megválasztották az elnököt. 2016-ban ez 14 025 főt jelentett,⁸ 2022-ben pedig a 275 alsóházi képviselő mindegyikét egy 101 fős, a klánok által delegált testület választotta meg, vagyis összesen 27 775 fő.⁹ Nem sikerült felszámolnia a sokak által kritizált úgynevezett 4.5-ös formulát sem, ami arányosan egy-egy részt biztosított a négy nagy kláncsaládnak (Ogaadeen, Dir, Hawiye, Raxanweyn) a parlamenti és kormányzati pozíciókban, és egy felet a kisebb kláncsaládoknak.¹⁰

Másrészt ugyanakkor sikerült fenntartani a politikai váltógazdaságot és az alapvetően békés átmenetet az egyes adminisztrációk között, még akkor is, ha azok között esetenként komoly ideológiai ellentétek feszültek. Vagyis az elmúlt több mint egy évtizedben sikerült elkerülni, hogy az ország visszasüllyedjen a klánok közti polgárháború mocsarába, amely megmérgezte az 1990-es évek szomáli belpolitikáját. Azt is érdemes kiemelni, hogy a várakozásokkal ellentétben egyik parlamenti és elnökválasztás sem hozta a papírformát: 2012-ben, 2017-ben és 2022-ben sem a favorit lett az államfői posztért való versengés

⁸ McCormik, Ty: *Somalia's Presidential Election for 14,000 People*. [online], 2016. 09. 20. Forrás: Foreign Policy [2024. 07. 11.].

⁹ Khalif, Abdulkadir: *Somalia's Opposition Candidates Demand Dissolution of Electoral Teams*. [online], 2020. 11. 27. Forrás: The East African [2024. 07. 11.].

¹⁰ *The Role of 4.5 in Democratization and Governance in Somalia. Implications and Considerations for the Way Forward*. [online], 2023. 05. 22. Forrás: Reliefweb/Rift Valley Institute [2024. 07. 11.].

győztese, annak ellenére, hogy a külső és belső szereplők minden esetben komoly összegeket mozgattak meg ennek érdekében.¹¹

Itt kell ugyanakkor azt is megjegyeznünk, hogy a legfontosabb célkitűzés, egy erős, centralizált állam kiépítése sem járt sikerrel. Mindez – kicsit előreszaladva – egyszerre bukott meg a klánok és a szövetségi tagállamok ellenállásán. Ezért mondhatjuk, hogy noha Szomália továbblépett az 1990-es és 2000-es évek bukott államiságán, továbbra is komoly instabilitással küzdő törekeny állam: területe jelentős részét nem, vagy alig ellenőrzi, és az FGS befolyása leginkább Mogadishura és az azt körülvevő Banaadir régióra korlátozódik.

A 2012 utáni korszakot bel- és részben külpolitikai téren jól elhatárolták a regnáló elnökök, Xasan Sheekh Maxamuud és Maxaamed Cabdullaahii Maxaamed Farmaajo személye. Xasan Maxamuud, a „mosolygós elnök” viszonylag új szereplőnek számított a szomáli politikában, és mindenkit meglepett 2012-es választási győzelme. Xasan Maxamuud mellett szólt, hogy – más politikusokkal szemben – az 1990-es években nem menekült el az országból, és végig fenntartotta kapcsolatát a szomáli társadalommal. A különféle segélyszervezetek munkatársaként dolgozó Maxamuud ráadásul simulékony természetével, világos beszédeivel képes volt a lakosság megnyerésére. Ugyanakkor előnye vált a hátrányává is: Xasan Maxamuud nem volt képes olyan erősségű támogatást felvonultatni maga mögött, ami egységbe tudta volna kovácsolni a helyi erőközpontokat. „Xasan Sheekh jó elnök, jók a céljai és a szándékai, de gyenge, nagyon gyenge” – nyilatkozta egy szomáli értelmiségi.¹² Később ráadásul kiderült, hogy az elnök szoros kapcsolatot ápol a szomáliai politikai életben egyre nagyobb befolyással rendelkező iszlamista szektával, a Damul Ġadiddal.¹³ Ez egyébként önmagában nem volt újdonság: a 2000-es években felemelkedő új szomáli elit jelentős része valamely, a Muszlim Testvérek vagy a szalafik eszmeiségéhez kötődő vallási-politikai csoporthoz tartozott, mint a Damul Ġadid, az al-Itisima, az al-Islah vagy az Ahlu Sheekh. Ugyanakkor Xasan Maxamuud pozícióit az évek során jelentősen erodálta, hogy az általa ápol iszlamista kapcsolatoknak nemcsak bel-, hanem külpolitikai következményei is lettek. Az elnök mögött ugyanis hamar felsejlett a Muszlim Testvérekhez kapcsolódó török és katari befolyás. 2013 őszén Maxamuud felmondta az emírségekbeli SKA Air and Logistics-szel kötött szerződést a mogadishui nemzetközi repülőtér működtetésére, és átadta azt a török Favori LLC-nek.¹⁴ 2014-ben hasonló sorsra jutott a főváros tengeri kikötője is, amelynek üzemeltetését az Albayrak Group vette át. A bevételek 55%-a maradt a csoportnál, és 45%-a került a szomáli államkincstárba.¹⁵ A török térnyerésnek azonban nem mindenki örült. Ez különösen azon szereplők körében keltett visszatetszést, akik – mint Puntföld – inkább az Egyesült Arab

¹¹ Interjú egy ENSZ-szakértővel, Nairobi, 2012. január; interjú egy EU-s diplomatával, Nairobi, 2017. január; interjú egy kenyai professzorral, Nairobi, 2022. január.

¹² Interjú egy szomáli értelmiséggel, Mogadishu, 2014. január.

¹³ Bryden, Matt (2013): *Somalia Redux? Assessing the New Somali Federal Government*. Washington–Lanham: CSIS – Rowman & Littlefield, 3.

¹⁴ *Somalia: Turkish Firm Takes Over Management of Mogadishu Airport*. [online], 2013. 09. 16. Forrás: AllAfrica [2024. 07. 18.].

¹⁵ Barigaba, Julius: *Why Turkey, Atmis Jostle for Control of Mogadishu Port*. [online], 2024. 04. 28. Forrás: The East African [2024. 07. 18.].

Emírségekkel ápoltak volna szorosabb kapcsolatot. Számos kritika érte a Damul Ġadid befolyását is, amely 2015-re egyes források szerint a miniszteri pozíciók csaknem egyharmadát szerezte meg.¹⁶ Ez egyrészt kivívta a többi, politikai befolyással bíró szekta haragját, másrészt aggodalommal töltötte el Szomália szomszédait, a keresztény többséggel bíró Kenyát és Etiópiát, amelyek attól tartottak, hogy Mogadishu a politikai iszlám hídfőjévé válik a régióban, ahonnan aztán az iszlamista – sőt esetenként dzsihádistá – ideológia könnyen továbbterjed majd a két ország muszlim közösségeire. Ugyanakkor a két kelet-afrikai ország közt is komoly vetélkedés alakult ki a szomáliai befolyása miatt. A 2016–17-es választásokra, úgy tűnt, Xasan Maxamuudnak sikerült megnyernie Etiópia hallgatólagos támogatását, miközben Kenya és az Emírségek a miniszterelnök, Cumar Cabdirashiid Cali Sharmaarke kampányát támogatta az államfői poszt megszerzésében.¹⁷ A két politikus között 2016 végére már világosan látszott a feszültség, amely a köztük zajló nyílt üzenetváltásokban öltött testet.¹⁸

A várakozásokkal ellentétben azonban nem a két legesélyesebb jelölt közül került ki Szomália következő elnöke, részben azért is, mert a klánok közti dinamikák miatt a Raxanweyn ismét elesett az elnöki poszttól, és a kláncsalád bosszúból kihátrált a két politikus mögül. Ráadásul az új parlament 283 képviselőjéből és szenátorából 125 a diaszpóra tagjai közül került ki, akik szintén elégedetlenek voltak Xasan Maxamuuddal. Egy komoly fiatalítás is történt: 165 hónapja fiatalabb volt 35 évesnél, ami szintén arra ösztönözte őket, hogy egy hitelesebb szereplőre tegyék le a voksukat. A választás így az amerikai diaszpóralétből hazatérő, 2010 és 2011 közti kormányfőre, Maxaamed Cabdullaahii Maxaamed Farmaajóra esett. Farmaajo miniszterelnöksége alatt azzal nyert széles körű elismerést, hogy határozottan fellépett a korrupció ellen, és mind a katonák, mind a közszerzők idejében megkapták a fizetésüket. Farmaajo megválasztását ezért valóságos örömnép fogadta Mogadishuban és az ország nagyvárosaiban – sőt, a külföldi szomáli diaszpórában is.¹⁹ Szemben Xasan Maxamuuddal, aki – legalábbis látszólag – óvatos, konszenzusos kül- és belpolitikát folytatott, Farmaajo azonnal komoly konfrontációkat vállalt minden fronton.²⁰

Farmaajo az elmúlt időszak legerőteljesebb centralizációs elképzelésével lett elnök, és ennek megfelelően igyekezett egységbe forrasztani a klánok és vallási csoportok mentén szétterjedt szomáli társadalmat. Ennek keretében a 2017 februárjában hatalomra kerülő új államfő – már kampányában is – a klánokon átívelő, erősen nacionalista kampányt folytatott. A szomáli egység hangoztatása negatív visszhangokat keltett mind Etiópiában, mind Kenyában, amelyek jelentős számú szomáli kisebbségnek adtak otthont, és amelyek Szomália 1960-as függetlenné válása után több esetben is fegyveres konfliktusba kerültek szomszédjukkal.²¹ Farmaajo nem sietett lenyugtatni a kedélyeket,

¹⁶ Interjú az ENSZ egyik volt munkatársával, Nairobi, 2015. október.

¹⁷ Interjú egy EU-szakértővel, Nairobi, 2017. január.

¹⁸ *Villa Somalia Reacts to Prime Minister's Speech*. [online], 2016. 12. 04. Forrás: Hiiraan Online [2024. 07. 18.].

¹⁹ *Blue Skies Over Somalia*. [online], 2017. 02. 12. Forrás: Hiiraan Online [2024. 07. 18.].

²⁰ Yusuf, Zakaria – Khalif, Abdul: *The Regional Risks to Somalia's Moment of Hope*. [online], 2017. 02. 22. Forrás: International Crisis Group [2024. 07. 18.].

²¹ Mindennek háttéréről lásd Lewis, Ioan M. (2002): *A Modern History of the Somali*. Ohio: Ohio University Press; Menkhaus, Ken (2007): *The Crisis in Somalia: Tragedy in Five Acts*. *African Affairs*, 106(204), 357–390.

és első külföldi útja Szaúd-Arábiába vezetett, majd Kenyába és Jordániába.²² Farmaajo végül csak hatodik hivatalos útján, 2017. május elején látogatott el Addisz-Abebába,²³ ami – figyelembe véve, hogy több ezer etióp katona harcolt Szomáliában az as-Sabáb ellen – sértésnek is felérő jelzés volt Etiópia számára.

Maxaamed Cabdullaahii Maxaamed Farmaajo sem vonhatta azonban ki magát a szomáliai dinamikák alól, amelyek hamarosan politikája átértékelésére kényszerítették. Bár úgy tűnt, hogy a 2004-ben bevezetett szövetségi struktúra egyfajta klánföderáció mentén képes lesz enyhíteni a klánok közti küzdelmet, másfél évtized alatt egyértelművé vált, hogy ennek épp az ellenkezője történt: a szövetségi tagállamok önálló hatalmi központokká váltak, amelyek – hasonlóan a korábbi nemzeti szinthez – a helyi domináns klán érdekeit képviselték, miközben elnyomták, semmibe vették a többi csoport igényeit. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a klánok közti feszültségek a nemzeti szintről átkerültek a tagállami szintre – esetenként szintén véres politikai küzdelmeket eredményezve. Farmaajo ezért az ország jövőjét az egységes, erős szövetségi kormányzat által irányított államapparátusban látta, amely képes megszelídíteni a klánok uralmát, illetve a szövetségi tagállamokat. Nem véletlen, hogy ezen törekvése minden oldalról erős ellenállásba ütközött, különösen Puntföld és Jubaföld részéről, amelyek minden rendelkezésre álló eszközzel igyekeztek aláásni a centralizációs folyamatot.

Farmaajo ugyanakkor nem várt támogatóra lelt a 2018 tavaszán hatalomra kerülő új etióp miniszterelnökben, Abij Ahmedben. Abij hasonló problémával szembesült a Magasföldön, mint Farmaajo Szomáliában: az 1991-ben bevezetett etnikai föderalizmus valójában a helyi domináns csoportok hatalmát erősítette meg, és tovább gyengítette az összetióp identitást. Mindez 2018 elejére a polgárháború szélére sodorta az országot.²⁴ Éppen ezért Abij hasonló recepttel próbálkozott, mint Farmaajo: egységesítette az uralkodó pártszövetséget, gyengítve annak etnikai jellegét, és igyekezett erősíteni a központi államapparátust. Ezzel párhuzamosan lépéseket tett a regionális integráció fokozása felé: békét kötött Eritréával, lezárva a két évtizedes befagyott konfliktust, majd 2018-ban megkezdte egy regionális integráció kiépítését a két korábbi rivális, Szomália és Eritrea bevonásával. Meglepő volt látni, hogy Farmaajo, aki 2017-ben még hónapokat várt arra, hogy Addisz-Abebába látogasson, gyakori vendég lett az etióp fővárosban.²⁵

Farmaajo szándéka azonban önmagában kevés volt a kitűzött célok eléréséhez. Ahogy az várható volt, a szövetségi tagállamok kormányai – etnikai, illetve kláncsoportok mentén – mindkét országban igyekeztek lassítani a központi kormány jogkörének bővülését. Szomália esetében ez abban nyilvánult meg, hogy az egyes szövetségi tagállamok (Federal Member States, FMS) többször is megszakították a kapcsolatot Mogadishuval, és a legalapvetőbb együttműködésre sem voltak hajlandók annak érdekében, hogy előkészítsék a 2021-es választásokat.²⁶ Tevékenységükben három tényezőre is támaszkodhattak.

²² *Somalia's President Farmajo Jets Off to Jordan for Arab League Summit*. [online], 2017. 03. 28. Forrás: Garowe Online [2024. 07. 18.].

²³ Okello, Christina: *Somali President Visits Ethiopia ... At Last*. [online], 2017. 05. 03. Forrás: RFI [2024. 07. 18.].

²⁴ Lásd minderről: Marsai Viktor (2018): A 2018-as etióp változásokról I. SVKK Elemzések, (1), 1–13.

²⁵ Shaban, Abdur Rahman Alfa: *Ethiopia, Eritrea, Somalia Summit: Integration, United Voice, Security Tops Agenda*. [online], 2018. 11. 08. Forrás: Africa News [2024. 07. 21.].

²⁶ *Puntland and Jubaland Depart Mogadishu After Talks Failed*. [online], 2021. 04. 13. Forrás: Keydmedia [2024. 07. 21.].

Egyrészt Abij és Farmaajo közeledése miatt sok szomáli nacionalista becsapva érezte magát, és őket könnyű volt az elnök és politikája ellen hangolni. Másrészt az Afrika szarván folyó külpolitikai játszmák is segítették ellenállásukat: a törekény államiság ugyanis a gyakorlatban azt jelentette, hogy az FMS-ek képesek voltak önálló külpolitikát folytatni – akár Mogadishuval szemben is. Ez különösen a 2017-ben kirobbanó katari válság kapcsán vált nyilvánvalóvá, amikor a Dohával jó kapcsolatot ápoló Farmaajo nem volt hajlandó csatlakozni a Szaúd-Arábia vezette Katar-ellenes szövetséghez, és semlegesnek nyilvánította magát. Az adott környezetben ezt Rijád és Abu Dzabi egyértelműen Katar-párti álláspontként értelmezte, és ennek megfelelően léptek fel. Hirshabeelle, Puntföld és Jubaföld szövetségi tagállamok ugyanakkor támogatásukról biztosították a szövetséget, és megszakították kapcsolataikat Dohával – legalábbis elméletben, hiszen a külügyek irányítása a szövetségi kormány feladata volt.²⁷ A felek közti viszony gyorsan elmérgesedett, és a külső hatalmak más-más szereplőt támogattak a szomáliai politikai küzdelemben, ami nagyban akadályozta az eleve instabil struktúrák megszilárdulását. Mivel a belpolitikai vetélkedés során az Egyesült Arab Emírségek²⁸ a három szövetségi tagállamot támogatta, a fővárosban több, az Emírségekhez köthető politikust is letartóztattak a hatóságok. 2018 áprilisában 9,6 millió dollárnyi készpénzt foglaltak le egy, az Emírségekből érkezett repülőgépen. Abu Dzabi szerint az összeg a puntföldi hadsereg fizetésére ment volna, Mogadishu szerint azonban ez a szomáli belügyekbe való beavatkozást célozta.²⁹ A helyzet gyorsan eszkalálódott. Miután válaszul az arab állam felfüggesztette a biztonsági együttműködést a szövetségi kormánnyal, a kormányerők átvették az Emírségek által üzemeltetett fővárosi katonai kiképzőbázist, amelynek során fegyveres összecsapásba kerültek az ott levő szomáli csapatokkal. Az összecsapásban többen életüket veszítették.³⁰ A legbizarrabb történet a *The New York Times* hasábjain jelent meg, amely szerint egy katari üzletember közvetítésével robbantásos merényletet hajtottak végre egy emírségekbeli cég boosaasói kirendeltsége ellen, hogy ezzel gyengítsék vetélytársuk szomáliai jelenlétét. Doha és a szövetségi hatóságok tagadták a vádakát.³¹ A felek közti viszony a Farmaajo-elnökség végéig feszült maradt, és az előbbi példák is jól mutatják, hogy a külső szereplők vetélkedése, illetve annak importálása Afrika szarvára sok esetben a probléma, mintsem a megoldás volt.³²

Végül, de nem utolsósorban meg kell említenünk azt a nyugati megközelítést is, amely alapvetően értelmezte félre a szomáli belpolitikát, miközben 2021-re gyakorlatilag egyeduralkodó narratívává vált. Ennek értelmében a „demokratikus” ellenzék

²⁷ *Somalia Chides Its Regions for Cutting Ties With Qatar*. [online], 2017. 09. 22. Forrás: Al Jazeera [2024. 07. 21.].

²⁸ Az Egyesült Arab Emírségek növekvő geopolitikai szerepvállalásáról lásd Tárki Meszár (2023): Az Egyesült Arab Emírségek geopolitikai szerepe és a technológiai innovációkhoz fűződő kapcsolata. In Virág Barnabás – Horváth Marcell: *Geopolitikai ébredések. A fenntartható jövő megteremtése Eurázsia korának hajnalán*. Budapest: MNB, 127–148.

²⁹ Maruf, Harun: *Somalia Seizes Nearly \$10M From UAE Plane in Mogadishu*. [online], 2018. 04. 08. Forrás: VOA News [2024. 07. 22.].

³⁰ *Rival Groups From Somalia's Army Fight at Former UAE Training Facility*. [online], 2018. 04. 24. Forrás: Africa News [2024. 07. 22.].

³¹ *Qatar and Somalia Deny NYT's Bombing News Report*. [online], 2019. 07. 23. Forrás: Al Jazeera [2024. 07. 22.].

³² Minderről részletesen lásd *Somalia and the Gulf Crisis*. [online], 2018. 06. 05. Forrás: International Crisis Group [2024. 07. 22.].

és a tagállamok álltak szemben az egyre „autoriterebbé” váló Farmaajóval, aki nem akarta átengedni a hatalmat és megnyitni az utat a választásoknak. Ebben a megközelítésben mindenért a regnáló elnököt terhelte a felelősség;³³ arról, hogy az FMS-ek – illetve hatalmon levő „örökös elnökeik”, mint a jubaföldi Caxmeed Madoobe – hogyan blokkolták szisztematikusan a centralizációt és a választásokra való felkészülést, ritkán esett szó. Ebben egyébként semmi meglepő nem volt: a nyugati szereplőket jól ismerő szomáliai politikusok pontosan tudták, hogy egyéni érdekeiket könnyen el tudják adni a „demokratikus ellenzék” maszkjával – hiszen a nyugati liberális megközelítésben az ellenzék szinte mindig demokratikus, miközben a hatalmon levő csoport elnyomó, és hajlamos az autoriter tendenciákra. Ehhez kapóra jött Farmaajo centralizációs erőfeszítése, amelyet valóban könnyen el lehetett adni mint „diktatórikus” tendenciát. Azt, hogy ezzel épp a szomáli megosztottságot sikerül konzerválni, a legtöbb szereplő és döntéshozó nem értette meg. A helyzet abszurditását jól jelezte, hogy a közel egy évtizede hangoztatott egy ember – egy szavazat elve – a demokrácia talán legfontosabb alapköve – épp az ellenzék ellenállásán bukott meg, mert egyrészt féltek attól, hogy Farmaajo így túl sok szavazatot kap, és hatalmon marad, illetve attól is tartottak, hogy egyes, addig domináns klánok és politikusaik befolyása csökken.³⁴

A helyzeten az sem segített, hogy egy ponton túl Farmaajo is elutasított minden kompromisszumot. Mivel a folyamatot nem sikerült elmozdítani a holtpontonról, 2021 áprilisában az elnököt támogató parlamenti többség megszavazta az államfői terminus két évvel történő meghosszabbítását, ami elfogadhatatlan volt mind Farmaajo ellenfelei, mind a külső szereplők számára. Az ellenzékhez kapcsolódó fegyveres csoportok megjelentek a fővárosban, ahol fegyveres összecsapásokra került sor a szövetségi hatóságok és az alapvetően klánalapú, illetve politikai frakciókhoz kapcsolódó milíciák között. A harcokban többen életüket veszítették, és százezrek menekültek el ideiglenesen a városból.³⁵ Farmaajo kénytelen volt visszakozni, és 2021 közepére politikailag olyan mértékben izolálódott, hogy lényegében minden hatalmát és befolyását elvesztette. Az elnök befolyása ellen hatott, hogy 2020 novemberében Etiópiában kitört a tigráji polgárháború, amelynek során az 1991 és 2018 között hatalmon levő Tigráji Népi Felszabadítási Front (angol rövidítésben TPLF) és a mögötte álló tigrinya elit fogott fegyvert Abij és a szövetségi kormányzat centralizációs törekvései ellen. Ezzel a regionális integrációs törekvések lekerültek a napirendről, és Abij sem volt képes tovább támogatni szomszédja hasonló törekvéseit. Ráadásul a belső tisztogatások miatt, amely során az etióp hadsereg tömegesen tartóztatta le tigrinya származású katonáit és tisztjeit, jelentősen gyengült a Szomáliában állomásozó, az as-Sabáb elleni küzdelemben részt vevő³⁶ – esetenként pedig a szövetségi kormányzat ellenfeleivel

³³ Lásd például Walsh, Declan – Dahir, Abdi Latif: *The Bureaucrat From Buffalo Who Pushed Somalia to the Brink*. [online], 2021. 04. 30. Forrás: The New York Times [2024. 07. 22.].

³⁴ *FMS Leaders Rule Out Universal Suffrage in Upcoming Elections, Invite Pres Farmajo and PM Khaire to Dhusamareb for Negotiations*. [online], 2020. 07. 13. Forrás: Hiiraan Online [2024. 07. 23.].

³⁵ *Rival Groups Clash in Somali Capital Over President's Mandate*. [online], 2021. 04. 25. Forrás: Al Jazeera [2024. 07. 23.].

³⁶ *Somalia Uproar Continues After Arrest of Former Al-Shabab No. 2 Who Was Running for Office*. [online], 2018. 12. 15. Forrás: NBC News [2024. 07. 24.].

szemben fellépő – kontingens ereje.³⁷ Érdemes megemlíteni a gazdasági nehézségeket is, amelyek tovább gyengítették Abij legitimációját.³⁸

A választásokig hátralévő időszakban Farmaajo helyett mintegy ügyvivői szerepkörben, az FMS-ek vezetői és más politikai csoportok által közösen megválasztott Maxamed Xuseen Rooble miniszterelnök irányította az országot és vezényelte le a parlamenti, illetve az elnökválasztást. Az alsóházi parlamenti képviselőkről továbbra is egy egyenként 101 főből álló elektori testület döntött, akiket az egyes körzetekhez tartozó klánok vénei jelöltek ki. Nem vezették ki a 4.5-ös formulát sem. Ugyanakkor a korábbi választásoknál kevesebb választási csalás, vesztegetési ügy látott napvilágot. A folyamat során a résztvevők alapvetően a kompromisszumot, mintsem a konfrontációt keresték, elkerülendő a 2021. áprilisi mogadishui események megismétlődését. Részben ennek is volt betudható, hogy egészen 2022. május végéig kellett várni az új államfő megválasztásáig. A szomáli elit jelentős részében az a konszenzus alakult ki, hogy elejét kell venni a Farmaajo-féle centralizációs kísérleteknek, és inkább hagyni kell a helyi erőközpontokat és klánokat, hogy megőrizhessék hatalmukat. Ez ugyan nem segítette a szomáli államépítést, de sokak szerint elejét vette az esetleges további fegyveres konfrontációnak. A honatyák ezért biztosra mentek, és ismét a korábbi elnököt, Xasan Maxamuudot választották meg államfőnek.³⁹

Az azóta eltelt két év ugyanakkor bebizonyította, hogy nem lehet eléggé puhának lenni az FMS-ek számára. Xasan Maxamuud ugyanis hiába próbálkozott azzal, hogy Mogadishuból kitörve közös frontot hozzon létre az ország különböző klánjai és politikai frakciói között, ez kudarcot vallott. Pedig a kezdet jól indult: az elsősorban a Xawaadle klánhoz kapcsolódó milíciák as-Sabáb elleni felkelését kihasználva Maxamuud 2022 nyarán általános offenzívát hirdetett a dzsihádisták ellen, és maga is többször felbukkant a legsúlyosabb harcok színhelyén, hogy növelje a csapatok morálját.⁴⁰ A szélsőségesek elleni küzdelem azonban nem tudta egységbe forrasztani a szövetségi kormányzatot és a tagállamokat. 2023 januárjában Puntföld arra hivatkozva, hogy Mogadishu túl autoriter, hasonlóan a Farmaajo-érához, felfüggesztette az együttműködést az FGS-sel.⁴¹ A helyzeten nem segített, hogy Garoowe elutasította az átmeneti alkotmány 2024. márciusi megváltoztatását is, amely a klánalapú választási rendszer helyett a politikai partok alapján álló versengés felé nyitotta meg az utat, emellett megerősítette az államfő jogkörét (ezután már nem szükséges a parlament jóváhagyása a miniszterelnök személyéhez), és négyről öt évre emelte a kormányzó politikusok hivatali idejét.⁴² Hasonlóan a korábbi ciklushoz, érdekes volt látni, hogy ismét az „ellenzék” volt az, amely blokkolni

³⁷ Az etióp átmenetről részletesen lásd Marsai 2018.

³⁸ Lásd Pásztor, Szabolcs (2018): *The New Wave of Currency Devaluations in Africa – Will the Devalued Birr Help the Coffee Exports?* *Afrika Tanulmányok*, 12(4), 101–118.

³⁹ *Somalia Elects Hassan Sheikh Mohamud as New President*. [online], 2022. 05. 15. Forrás: Al Jazeera [2024. 07. 24.].

⁴⁰ *President Mohamud Boosts Morale of Troops in Visit to Mahas Forward Operating Base*. [online], 2023. 09. 06. Forrás: Radio Dalsan [2024. 07. 28.].

⁴¹ *Somalia: Puntland State Dissociates Itself From Mogadishu*. [online], 2023. 01. 11. Forrás: Africa News [2024. 07. 28.].

⁴² *Puntland Withdraws Recognition of Somali Federal Government Following Historic Constitutional Amendment*. [online], 2024. 03. 30. Forrás: Hiiraan Online [2024. 07. 28.].

akarta a neki nem tetsző elmozdulást a demokratikus választások felé. A ciklus felénél járva nehéz megmondani, hogy a következő választásokig melyik erőcsoport nézőpontja diadalmaskodik majd.

A szomáli belpolitikában számottevő változás a 2012 óta eltelt időszakban a különféle iszlamista mozgalmak háttérbe szorulása. Míg, ahogy arra rámutattunk, Xasan Mahamuud első elnökségét meghatározta a Damül Ġadíd befolyása, az azóta eltelt időszakban megkopott a különféle szekták politikaformáló ereje. Az elmúlt két ciklusban sokkal fontosabbak voltak a személyes ambíciók, a klánokhoz való tartozás, illetve a geopolitikai versengés befolyása a belpolitika alakulására. Nehéz megmondani, hogy összességében ez pozitív vagy negatív változás-e. Elméletileg az iszlám fontos egységesítő erőt jelent a szomáli társadalom számára, ez azonban az elmúlt három évtizedben meglehetősen eltérő formában jelent meg: az as-Sabáb például folyamatosan az iszlám elleni támadásként értelmezi a külföldi, zömében keresztény erők szerepvállalását Afrika szarván, és az ellenük való dzsihádot mint a szomáli függetlenségért és az iszlám védelméért folyó harcot állítja be.⁴³ Ugyanakkor a hagyományos szúfi (al-Süfiyya) irányzatok, a szalafik és a Muszlim Testvérekhez köthető csoport vetélkedése önmaga is komoly feszültségeket szült az országban, amelyekhez sokszor jól definiálható külső hatalmi érdekek is kapcsolódtak. Mégis, a klánokhoz való visszatérés, úgy tűnik, sokkal inkább mutat az 1980–90-es évek rossz dinamikái, mint a fejlődés felé. Ebből látható, hogy az elmúlt években – elsősorban a vidéki területeken – ismét felerősödtek a klánok közti összecsapások, elsősorban a legelőkért, a vízlelőhelyekért és más erőforrásokért. 2024 júliusában például több tucat ember vesztette életét és közel 6000-en kényszerültek menekülésre Mudug tartományban az egymással szemben álló klánok összecsapásai miatt.⁴⁴ Ezzel párhuzamosan Gedo tartományban is hasonló harcokra került sor, ott tíz ember vesztette életét.⁴⁵ Habár Xasan Mahamuud az as-Sabábot vádolta az ellentétek szításával,⁴⁶ még ha ez igaz is, maguk a szomáli klánok is partnerek voltak abban, hogy a tárgyalás helyett az erőszak alkalmazásával oldják meg egymással szembeni vitás kérdéseiket.

Az as-Sabáb elleni küzdelem állása

A szomáliai biztonsági helyzetet 2005–2006-tól kezdve alapjaiban határozza meg az as-Sabáb tevékenysége. A szervezet 2007-re fontos katonai és politikai katonai erővé vált az országban, és teljes hatalomátvételét csak a 2006-os etióp katonai beavatkozás, illetve az Afrikai Uniónak 2007-től az AMISOM művelet keretében telepített békefenntartói tudták megakadályozni. Hatalmának 2009–10-es csúcspontja után a kezdeti 3000 főről fokozatosan 22 000 főre bővülő AMISOM, illetve a bilaterális alapon telepített etióp, amerikai és más külföldi kontingensek fokozatosan defenzívába kényszerítették

⁴³ Lásd Hansen 2013.

⁴⁴ *Clan Clashes in Mudug Displace Over 5,820 Individuals*, *UNHCR Reports*. [online], 2024. 07. 09. Forrás: Hiiraan Online [2024. 07. 30.].

⁴⁵ *Jubbaland Warns Instigators as Clan Conflict in Luuq Escalates With Over 10 Dead*. [online], 2024. 07. 07. Forrás: Hiiraan Online [2024. 07. 30.].

⁴⁶ *President Mohamud Accuses Al-Shabab of Instigating Clan Conflicts to Disrupt Military Operations*. [online], 2024. 07. 07. Forrás: Hiiraan Online [2024. 07. 30.].

a szervezetet. 2011-ben az as-Sabáb kivonult Mogadishuból, és a 2012–2015 közti vidéki offenzívák hatására kiszorult a legtöbb nagyvárosból.⁴⁷ A Jubba és a Shabeelle folyó menti vidéki területeken, illetve Puntföld és Galmudug egyes részein azonban továbbra is aktív maradt a szervezet, különféle becslések szerint mintegy 150 000 négyzetkilométernyi területet tartva ellenőrzése alatt. Az as-Sabáb fenntartotta minisztériumi struktúráját, adót szedett, bíraskodott és iskolákat üzemeltetett a megszállt területeken, miközben az FGS és az FMS-ek által részben vagy egészében ellenőrzött területeken rendszeresen hajtott és hajt végre terrortámadásokat.⁴⁸ Sőt, 2015-től a dzsihádisták elkezdték támadni az FGS és az AMISOM katonai bázisait, súlyos veszteségeket okozva a szövetségeseknek, egyben jelentősen gyengítve azok hitelességét és demonstrálva az as-Sabáb ütőképességét.⁴⁹

Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy 2011–2012 óta az as-Sabáb nem jelent többé egzisztenciális fenyegetést a szomáli kormányzat számára, és 2015 óta leginkább egyfajta egyensúlyi állapotról beszélhetünk: egyik fél sem volt képes látványos sikereket felmutatni a másik rovására, sőt az látszott, hogy a dzsihádisták szervezet nagy, stratégiai jellegű terrortámadásainak a száma is jelentősen csökkent a fővárosban. Emögött nemcsak a kormányerők sikerei, hanem a felkelők stratégiai megfontolásai is tetten érhetők: a nagy, esetenként száz fölötti halálos áldozatot követelő terrortámadások, mint a főváros Zoobe kereszteződésében 2017 októberében végrehajtott merénylet,⁵⁰ valójában konttraproduktívnak bizonyultak, mert kivívták a civil társadalom haragját. Nem véletlen, hogy 2015-től kezdve az as-Sabáb inkább a katonai-kormányzati célpontok támadására helyezte a hangsúlyt.

Ugyanakkor az equilibrium a dzsihádisták számára is kényelmes helyzetet teremtett, mert az évtizedes szakadatlan harcok után csökkenthették műveleti tempójukat, konszolidálhatták saját pozícióikat a megszállt területeken, illetve felvehették a harcot az Iszlám Állam 2015-től megjelenő csoportjaival, amelyekben stratégiai riválist láttak.

A fennálló viszonyok 2022 kora nyarán változtak meg radikálisan, amikor Hiiraan tartományban az elsősorban a Xawaadle klánhoz tartozó közösségek fellázadtak az as-Sabáb túlzott adóztatása ellen. Az általános elégedetlenség mögött az állt, hogy a dzsihádisták nem vették figyelembe az elmúlt évek katasztrofális szárazságát, amely súlyos pusztítást végzett az állatállományban, és egyes közösségeket az éhínség szélére sodort.⁵¹ A magukat a tradicionális szomáliai viselet után Máawisley-nek nevező önvédelmi milíciák létszáma gyorsan növekedett, és egyes becslések szerint Hirshabeelle és Galmudug szövetségi tagállamokban hamarosan elérte a 10 000 főt.⁵² Noha korábban is törtek ki kisebb felkelések a dzsihádisták befolyása ellen, azok általában lokális jellegűek voltak, és hamar véget

⁴⁷ Minderről részletesen lásd Williams 2018.

⁴⁸ Erről részletesen lásd *Al-Shabaab as a Transnational Security Threat*. [online], 2016. 03. Forrás: IGAD ISSP – Sahan Research [2024. 07. 30.].

⁴⁹ Erről részletesen lásd Marsai Viktor (2019): *Út a vadonba – Afrikai dzsihádisták csoportok támadásai katonai bázisok ellen*. SVKI Elemzések, (25), 1–14.

⁵⁰ Dhaysane, Mohammed: *Somalia Marks 5th Anniversary of Deadliest Terror Bombing in Its History*. [online], 2022. 10. 14. Forrás: aa.com [2024. 07. 31.].

⁵¹ Cruickshank, Paul (2022): *A View from the CT Foxhole*: Harun Maruf, Senior Editor, Voice of America Somali. *CTC Sentinel*, 15(11), 10–20.

⁵² *Maawisley: A Double-Edged Sword in the Fight Against Al-Shabaab*. [online], 2023. 09. Forrás: Rift Valley Institute [2024. 07. 31.], 4.

érték. A Ma'awisley-ek azonban Szomália egyik legerősebb klánjától kaptak támogatást, amelyhez a kezdeti sikerek után más klánok is csatlakoztak. Ugyanakkor a Xawaadle erős kormányzati pozíciókkal rendelkezett Mogadishuban és Hirshabeelle legfontosabb városában, Beledweynében is. Ráadásul a felkelés egy karizmatikus vezetőt is kapott Hiiraan tartomány kormányzója, a szintén Xawaadle Cali Yeyte Osman személyében, aki sok esetben a frontvonalból irányította csapatait.⁵³

Fontos aláhúznunk, hogy a Ma'awisley felkelése organikus mozgalom volt, és eredetileg nem állt fenn kapcsolat Mogadishu és a felkelők között. Kampányígéretei ellenére Xasan Maxamuud és kormánya, illetve a Szomáliai Nemzeti Hadsereg (SNA) nem állt készen az as-Sabáb elleni offenzívára. Ugyanakkor Maxamuud felismerte a momentumot, és 2022 augusztusában „totális háborút” hirdetett a dzsihádisták ellen.⁵⁴ Évek óta ez volt az első offenzíva, amelyben a szomáli erők játszották a vezető szerepet, és a külső szövetségesek csak támogatóként jelentek meg mögöttük. 2022 végéig a kormányerőknek több tucat települést és több ezer négyzetkilométernyi területet sikerült visszafoglalniuk Hirshabeelle és Galmudug államokban, miközben több száz as-Sabáb-harcossal végeztek.⁵⁵ 2023 elejére azonban az offenzíva tempója jelentősen csökkent. A súlyos harcokban mind az SNA, mind a Ma'awisley súlyos veszteségeket szenvedett. Különösen nagy kiesést jelentettek a szomáli hadsereg számára az Egyesült Államok által kiképzett könnyűdandár (Danab) és a törökök által kiképzett erők (Goorgoor) elesett és megsebesült katonái: egyes információk szerint ezek az elit alakulatok 2023 tavaszára elvesztették állományuk 25–30%-át.⁵⁶ Az offenzíva kapcsán – akárcsak a 2012–15 közti időszakban – már a kezdetektől az volt a fő kérdés, hogy az SNA és az FGS képesek lesznek-e megtartani és megszervezni a felszabadított területeket. Korábban ugyanis többször is előfordult, hogy a kormányerők bevonultak egy-egy területre, majd miután nem tudták tartani a pozícióikat, feladták azt, a visszatérő as-Sabáb pedig kegyetlen bosszút állt azokon, akik bármilyen formában is együttműködtek a hadsereggel és Mogadishuval. Mindez komoly bizalmi és hitelességi válsághoz vezetett, és nagyban akadályozta a dzsihádisták visszaszorítását. A 2022-es offenzíva során az első nehézségek akkor jelentkeztek, amikor a szövetséges erők kiléptek a Xawaadle klán magterületéről, és elszakadtak a nagyobb központoktól. Az első súlyos vereség novemberben érte a kormányerőket, amikor a galmudugi Maxaas körzetből kiinduló hadműveleteik során elfoglalták Wabxo városát, amely 15 évig állt a dzsihádisták ellenőrzése alatt. Pár nap után azonban a szövetségesek kivonultak a területre Maxaasba, mivel félték, hogy az as-Sabáb elvágja és lerohanja őket. Történt ez annak ellenére, hogy saját bevallása szerint az SNA 200 felkelővel végzett a műveletek során.⁵⁷ Ez és az ezt követő területfeladások szép lassan erodálták a kezdeti sikereket. A dzsihádisták hamarosan újraszervezték magukat a Shabeelle folyó keleti partján, és lényegében szabadon tevékenykedtek a Hirshabeelle és Galmudug államok

⁵³ *Back to the Military Drawing Board*. [online], 2023. 10. 16. Forrás: Africa Confidential [2024. 08. 01.].

⁵⁴ Dhaysane, Mohamed: *Somalia's President Vows 'Total War' Against al-Shabab*. [online], 2022. 08. 24. Forrás: VOA News [2024. 08. 01.].

⁵⁵ Hansen, Stig Jarle (2023): *Can Somalia's New Offensive Defeat al-Shabab?* *CTC Sentinel*, 16(1), 19–24.

⁵⁶ Interjú egy szomáli újságíróval, Washington D.C., 2023. március.

⁵⁷ *Somali Government Forces Pull Out a Key Town in Galgadud Region*. [online], 2022. 11. 13. Forrás: Hiiraan Online [2024. 08. 01.].

közi határterületeken. Sőt, képesek voltak új frontot nyitni a galmudugi Dhuusamareeb város körzetében is. Különösen áruklódó volt, hogy az as-Sabáb déli központjában, a Jubba folyó völgyében nem került sor támadó műveletekre: az itteni két szövetségi állam, Jubaföld és a Délnyugati Adminisztráció nem csatlakozott a támadáshoz. Így egyrészt a szélsőségesek vissza tudták ide vonni leharcolt erőiket, másrészt szükség esetén erősítést tudtak küldeni a galmudugi és hirshabeelle-i frontra.⁵⁸

Habár az FGS újra és újra bejelentette az offenzíva folytatását, sőt külső szereplők további bevonása is felmerült, ezek nem realizálódtak, illetve késtek. 2023 nyarán aztán úgy tűnt, hogy a műveletek újabb lendületet kaptak. Az SNA ismét támadólag lépett fel, és visszafoglalta a galmudugi Ceel Buurt, amely csaknem két évtizede szolgált az as-Sabáb műveleti bázisaként. Három nappal később azonban a kormányerők megsemmisítő vereséget szenvedtek a frissen felszabadított Coosweyennél, ahol a dzsihádisták lerohanták az SNA még nem kellően konszolidált védelmi pozícióit. A különféle meg nem erősített források 100 és 200 közötti halotról beszéltek, és az SNA feladta Ceel Dheert, Masagawayt, Ga'adot és Budbudot.⁵⁹ A coosweyeni összecsapásban megsemmisült az SNA offenzív képességeinek jelentős része, ami a támadó műveletek beszüntetését eredményezte. Kisebb akciók ugyan a következő hónapokban is előfordultak, 2024 júliusában például a dzsubaföldi erőeknek az SNA-val együttműködve sikerült néhány falut visszafoglalniuk Alsó- és Közép-Jubba tartományokban.⁶⁰ Összességében azonban a pillanat elmúlt, a felkelők rendezték soraikat, és a 2022. évi remény az as-Sabáb megtörésére a múlté lett. Sőt, amerikai kormányzati források szerint 2024 közepére a dzsihádisták a korábban elvesztett területek jelentős részét visszaszerezték.⁶¹

A geopolitika csapdájában

Már a szomáli belpolitika kapcsán is szóba került a külső szereplők befolyása az Afrika szarván zajló folyamatokra. Itt most nincs lehetőség ennek részletes elemzésére, csak egyetlen fontos elemet szeretnénk kiemelni, a 2024. január 1-jei etióp–szomáliföldi szándéknyilatkozatot (MoU), amely alapjaiban forgatta fel a térség viszonyait. Habár már 2016-ban is sor került egy nemzetközi megállapodásra az Egyesült Arab Emírségek, Etiópia és Szomáliföld részvételével a berberai kikötő fejlesztéséről és használatáról, az nem mutatott Hargeysa függetlenségének elismerése felé. Az etióp–szomáliföldi MoU aláírása utáni sajtótájékoztaton, illetve kormányzati platformokon azonban mind etióp, mind szomáliföldi részről elhangzottak olyan nyilatkozatok, hogy Addisz-Abeba el fogja ismerni a szakadár térség önállóságát. A napvilágot látott információk szerint (a szándéknyilatkozat szövegét nem hozták nyilvánosságra) a berberai kikötő használata

⁵⁸ Lásd Hansen 2023: 23.

⁵⁹ Maruf, Harun: *Somalia Military Offensive Suffers Setback as Troops Retreat*. [online], 2023. 08. 29. Forrás: VOA News [2024. 08. 02.]; *Al Shabaab Counter-Attack Inflicts Losses on Somali Troops*. [online], 2023. 08. 28. Forrás: Reuters [2024. 08. 02.].

⁶⁰ *The Looming Threat: A Resurgence of Islamic State and Inter-Clan Fighting in Somalia*. [online], 2024. 07. 31. Forrás: ACLED [2024. 08. 02.].

⁶¹ Babb, Carla: *Al-Shabab Reverses Somali Force Gains, Now Working With Houthis in Somalia*. [online], 2024. 06. 17. Forrás: VOA News [2024. 08. 02.].

mellett Etiópia egy 20 kilométeres tengerparti szakasz bérleti jogát szerzi meg 50 évre, amely az ismét felépítendő etióp haditengerészet bázisául fog szolgálni. Redwa Hussein, Abij Ahmed korábbi nemzetbiztonsági főtanácsadója és az etióp hírszerzés vezetője arról is beszélt, hogy cserébe Szomáliföld részesedést szerez az Ethiopian Airlinesból.⁶² Habár 2024 szeptember végéig semmi sem realizálódott a tervezetből, a MoU óriási felháborodást váltott ki Mogadishuban, és történelmi mélységekbe rántotta le az etióp–szomáli kapcsolatokat.

Annál is inkább, mert Szomália és szövetségesei nem késlekedtek a válasszal. Ebben számíthattak a nemzetközi közösség támogatására, az EU-tól az Egyesült Államokon át Kínáig kiálltak az ország területi integritása mellett. De Mogadishu nem érte be ennyivel, és látványos külső építkezésbe kezdett, amelynek 2024 augusztusára egy korábban nem látott erősségű egyiptomi–szomáliai megállapodás lett az eredménye.

Egyiptom már évek óta fokozott figyelemmel volt Afrika szarva iránt, és kereste a lehetőségét, hogyan ellensúlyozhatná a térség hegemon hatalmát, Etiópiát, amelynek gátépítési projektje súlyos fenyegetésként jelent meg Kairóban. Éppen ezért már 2020-ban felmerült, hogy az átalakuló afrikai uniós műveletbe, az AMISOM-ot váltó ATMIS-ba egyiptomi katonák érkezzenek.⁶³ Ekkor azonban ez nem valósult meg. Az ATMIS mandátuma azonban 2024 decemberében véget ér, és az új névre keresztelt AUSSOM-nak is szüksége lesz külföldi békefenntartókra. Az AMISOM és az ATMIS jelentős részét etióp erők adták, sőt bilaterális alapon is több ezer etióp katona tartózkodik Szomália területén, hogy támogassa az as-Sabáb elleni harcot (a Szomáliában állomásozó etióp erők összlétszámát 10 000 főre becsülik a források).⁶⁴ A MoU megkötése után azonban a szomáli kormány kijelentette, hogy az etióp erők nem képezhetik részét az AUSSOM-nak, és el kell hagyniuk az országot. Noha több szövetségi állam is ellenvéleményének adott hangot, attól tartva, hogy biztonsági vákuum keletkezik, amit aztán a dzsihádisták töltenek be, Mogadishu nem engedett a kérdésben.⁶⁵

Egyiptom számára így kiváló lehetőség adódott az AUSSOM-mal. Kairó a terrorellenes küzdelemre hivatkozva konstruktív szerepben feltűnve telepíthet erőket közvetlenül az etióp határ mellé. A védelmi együttműködés értelmében a különféle értesülések szerint mintegy 10 000 egyiptomi katona érkezik majd az országba, 5 000 az AUSSOM-ba, 5 000 pedig bilaterális együttműködés keretében.⁶⁶ Ráadásul Kairó – szemben korábbi hezitálásával – most gyorsan cselekedett: augusztus végén légi úton megérkeztek az első egyiptomi katonák és fegyverszállítmányok a szomáli fővárosba, szeptember közepére pedig további erők, immár egy szállítóhajó fedélzetén. A dolog érdekessége, hogy helyi információk

⁶² Dahir, Abdi Latif: *Why a Port Deal Has the Horn of Africa on Edge*. [online], 2024. 01. 02. Forrás: The New York Times [2024. 08. 03.].

⁶³ Interjú egy egyiptomi diplomatával, Kairó, 2020. március.

⁶⁴ Hendawi, Hamza: *Ethiopia Alarmed as Egypt Sends Special Forces and Arms to Somalia*. [online], 2024. 08. 29. Forrás: The National [2024. 09. 25.].

⁶⁵ *Bakool Region Joins Growing Opposition to Planned Deployment of Egyptian Soldiers in Somalia*. [online], 2024. 08. 31. Forrás: Horn Observer [2024. 09. 25.].

⁶⁶ Asem, Sondas: *Egypt's Military Ties With Somalia Defy Ethiopian Ambitions and Tilt Power Dynamic*. [online], 2024. 09. 13. Forrás: Middle East Eye [2024. 09. 25.].

szerint páncéltörő fegyverek és légvédelmi eszközök is érkeztek a szállítmánnyal, amelyek nem tipikus kellékei a harckocsikkal és légierővel nem rendelkező szélsőségesek elleni küzdelemnek.⁶⁷

Etiópia a saját részéről élénken tiltakozott a telepítés ellen,⁶⁸ ugyanakkor érdemben nem tudta azt akadályozni. A fejlemények hatására több szakértő is regionális eskalációtól tart,⁶⁹ de egyelőre nem világos, hogy ez bármelyik félnek is érdeke lenne. Tény ugyanakkor, hogy az etióp–szomáliföldi megállapodás és az egyiptomi telepítés tovább növelte a feszültséget és a bizalmatlanságot egy olyan régióban, ahol eleve rendkívül törekenyek az állapotok. A külső hatalmak versengése pedig a korábbi években is inkább csökkentette, mint növelte Szomália stabilitását.

Összegzés

Az 1990-es és 2000-es évek mélypontjához képest a szomáliai belpolitikai és biztonsági helyzet érdemi változáson ment keresztül 2024-re. Az ország bukottból törekeny állammá vált, és a korábbi, lényegében papíron létező kormányok és intézmények valós entitásokká fejlődtek valós tevékenységek elvégzésére. Ez kétségtelen eredmény, annak ellenére, hogy Szomália továbbra is a világ egyik leginstabilabb állama.

Ugyanakkor az elmúlt másfél évtized két olyan tényezőre is rámutatott, amelyek a szomáli állam- és békeépítés alapvető strukturális akadályai. Az egyik a szomáli elit zéró összegű játék megközelítése, amely az érdemi kooperáció és konszenzusok legfőbb akadályai. Mivel az as-Sabáb jelenleg nem jelent egzisztenciális fenyegetést a szövetségi és tagállami kormányzatok számára, jól kivehetően megindult a helyi – általában klánalapokon álló – küzdelem az erőforrásokért és a hatalomért. Olyannyira, hogy a felek esetenként a fegyveres összecsapástól sem riadnak vissza. Ennek legfontosabb áldozata a szélsőségesek elleni harc: az as-Sabáb legyőzése ugyanis elképzelhetetlen egy elkötelezett egységfront nélkül. Nem véletlen, hogy többen is rámutattak: az ország legnagyobb kihívását már nem a dzsihádisták, hanem a kibékíthetetlen belső ellentétek jelentik.⁷⁰

Ezt csak tovább mélyíti a második tényező, a külső szereplők megjelenése. Azok ugyanis – saját érdekeiket követve – általában megtalálják azokat a politikai csoportokat, szövetségeket, akiken keresztül érvényesíthetik akarataikat a szomáliai politikai, társadalmi és gazdasági élet felett. Ennek eklatáns példáját Szomáliföld jelenti, de mind más szövetségi tagállamok, mind Mogadishu esetében megfigyelhetők azok a külső szereplők, akik összességében inkább növelik, semmint csökkentik a Szomáliában tapasztalható anarchiát. Az ország tehát továbbra is a parciális, illetve külső érdekek csapdájában vergődik, és szemben az előző évek politikai és gazdasági fejlődésével, egyelőre nem nagyon

⁶⁷ Sheikh, Abdi: *Egyptian Warship Offloads More Arms to Somalia, Officials Say*. [online], 2024. 09. 23. Forrás: Reuters [2024. 09. 25.]; Karr, Liam – Borens, Avery: *Africa File, September 5, 2024: Egypt, Ethiopia, and Somalia Conflict Looms; IS Gains in Niger; Russia Aids Burkina Faso's Nuclear Energy Push*. [online], 2024. 09. 05. Forrás: Critical Threats [2024. 09. 25.].

⁶⁸ Hendawi 2024.

⁶⁹ Holleis, Jennifer – Ehl, David: *Could Egypt and Ethiopia's Tensions Escalate Into a War?* [online], 2024. 09. 14. Forrás: DW [2024. 10. 01.].

⁷⁰ Lásd Williams 2018: 124.

látszanak a kitörési pontok. Amíg a szomáli klánok és politikusok nem képesek félretenni ellentéteiket, és közös stratégiát kidolgozni – sőt végre is hajtani – az ország stabilizálására, addig a nevető harmadik fél az as-Sabáb lesz, amely lassan két évtizede használja ki nagy sikerrel és rezilienciával a kelet-afrikai viszonyokat. Illetve egyes külső hatalmak, amelyek a fennálló helyzetben is hozzá tudnak jutni azokhoz a forrásokhoz, politikai és gazdasági előnyökhöz, amelyek Afrika szarvára csábítják őket.

Felhasznált irodalom

- Al-Shabaab as a Transnational Security Threat*. [online], 2016. 03. Forrás: IGAD ISSP – Sahan Research [2024. 07. 30.].
- Al Shabaab Counter-Attack Inflicts Losses on Somali Troops*. [online], 2023. 08. 28. Forrás: Reuters [2024. 08. 02.].
- Asem, Sondas: *Egypt's Military Ties With Somalia Defy Ethiopian Ambitions and Tilt Power Dynamic*. [online], 2024. 09. 13. Forrás: Middle East Eye [2024. 09. 25.].
- Babb, Carla: *Al-Shabab Reverses Somali Force Gains, Now Working With Houthis in Somalia*. [online], 2024. 06. 17. Forrás: VOA News [2024. 08. 02.].
- Back to the Military Drawing Board*. [online], 2023. 10. 16. Forrás: Africa Confidential [2024. 08. 01.].
- Bakool Region Joins Growing Opposition to Planned Deployment of Egyptian Soldiers in Somalia*. [online], 2024. 08. 31. Forrás: Horn Observer [2024. 09. 25.].
- Barigaba, Julius: *Why Turkey, Atmis Jostle for Control of Mogadishu Port*. [online], 2024. 04. 28. Forrás: The East African [2024. 07. 18.].
- Blue Skies Over Somalia*. [online], 2017. 02. 12. Forrás: Hiiraan Online [2024. 07. 18.].
- Bryden, Matt (2013): *Somalia Redux? Assessing the New Somali Federal Government*. Washington–Lanham: CSIS – Rowman & Littlefield.
- Clan Clashes in Mudug Displace Over 5,820 Individuals, UNHCR Reports*. [online], 2024. 07. 09. Forrás: Hiiraan Online [2024. 07. 30.].
- Cruikshank, Paul (2022): A View from the CT Foxhole: Harun Maruf, Senior Editor, Voice of America Somali. *CTC Sentinel*, 15(11), 10–20. Online: <https://ctc.westpoint.edu/a-view-from-the-ct-foxhole-harun-maruf-senior-editor-voice-of-america-somali/>
- Dahir, Abdi Latif: *Why a Port Deal Has the Horn of Africa on Edge*. [online], 2024. 01. 02. Forrás: The New York Times [2024. 08. 03.].
- Dhaysane, Mohammed: *Somalia Marks 5th Anniversary of Deadliest Terror Bombing in Its History*. [online], 2022. 10. 14. Forrás: aa.com [2024. 07. 31.].
- Dhaysane, Mohamed: *Somalia's President Vows 'Total War' Against al-Shabab*. [online], 2022. 08. 24. Forrás: VOA News [2024. 08. 01.].
- FMS Leaders Rule Out Universal Suffrage in Upcoming Elections, Invite Pres Farmajo and PM Khaire to Dhusamareb for Negotiations*. [online], 2020. 07. 13. Forrás: Hiiraan Online [2024. 07. 23.].
- Hansen, Stig Jarle (2013): *Al-Shabaab in Somalia. The History and Ideology of a Militant Islamist Group*. London: Hurst. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199327874.001.0001>
- Hansen, Stig Jarle (2023): Can Somalia's New Offensive Defeat al-Shabaab? *CTC Sentinel*, 16(1), 19–24. Online: <https://ctc.westpoint.edu/can-somalias-new-offensive-defeat-al-shabaab/>
- Hendawi, Hamza: *Ethiopia Alarmed as Egypt Sends Special Forces and Arms to Somalia*. [online], 2024. 08. 29. Forrás: The National [2024. 09. 25.].
- Holleis, Jennifer – Ehl, David: *Could Egypt and Ethiopia's Tensions Escalate Into a War?* [online], 2024. 09. 14. Forrás: DW [2024. 10. 01.].
- Jubbaland Warns Instigators as Clan Conflict in Luuq Escalates With Over 10 Dead*. [online], 2024. 07. 07. Forrás: Hiiraan Online [2024. 07. 30.].

- Karr, Liam – Borens, Avery: *Africa File, September 5, 2024: Egypt, Ethiopia, and Somalia Conflict Looms; IS Gains in Niger; Russia Aids Burkina Faso's Nuclear Energy Push*. [online], 2024. 09. 05. Forrás: Critical Threats [2024. 09. 25.].
- Khalif, Abdulkadir: *Somalia's Opposition Candidates Demand Dissolution of Electoral Teams*. [online], 2020. 11. 27. Forrás: The East African [2024. 07. 11.].
- Lewis, Ioan M. (2002): *A Modern History of the Somali*. Ohio: Ohio University Press.
- Ma'awisley: *A Double-Edged Sword in the Fight Against Al-Shabaab*. [online], 2023. 09. Forrás: Rift Valley Institute [2024. 07. 31.].
- Marsai Viktor (2011): A szomáliai kalózok és az EU Atalanta missziója. *Nemzet és Biztonság*, 4(4), 66–76. Online: https://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/marsai_viktor-a_szomaliai_kalozok_es_az_eu_atalanta_misszioja.pdf
- Marsai Viktor – Hettyey András (2013): *Szomália. Állami összeomlás és konszolidációs kísérletek Afrika szarván*. Pécs: Publikon Kiadó.
- Marsai Viktor (2018): A 2018-as etióp változásokról I. SVKK Elemzések, (1), 1–13. Online: <https://bit.ly/3QIHVGJ>
- Marsai Viktor (2019): Út a vadonba – Afrikai dzsihádisták csoportok támadásai katonai bázisok ellen. SVKI Elemzések, (25), 1–14. Online: <https://bit.ly/4hJqGAE>
- Maruf, Harun: *Somalia Military Offensive Suffers Setback as Troops Retreat*. [online], 2023. 08. 29. Forrás: VOA News [2024. 08. 02.].
- Maruf, Harun: *Somalia Seizes Nearly \$10M From UAE Plane in Mogadishu*. [online], 2018. 04. 08. Forrás: VOA News [2024. 07. 22.].
- McCormik, Ty: *Somalia's Presidential Election for 14,000 People*. [online], 2016. 09. 20. Forrás: Foreign Policy [2024. 07. 11.].
- Menkhaus, Ken (2007): The Crisis in Somalia: Tragedy in Five Acts. *African Affairs*, 106(424), 357–390. Online: <https://doi.org/10.1093/afraf/adm040>
- Okello, Christina: *Somali President Visits Ethiopia ... At Last*. [online], 2017. 05. 03. Forrás: RFI [2024. 07. 18.].
- Pásztor, Szabolcs (2018): The New Wave of Currency Devaluations in Africa – Will the Devalued Birr Help the Coffee Exports? *Afrika Tanulmányok*, 12(4), 101–118. Online: <https://doi.org/10.15170/AT.2018.12.4.7>
- President Mohamud Accuses Al-Shabab of Instigating Clan Conflicts to Disrupt Military Operations*. [online], 2024. 07. 07. Forrás: Hiiraan Online [2024. 07. 30.].
- President Mohamud Boosts Morale of Troops in Visit to Mahas Forward Operating Base*. [online], 2023. 09. 06. Forrás: Radio Dalsan [2024. 07. 28.].
- Puntland and Jubaland Depart Mogadishu After Talks Failed*. [online], 2021. 04. 13. Forrás: Keydmedia [2024. 07. 21.].
- Puntland Withdraws Recognition of Somali Federal Government Following Historic Constitutional Amendment*. [online], 2024. 03. 30. Forrás: Hiiraan Online [2024. 07. 28.].
- Qatar and Somalia Deny NYT's Bombing News Report*. [online], 2019. 07. 23. Forrás: Al Jazeera [2024. 07. 22.].
- Rival Groups Clash in Somali Capital Over President's Mandate*. [online], 2021. 04. 25. Forrás: Al Jazeera [2024. 07. 23.].
- Rival Groups From Somalia's Army Fight at Former UAE Training Facility*. [online], 2018. 04. 28. Forrás: Africa News [2024. 07. 22.].
- Shaban, Abdur Rahman Alfa: *Ethiopia, Eritrea, Somalia Summit: Integration, United Voice, Security Tops Agenda*. [online], 2018. 11. 08. Forrás: Africa News [2024. 07. 21.].
- Sheikh, Abdi: *Egyptian Warship Offloads More Arms to Somalia, Officials Say*. [online], 2024. 09. 23. Forrás: Reuters [2024. 09. 25.].
- Somali Government Forces Pull Out a Key Town in Galgaduud Region*. [online], 2022. 11. 13. Forrás: Hiiraan Online [2024. 08. 01.].
- Somalia and the Gulf Crisis*. [online], 2018. 06. 05. Forrás: International Crisis Group [2024. 07. 22.].
- Somalia Chides Its Regions for Cutting Ties With Qatar*. [online], 2017. 09. 22. Forrás: Al Jazeera [2024. 07. 21.].
- Somalia Elects Hassan Sheikh Mohamud as New President*. [online], 2022. 05. 15. Forrás: Al Jazeera [2024. 07. 24.].
- Somalia: Puntland State Dissociates Itself From Mogadishu*. [online], 2023. 01. 11. Forrás: Africa News [2024. 07. 28.].

- Somalia: Turkish Firm Takes Over Management of Mogadishu Airport*. [online], 2013. 09. 16. Forrás: AllAfrica [2024. 07. 18.].
- Somalia Uproar Continues After Arrest of Former Al-Shabab No. 2 Who Was Running for Office*. [online], 2018. 12. 15. Forrás: NBC News [2024. 07. 24.].
- Somalia's President Farmajo Jets Off to Jordan for Arab League Summit*. [online], 2017. 03. 28. Forrás: Garowe Online [2024. 07. 18.].
- Tárik Mészár (2023): Az Egyesült Arab Emírségek geopolitikai szerepe és a technológiai innovációkhoz fűződő kapcsolata. In Virág Barnabás – Horváth Marcell: *Geopolitikai ébredések. A fenntartható jövő megteremtése Eurázsia korának hajnalán*. Budapest: MNB, 127–148.
- The Fund for Peace: *Fragile States Index*. [online], 2024. Forrás: fragilestatesindex.org [2024. 07. 09.].
- The Looming Threat: A Resurgence of Islamic State and Inter-Clan Fighting in Somalia*. [online], 2024. 07. 31. Forrás: ACLED [2024. 08. 02.].
- The Role of 4.5 in Democratization and Governance in Somalia. Implications and Considerations for the Way Forward*. [online], 2023. 05. 22. Forrás: Reliefweb/Rift Valley Institute [2024. 07. 11.].
- Villa Somalia Reacts to Prime Minister's Speech*. [online], 2016. 12. 04. Forrás: Hiiraan Online [2024. 07. 18.].
- Walsh, Declan – Dahir, Abdi Latif: *The Bureaucrat From Buffalo Who Pushed Somalia to the Brink*. [online], 2021. 04. 30. Forrás: The New York Times [2024. 07. 22.].
- Williams, Paul D. (2018): *Fighting for Peace in Somalia. A History and Analysis of the African Union Mission (AMISOM), 2007–2017*. Oxford: Oxford University Press.
- Yusuf, Zakaria – Khalif, Abdul: *The Regional Risks to Somalia's Moment of Hope*. [online], 2017. 02. 22. Forrás: International Crisis Group [2024. 07. 18.].

Solymári Dániel¹ – Czirják Ráhel²

A fejlesztési segélyezés és a nagyvárosi szegregáció összefüggése Afrikában³

A kenyai nyomortelepkérdés és a mélyszegénység strukturális kapcsolata

A fejlesztési segélyezés tervezését és végrehajtását alakító szempontoknak legalább olyan dinamikusán szükséges változniuk, mint az abban érintett feleket meghatározó nemzetközi környezetnek. Mégis, a mindennapok terepi valóságából gyakran úgy tűnik, hogy miközben a geopolitikai tér változik, bizonyos fejlesztési elképzelések nem. Az egyes szubszaharai afrikai országok azonban már nem a donorérdekek csendestársai, hanem egyenrangú partnerségekre törekvő aktorok. Jelen tanulmány a kenyai városi szegregáció aktuális kérdéseit veszi sorra, miközben a fejlesztési segélyezés strukturális kihívásait vizsgálja, kiemelt fókusszal a terepi tapasztalatokra, a post-development irányzat elméleteinek felhasználásával. Írásunkban kenyai példán keresztül egyszerre vizsgáljuk a szubszaharai nyomortelepek fejlesztésének lehetőségeit és – attól némileg eltávolodva – fogalmazunk meg etikai alapelveket, amelyek a donorok összefüggésében a felelős segítő beavatkozást erősíthetik.

Kulcsszavak: fejlesztési segélyezés Afrikában, post-development elvek, Kenya, nyomortelepek

Slum-Upgrade and Development in Urban Slums in the Sub-Saharan Africa

The Link Between the Slum Issue and Extreme Poverty in Kenya

The aspects that shape the design and implementation of development aid need to change at least as dynamically as the international environment in which the actors involved are operating. Yet, the reality on the ground often seems to be that while the geopolitical space changes, certain development concepts do not. However, individual Sub-Saharan African countries are no longer silent partners in donor interests, but actors seeking equal partnerships. This paper addresses the current issues of urban segregation in Kenya while examining the structural challenges of development aid, with a particular focus on field experiences, using theories from the post-development orientation. In our paper, we use the Kenyan example to

¹ Solymári Dániel a Magyar Máltai Szeretetszolgálat nemzetközi kapcsolatokért felelős vezetője.

² Czirják Ráhel a Magyar Máltai Szeretetszolgálat programkoordinátora.

³ A tanulmány a TKP2021-NVA-16 számú projektnek a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021-NVA pályázati program finanszírozásában valósult meg.

both explore the potential for development in sub-Saharan slums and, somewhat distancing ourselves from it, to articulate ethical principles that can strengthen responsible aid interventions in the context of donors.

Keywords: *international development in Africa, post-development, Kenya, slums*

Bevezetés

A nemzetközi fejlesztési együttműködés rendszere az elmúlt évtizedekben jelentős változásokon ment keresztül. A segélyek iránya és célja gyökeresen megváltozott, ahogyan a források elosztása és a rendszer működtetésében részt vevő donorok érdekei is.⁴ A segélyek recipiensei már nem csupán „csendestársak”, egyoldalú kapcsolatok szereplői, hanem ideális esetben egyenrangú partnerek.⁵ Ez azonban nem volt mindig így, és túlzás lenne azt gondolni, hogy a segélyeket ma már a kölcsönös érdekek alapján és mindig a helyi szükségletek figyelembevételével nyújtják. Hosszú út vezetett a korábbi „pártfogó” megközelítéstől a szabályozott segélyezés modern elveiig. A korai fejlesztési és humanitárius segítségnyújtási együttműködés nem mindig volt előnyös az érintett kedvezményezettek számára. Gyakran autokratikus, egyoldalú kapcsolatok jöttek létre, amelyek a másik fél képességeit használták ki. A politikai és gazdasági érdekek minden időszakban alapvető szerepet játszottak a nemzetközi fejlesztési együttműködés irányának és működésének meghatározásában, amelynek eredményeként egyoldalú kapcsolatok jellemezték a korai fejlesztési együttműködéseket. Ahogy Parag Khanna indiai származású közgazdász fogalmazott, reményének hangot adva: „Kína [...] nem leigazza Afrikát, hanem lehetővé teszi, hogy növekedjen és vonzóbbá váljon”.⁶ A nemzetközi együttműködések nagy részében azonban máig egyenlőtlenségeket figyelhetünk meg az érintett felek érdekérvényesítő képessége és gazdasági ereje közötti különbségekből adódóan. Egy segélyezési, fejlesztési helyzet felnagyíthatja a potenciális alárendeltséget, a hatalmi egyensúlytalanságokat és a helyzeti hátrányt.⁷ A segélyezés során a segélyezett jellemzően kiszolgáltatott, és a segélynyújtónak van kiszolgáltatva. Egy hasonlattal élve: az egyén szintjén nincs kiszolgáltatottabb a betegnél, hiszen szinte mindenben az egészségügyi intézmény személyzetétől és technikai eszközeitől függ, de ugyanez megfigyelhető nagyobb rendszerek szintjén is. A kedvezményezett mindig függ az adományozótól, elvégre az adományozó az, aki kondicionált támogatást nyújt a recipiens számára, elszámoltathatóságot vár el, és beszámolási és arculati követelményei vannak. Ez mind kiszolgáltatottság – a függőség állapota, akárhogy is nézzük. 30 évvel Robert Cassen 1994-es *Működik-e a segély?*

⁴ Kiss Judit (2024): *A nemzetközi fejlesztésfinanszírozás kérdőjelei. Máltai Tanulmányok*, (2), 6–23.

⁵ Pratt, Bryan – Popplewell, Rowan (2013): *The Emergence and Re-Emergence of Civil Society: A Brief History of Civil Society in Europe, From the Magna Carta to the Eurozone Crisis*. *Development in Practice*, 23(5–06), 721–728; „A szereplők nem gondolkodhatnak úgy, mint a volt gyarmatosítók.” – beszélgetés Afrika gazdasági fejlődéséről. Interjú dr. Tarrósy István, a PTE Afrika kutató intézetének igazgatójával. *Világpolitika és Közgazdaságtan*, 2(1), 28–37.

⁶ Khanna, Parag (2017): *Konnektográfia. A globális civilizáció jövőjének feltérképezése*. Budapest: HVG Könyvek, 34.

⁷ Craig, David Alan – Porter, Doug (2006): *Development Beyond Neoliberalism? Governance, Poverty Reduction and Political Economy*. London: Routledge; Langan, Mark (2018): *Neo-Colonialism and the Poverty of 'Development' in Africa*. London: Palgrave Macmillan.

kérdését ma úgy is megfogalmazhatnánk: *Működik-e a hatalom?* A *post-development* áramlathoz tartozó kezdeményezések nem tudtak teljes választ adni arra a feloldhatatlannak tűnő dilemmára, hogy hogyan lehet a hatalom dominanciáját a nemzetközi fejlesztési kapcsolatokban az együttműködés kultúrájával felváltani. Különösen akkor, amikor az adományozói érdekek erősek, és a kedvezményezettek hangja gyakran halk. A gazdasági kihívások, a növekedés és a modernizáció elmaradottsága, a társadalmi zavarok és a demokratizálódás több tudományág kollektív kutatási témája. Ezen a multidiszciplináris területen belül a nemzetközi fejlesztési rendszer és a segélyezés továbbra is fontos ág marad, amely önálló kutatási és szakpolitikai sztenderddé nőtte ki magát. Ugyanakkor a rezsimit máig számos kritika éri, amiért nem teljesítette önnön kitűzött céljait, és nem oldott fel olyan elvi kérdéseket, mint a dependencia és az alárendeltség.

A nemzetközi fejlesztési segélyezési rendszer kritikusnak tekinthető elméleti jellemzői mellett ebben a tanulmányban a rendszerrel kapcsolatos attitűdöket az elmúlt évtizedekben alakító kardinális változásokra is reflektálunk. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen mértékben változott a segélyezési rendszer a helyszíni végrehajtás/megvalósítás szempontjából. A tanulmányban először kritikusan vizsgáljuk meg az egyes elvekben rejlő anomáliákat, valamint azokat az elméleti kérdéseket járjuk körül, amelyek gyakran csak a terepmunka szemszögéből láthatók, de amelyek megoldása kulcsfontosságú a segélyezés hatékonyabb gyakorlata szempontjából. Tanulmányunk későbbi részében, miközben a fejlesztési segélyezés jelenlegi és megoldatlan dilemmáit vizsgáljuk, a kenyai városi nyomornegyedekben zajló programok tanulságait vonjuk le a külső (politikai) hatalom/erő és a hatalmi dominancia összefüggésében. Írásunk különös hangsúlyt fektet a nyomornegyedek felértékelődési folyamatainak feltárására: a történelmileg legnagyobb kenyai Kenya Slum Upgrading Programme (KENSUP) projekt megvalósítására, az ehhez kapcsolódó sikerekre és kudarcokra, valamint a kezdeményezésből levonható lehetséges tanulságok megfogalmazására. Végül eltávolodunk a szigorúbban vett tudományos megközelítéstől, és a biztonság szempontjából – e folyóirat karakteréhez közelítve – vizsgáljuk a fejlesztési segélyezés néhány kulcsfontosságú szempontját a terepi gyakorlat realitásainak fényében.

A szegények valóban szegények? Elméleti és szakirodalmi áttekintés

Tanulmányunk a fejlesztés két, általunk kulcsfontosságúnak tartott aspektusát elemzi, miközben folyamatosan vizsgálja a kérdést, hogy miként lehet a fejlesztési segélyezést az adományozói érdekektől minél inkább mentesen megvalósítani: 1. mi a szegénység természete a terepi valóság szempontjából, és 2. hogyan valósítható meg a teljes együttműködésen alapuló fejlesztési együttműködés. Mielőtt e kérdések mélyére hatolnánk, áttekintjük azon megközelítéseket, amelyek kiindulópontként szolgálhatnak gondolkodásunkhoz.

A fejlesztési szakirodalom régóta elemzi, hogy a donorérdekektől mentes támogatási szabályokkal rendelkező fejlesztési rendszerek hogyan strukturálják a helyi szervezetekkel való nemzetközi partnerségeket. Az érdekmentes segélyezés elve hosszú utat járt be. Gondoljunk csak Peter Thomas Bauerre, Margaret Thatcher egykori brit miniszterelnök

tanácsadójára, aki (Friedrich August von Hayek osztrák–brit közgazdászhoz hasonlóan) tagadta, hogy bárkinek erkölcsi kötelessége lenne másokon segíteni. Munkájában azt írja, hogy az egyének és az államok közötti egzisztenciális különbségek abból adódnak, hogy ki mit érdemel, és hogy személyes törekvéseik mire predesztinálják őket.⁸ Ezzel szemben mások az államok és a politika szerepe helyett az egyén felelősségét hangsúlyozzák. Ma már világos, hogy analógia van (Harry Frederick Harlow amerikai pszichológusra hivatkozva) az egyén szükségletfüggősége, valamint az államok, szervezetek és nagyobb rendszerek alturista gyakorlata között. A nemzetközi segélyezési rendszerben sokan a globalizáció lehetőségét, mások a veszélyét látják; a határok nélküli világ, a javak és a hatalom egyenlő elosztása, az általános globális jólét és a szegénység felszámolása érdekében.⁹ Akik ezzel egyetértenek, és ezt elérendő célnak tekintik, úgy vélik, hogy a szegénység a valamitől való megfosztottság, a hiány állapota, és mint ilyen, alapvetően rossz, és véget lehet és kell vetni neki.¹⁰ E cél eléréséhez lépéseket kell tenni: a szegénységet meg kell szüntetni, el kell kerülni és vissza kell fordítani. Ez a nézet elsősorban a jóléti államok gondolkodásmódját tükrözi, ahol a központi politikai tér biztosítja az egyének és a családok jövedelmét és megélhetését, függetlenül képességeik és munkájuk valós piaci értékétől; ahol a gazdaság erős, a minőségi szociális és egyéb szolgáltatások széles körben elérhetők, és a lakosság kiszolgáltatott rétegei stabil biztonsági hálóra támaszkodhatnak.¹¹ Az ilyen országokban erős az érzékenység és az állami s egyéni hajlandóság arra, hogy a szolidaritás globális rendszerében, önnön határaikon túl is részt vegyenek: céljuk, hogy kiterjesszék saját jólétüket mások irányába. Sokak számára tehát ez erkölcsi felelősség kérdése. De vajon az adományozó szereplők ezekben az országokban valóban helyesen érzékelik-e a kedvezményezettek szükségleteit, tényleg jólétet erősítő a szándékuk, és vajon helyes-e a szegénységről alkotott felfogásunk?¹² Valóban, el kell merülnünk azok életében, akik rosszabb helyzetben vannak, mint mi, bele kell bújnunk „mások cipőjébe”, és át kell éreznünk valós élethelyzetüket – érvel Renwick Irvine és társai.¹³ Mint megállapítják, elszigetelten, csak a jóléti zónánkból figyeljük a szegények távoli világát, így nincs reális, a helyszínen, a valós életben szerzett tudásunk a valódi nehézségeikről. A perifériák egy távoli, párhuzamos és zárt világot alkotnak. Ebben a világban kell elmerülnünk, elsősorban a segélyezési szakembereknek. Az 1980-as évek óta, és még aktívabban az 1990-es évek óta egyre több elemző mutat rá arra, hogy egyes területek/régiók nem fejlődnek olyan ütemben, ahogyan indokolná az évtizedek óta folyamatosan kapott segélyeket,¹⁴ és hogy hibás az a nyugati megközelítés, amely a gyökeresen eltérő kultúrákat elmaradottnak

⁸ Bauer, Peter Thomas (1976): *Dissent on Development*. Cambridge: Harvard University Press.

⁹ Haslam, Paul Alexander et al. szerk. (2021): *Introduction to International Development Approaches, Actors, Issues, and Practice*. Oxford: Oxford University Press, 67.

¹⁰ Piketty, Thomas (2015): *A tőke a 21. században*. Budapest: Kossuth Kiadó.

¹¹ Barr, Nicholas (2009): *A jóléti állam gazdaságtana. A nagy ellátórendszerek működésének összefüggései*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

¹² Makuwira, Jonathan (2018): *Power and Development in Practice: NGOs and the Development Agenda Setting*. *Development in Practice*, 28(3), 422–431.

¹³ Irvine, Renwick – Chambers, Robert – Eyben, Rosalind (2004): *Learning From Poor People's Experience: Immersions*. Brighton: Institute of Development Studies.

¹⁴ Wadhwa, Divyanshi (2018): *The Number of Extremely Poor People Continues to Rise in Sub-Saharan Africa*. [online], 2018. 09. 19. Forrás: blogs.worldbank.org [2024. 05. 22.].

és egyértelműen diszfunkcionálisnak („megjavítandónak”) tekinti, pusztán azért, mert a nyugati fejlettségi szintet meg sem közelítik. Ez a gondolkodásmód szinte doktrína, és úgy tűnik, hogy a nemzetközi fejlesztéssel és általában az államközi kapcsolatokkal foglalkozó szakemberek ebből nem tudnak szabadulni.¹⁵ A szociológia, az antropológia és a pszichológia súlyának növekedésével, amelyek szemléletváltást hoztak, nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetközi segélyezésben részt vevőknek új látásmódra és új keretrendszerre van szükségük.¹⁶ Az etikai dimenziókat újra kell fogalmazni: e gondolkodók azt hangsúlyozzák, hogy a nyugati típusú demokráciamodellek nem az egyedüli üdvözítők, amelyek köré társadalmak szerveződhetnek. Vannak más megközelítések is, amelyeket sokan ugyan nem tartanak legitimnek, de a saját kontextusukban jól működnek.¹⁷ Ezek a *post-development* teoretikusok gyakran a nemzetközi kapcsolatok rendszerének sötét oldalát mutatják be azzal, hogy a modern fejlesztési segélyek „mögöttes” politikai és donorérdekeit igyekeznek láttatni; azt hangsúlyozzák, hogy azok többségében a kedvezményezett szándékaitól idegen célokat szolgálnak,¹⁸ a nyugati társadalmi érdekek és logika mentén strukturálódnak, és lényegében a nyugati hegemonia reprodukálására törekszenek a kedvezményezett területeken.¹⁹

A nemzetközi segélyezés az emberek közötti kapcsolatok jegyében született. Ebben a tekintetben a segélyezés a politika eleme, fő kontextusa a nemzetek közötti interakció, és még mindig nagyrészt államok és politikai formációk között valósul meg. De vajon milyen mértékben határozza meg azt a politikai hatalom? Lehet-e a segély olyan politikai konstrukció, amelyet nem a politikai hatalom logikája vezérel? Beszélhetünk-e önzetlen és érdekektől mentes kapcsolatról egy olyan struktúrában, amely az uralomra támaszkodik és arra épül? Létezik-e olyan önzetlen segély, amely politikai-gazdasági szempontból feltétel nélküli, és amelyben a hatalom nem játszik szerepet? Vagy tudunk-e adni anélkül, hogy cserébe bármit is kérnénk? Végül is az adományozó hatalma/pozíciója a kedvezményezetthez képest talán a segélyezési kapcsolatok legfontosabb jellemzője, és alapvető tényezője az együttműködésük hatékonyságának.²⁰

A következőkben ezt a szélesebb körű elméleti megközelítést korunk egyik legjelentősebb globális problémájának és fejlesztési kérdésének összefüggésében tárgyaljuk, a kenyai városi szegregáció példáján keresztül reflektálva a fejlesztési segélyezés gyakorlati és kortárs kihívásaira.

¹⁵ White, Sarah C. (2010). *Depoliticising Development: The Uses and Abuses of Participation*. *Development in Practice*, 6(1), 6–15.

¹⁶ Gasper, Des (2000): *Evaluating the 'logical Framework Approach' Towards Learning-Oriented Development Evaluation*. *Public Administration and Development*, 20(1), 17–28.

¹⁷ Griffin, Keith – Knight, John (1990): *Human Development and the International Development Strategy for the 1990s*. New York – London: Palgrave Macmillan.

¹⁸ Ferguson, James (1994): *The Anti-Politics Machine*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

¹⁹ Escobar, Arturo (1995): *Encountering Development the Making and Unmaking of the Third World*. Princeton: Princeton University Press; Wright, Glen W. (2012): *NGOs and Western Hegemony: Causes for Concern and Ideas for Change*. *Development in Practice*, 22(1), 123–134; Ainembabazi, John Herbert – Mugisha, Johnny (2014): *The Role of Farming Experience on the Adoption of Agricultural Technologies: Evidence from Smallholder Farmers in Uganda*. *The Journal of Development Studies*, 50(5), 666–679.

²⁰ Kelly, Leanne M. (2021): *Worthwhile or Wasteful? Assessing the Need for a Radical Revision of Evaluation in Small-Sized Development NGOs*. *Development in Practice*, 32(2), 201–211.

Módszertani megfontolások

Tanulmányunkban terepi, személyes tapasztalatokra és másodlagos forrásokra támaszkodva vizsgáljuk meg a hatalom/uralom (*power*) és a szegénység kapcsolatát a fejlesztési segélyezés kontextusában, *post-development* teoretikusok elméleteinek összefüggésében. E komplex elméleti keret segítségével, amely magában foglalja a politikai realizmust, valamint a hatalom/erő mint a nemzetközi fejlesztési nexus, a donor-recipient kapcsolat egyik fontos karakterét.²¹ A politikai hatalom mellett a strukturális realizmus is elméleti keretet nyújt a nemzetközi fejlesztési segélyezés működésének megvilágítására,²² hiszen a nemzetközi kapcsolatok összefüggésében a szuverén közösségeknek saját érdekeiket kell követniük belső fejlődésük, végérvényesen szabadságuk alakításakor.²³ Ezeket a politikatudomány korpuszából merített pragmatikus elméleti kereteket egészítik ki a Magyar Máltai Szeretetszolgálat kenyai, tanzániai és ugandai fejlesztési programjai során, az elmúlt 15 évben szerzett helyszíni tapasztalatok. Az ezekben a programokban szerzett találkozások és beszélgetések, illetve elsősorban maguknak a végrehajtott programoknak a tapasztalatai világították meg az itt megfogalmazott megközelítésmódot.

A nagyvárosi szegregáció Afrikában

A 21. század legjelentősebb és legsürgetőbb globális kihívásai közé tartoznak azok a nehézségek, amelyeket a nagyvárosokban élők számának folyamatos növekedése okoz. A globális dél városai számára a gyors népességnövekedés komoly kihívást jelent. A Dél strukturális keretei nem tudnak lépést tartani a megfelelő lakhatás, a munkahelyek és a városi szolgáltatások iránti növekvő kereslettel, így az emberek magukra maradnak alapvető szükségleteik kielégítésében.²⁴ A lakhatás tekintetében ez a nyomornegyedekbe költözést jelenti, ami a 20. század második fele óta tömegesen zajlik. Ma a becslések szerint a földön minden nyolcadik ember, azaz körülbelül egymilliárd ember él nyomornegyedekben.²⁵ Noha az ezredforduló óta eltelt évtizedekben némi javulás történt – a fejlődő világban a nyomornegyedekben élő lakosság aránya 2000 és 2020 között 31%-ról 24%-ra csökkent²⁶ –, ez abszolút értékben még mindig növekvő tendenciát tükröz: a nagyvárosok nyomornegyedeiben élők száma világszerte évente 6 millióval nőtt, ami napi 16 500

²¹ Carr, Edward Hallett (1939): *The Twenty Years' Crisis 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations*. London: Macmillan.

²² Waltz, Kenneth (1995): Realist Thought and Neorealist Theory. In Kegley, Charles Jr. (szerk.): *Controversies in International Relations Theory. Realism and the Neo-Liberal Challenge*. New York: St. Martin's Press, 67–83.

²³ Sen, Amartya (2003): *A fejlődés mint szabadság*. Budapest: Európa Könyvkiadó; Mearsheimer, John J. (2019): *Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order*. *International Security*, 43(4), 7–50.

²⁴ Solymári, Dániel (2018): *Development Policies in Africa*. *Afrika Tanulmányok*, 12(4), 23–35; Aantjes, Carolien J. et al. (2021): Why Doesn't the Decriminalisation of Same-Sex Sexuality and Sex Work Ensure Rights? The Legality and Social Acceptance of Transgressive Sexualities in Urban Mozambique. *Sexuality Research and Social Policy*, 19(1), 416–431.

²⁵ UN HABITAT: *Annual report 2022*. [online], 2023. Forrás: unhabitat.org [2024. 05. 25.].

²⁶ UN HABITAT 2023.

embernek felel meg. Ennek eredményeként a szubszaharai Afrikában a városi lakosság 50,2%-a, Kenyában pedig 50,8%-a él nyomornegyedben.²⁷

Világszerte számos megoldást alkalmaztak a probléma kezelésére, a kényszerű kitelepítéstől és a nyomornegyedek felszámolásától kezdve a helyi infrastruktúra fejlesztésén át az új lakások építéséig. Az évtizedes tapasztalatok azt mutatják, hogy más kérdések mellett, mint például a foglalkoztatáshoz, oktatáshoz, élelemhez, egészségügyhöz, vallásszabadsághoz és egyebekhez való hozzáférés, az ivóvíz és a megfelelő higiénia hiánya a legégetőbb probléma.²⁸ Ma közel egymilliárd ember nem jut tiszta ivóvízhez, és a világ egyes részein ádáz küzdelem folyik a vízben gazdag régiókért.²⁹ A széles körű vízhiány két formában jelentkezik: míg egyes országok vidéki területein a globális éghajlatváltozásból eredő problémákkal kell szembenézni, addig a városi lakosság nagy része nem jut városi vízhez. Ennek oka, hogy a vidéki területekről beáramló emberek alapvetően átalakították a városok szerkezetét. Olyan nyomornegyedeket hoztak létre, amelyekből hiányoznak a közművek, a városi infrastruktúra és más alapvető szolgáltatások. A nagyvárosokba irányuló belső és külső migráció motivációi eltérnek, de egy dolog közös bennük: a jobb jövő reménye.

A lakóhely-változtatások mögött többféle ok húzódik meg. A vidéki munkanélküliség, a politikai vagy vallási üldöztetés, a fizikai munkára való képtelenség egészségügyi okokból, a mellékes pénzkeresés, a próba szerencse hozzáállás, a család egyesítés – mind-mind a belső migráció klasszikus okai, amelyek ma már jól ismert körülmények. Sajnos azonban a világ szegényebb részein a városokba költözők túlnyomó többsége képzettség és megfelelő anyagi források hiányában szegregált településeken kényszerül letelepedni. A bevándorlók igényeinek növekedésével néhány ipari központot gyors ütemben alakítanak át. Az ENSZ becslése szerint a világ népessége a mai 8 milliárdról 2050-re 9,7 milliárdra, 2100-ra pedig 10,3 milliárdra nőhet.³⁰ Ez érzékelteti, hogy a világ népességének vízigénye, amely az elmúlt évszázadban megháromszorozódott, néhány évtized alatt milyen drámai mértékben növekedhet. Ma a kitermelt vízmennyiség többszöröse annak a mennyiségnek, amelyet a csapadékkal pótolni lehet. A felszín alatti vizek szintje süllyed, miközben a mezőgazdaság édesvíz-felhasználása folyamatosan növekszik. A kereslet azonban messze meghaladja a lehetőségeket. A városi népességrobbanás legfőbb következményei közé tartozik a városlakók korösszetételének megváltozása és alapvető szükségleteik növekedése, amelyeket egy fejlődő ország városa jellemzően nem tud kielégíteni. Az ebből eredő hiány súlyos problémákhoz vezet az amúgy is túlterhelt nyomornegyedekben. Ezek közül a legkritikusabb a tiszta ivóvízhez, valamint az alapvető higiéniai és egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés hiánya.³¹

²⁷ UN HABITAT 2023.

²⁸ WHO/UNICEF: *Progress on Sanitation and Drinking-Water*. [online], 2013. Forrás: books.google.hu [2024. 05. 26.].

²⁹ WHO/UNICEF: *Joint Monitoring Programme for Water Supply and Sanitation (JMP)*. [online], 2010. 11. Forrás: ircwash.org [2024. 05. 27.].

³⁰ UNDESA: *World Population Prospects 2022. Summary of Results*. [online], 2022. Forrás: un.org [2024. 05. 24.].

³¹ Spaling, Harry – Brouwer, Geoffrey – Njoka, Jesse (2014): *Factors Affecting the Sustainability of a Community Water Supply Project in Kenya*. *Development in Practice*, 24(7), 797–811.

A lakosság egészségi állapotának felmérésekor a WHO öt úgynevezett kiemelt kockázati tényezőt azonosított.³² Ez a klasszikus csoportosítás arra használható, hogy a figyelmet a legfontosabb kérdésre, nevezetesen a halálesetek okára és eredetére összpontosítsuk. A lista élén a környezeti kockázatok állnak. Ezt követi a rossz vagy nem megfelelő egészségügyi ellátás, majd a szexuális visszaélés és annak következményei, mint például az AIDS, majd az alultápláltság, végül pedig a kábítószer- és alkoholfüggőség-ből eredő problémák. A városi környezeti veszélyek arányuk és mértékük tekintetében kiemelkednek, beleértve a szennyezett ivóvizet, a higiéniai és alapvető higiéniai szolgáltatások hiányát, valamint a beltéri és kültéri (lakáson belüli) légszennyezést. Míg a fenti tényezők a világ egyes részein elszigetelten vannak jelen, a harmadik világ nagyvárosainak nyomornegyedeiben egyszerre fordulnak elő. A WHO és az UNICEF becslése szerint ma több mint kétmilliárd ember nem jut biztonságos ivóvízhez, négy milliárd embernek nincs megfelelő higiéniai ellátása, és évente 340 ezer gyermek hal meg hasmenéses fertőzésekben és betegségekben.³³ Amikor az ivóvízhiányról van szó, senki sem kérdőjelezi meg a probléma súlyosságát. A víz az élet alapvető eleme, biológiai szükséglet. Hiánya kiszáradáshoz, alultápláltsághoz és kritikus súlyvesztéshez vezet. A higiénia létfontosságú jelentőségének általános megítélése azonban kevésbé egyértelmű – a széles körű hiány következményei nem kifejezetten ismertek. Pedig a két tényező elválaszthatatlan egymástól. Az afrikai városi nyomornegyedek általános és közös jellemzője, hogy a kormányok „nem létezőnek” tekintik őket: a közigazgatás és a higiéniai hálózatok nem terjednek ki rájuk. Az állatok és az emberek spontán módon, egyszerű körülmények között, jellemzően „közterületeken” végzik mindennapi szükségleteiket. Ennek következtében a fertőzésveszély széles körben elterjedt a nyomornegyedekben. Az ürüléket tartalmazó víz fogyasztása és a szennyezett környezet miatt sokan (különösen a gyermekek és az idősek) szenvednek hasmenéses betegségekben. A legtöbb fertőzésért a rotavírus és a coli baktérium a felelős. A rossz higiénia és a rossz higiéniai körülmények felelősek az esetek közel 90%-áért, a klinikai típus és a következmény a vérhas és a kolera. Pedig ha belegondolunk, ezt az évente több millió halálesetet okozó betegséget drasztikusan csökkenteni vagy akár megszüntetni is lehetne.

A „telep” probléma kenyai összefüggései

A Kiberához hasonló települések kialakulásának története hosszú időre nyúlik vissza, és nem a modern migrációs trendekhez kapcsolódik. Az informális települések – nyomornegyedek – már a gyarmati idők óta léteznek Kenyában. Spontán módon és egymástól függetlenül alakultak ki, főként az afrikaiakat kizáró és korlátozó önkormányzati rendeletek eredményeként. Ezek közül a legnagyobb Kibera, amely ma Nairobi önálló városrésze. Ez egy „állam az államban”, amely nem tartozik a helyi közigazgatáshoz, nincs

³² WHO: *Global Health Risks: Mortality and Burden of Disease Attributable to Selected Major Risks*. [online], 2009. 01. 01. Forrás: who.int [2024. 05. 25.].

³³ WHO/UNICEF: *Progress on Drinking-Water, Sanitation and Hygiene: 2017 Update and SDG Baselines*. [online], 2018. 02. 22. Forrás: who.int [2024. 05. 26.].

csatornázás, legális (és biztonságos) víz és áram.³⁴ A valóságban az ott élők számát csak becsülni lehet, mert a városvezetés nem rendelkezik pontos adatokkal. A bungalókat bérlő lakók gyakran még csak nem is tudják magukat azonosítani.

A gyarmati időszakban a „bennszülöttek” a faji megkülönböztetés miatt nem élhettek a fehér telepesek és tisztviselők közelében. 1905-ben Nairobi lett az egykori protektorátus fővárosa, mivel a közel 2000 méteres tengerszint feletti magasságban fekvő, buja zöld erdőkkel borított város éghajlata vonzóbb és élhetőbb volt, mint a forró, tengerparti Mombasáé. 1948-ra a britek tervet dolgoztak ki a város fejlesztésére. Ez a korai városfejlesztési terv zöld közterületeket, új épületeket ígért, modern kereskedelmi központot, ipari negyedeket a befektetések vonzására, új közlekedési rendszert és modern lakótelepeket. De nem mindenki számára volt ideális e koncepció: az új főváros modern szolgáltatásait csak a britek és a nekik dolgozó afrikaiak (jellemzően a szolgálók) vehették igénybe. A terv számos egyoldalú, kirekesztő elemet tartalmazott. Egyes szolgáltatások megkerülték az őslakos afrikaiak által lakott negyedeket, akik csak engedéllyel léphettek be a fehérek által lakott területekre. A munkálatokban (például a vasútfejlesztésben) részt vevő ázsiaiakat szintén külön lakónegyedekbe szegregálták.³⁵ A Nairobiba költözött és ott letelepedett afrikaiak ezért az erdős területek kivágásával új életteret teremtettek maguknak. Az új informális települések ezeken az egykor zöld területeken a kenyai közigazgatás figyelmét is felkeltették. Az erdő nagyobb részének kivágásával földet adományoztak az Észak-Szudánból toborzott núbiai katonáknak a királynak tett szolgálatuk elismeréseként. Nem véletlen, hogy a kibera szó a núbiai nyelvben erdőt jelent. Ezek a núbiaiak és családjaik alkották az első homogén közösséget a település szinte új városrészében. Egyes becslések 100 000-re, mások félmillióra teszik az így Kiberában letelepedett núbiaiak számát³⁶.

Kenya 1963-ban nyerte el függetlenségét. Az őslakos afrikaiakat korlátozó törvényeket hatályon kívül helyezték, lehetővé téve számukra, hogy szabadabban mozogjanak az országon belül. Az 1970-es és 1980-as évekre a vidékről Nairobiba költöző emberek száma az egekbe szökött.³⁷ A kenyai kormány városfejlesztési beruházásai azonban nem tudtak lépést tartani a lakosság növekvő igényeivel, és a városi nyomornegyedekben élők száma évről évre nőtt. Amikor Kenya függetlenné vált, és feloldották a letelepedési korlátozásokat, nagyszámú ember kezdett el költözni a vidéki területekről – ahol a szárazsággal, a néha rossz minőségű földdel és mindenekelőtt a munkalehetőségek hiányával kellett szembenézniük – a városi területek, különösen Nairobi felé, ahol több lehetőséget láttak a boldogulásra.³⁸ A kormánynak azonban nem volt sem megfelelő fejlesztési stratégiája a gyors urbanizáció kezelésére, sem elegendő pénzügyi forrás a megnövekedett

³⁴ Solymári, Dániel – Czirják, Ráhel (2023): *Most Current Issues and Perspectives of the Urban Slum Problem in Kenya*. *Nation and Security*, 16(2), 126–143.

³⁵ Myers, Garth (2013): *Afrikai városok. Új megközelítések a városkutatás elméletéhez és gyakorlatához*. Pécs: Publikon Kiadó; Brunn, Stanley D. et al. (2016): *Cities of the World. Regional Patterns and Urban Environments*. Lanham: Rowman & Littlefield.

³⁶ Myers 2013.

³⁷ Czirják Ráhel (2015): Urbanizációs válság? Nyomornegyed-probléma London és Nairobi példáján. *Afrika Tanulmányok*, 9(3–4), 11–38.

³⁸ Kakumu, O. A. – Olima, Washington (2007): *The Dynamics and Implications of Residential Segregation in Nairobi*. *Habitat International*, 31(1), 87–99.

lakásigény kielégítésére, így az emberek maguk építettek menedéket a rendelkezésükre álló anyagokból.³⁹ A helyzet még az 1970-es években is alig javult. Valójában Daniel arap Moi elnök, aki Kenyatta 1978-ban bekövetkezett halála után került hatalomra, hasonlóan közelítette meg a nyomornegyedeket, mint elődje. Számos javaslata ellenére nem módosította az alkotmányt, amelyet a függetlenségi törekvések során dolgoztak ki, és amelyben az emberi jogok, köztük a lakhatáshoz való jog kevésbé kapott hangsúlyt.⁴⁰ Az 1980-as években megnövekedett lakásigény kielégítése azonban nem jelentett kisebb kihívást, mint korábban. A Világbank és az IMF Structural Adjustment Programs elnevezésű programjai (SAP) Otiso kutatásai szerint a társadalmi egyenlőtlenségek és a szegénység jelentős növekedéséhez vezettek, mivel a SAP-ok megkövetelték, hogy az állam vonuljon vissza a szolgáltatások és támogatások nyújtásától.⁴¹ 2007-ben a kormány kiadta a *Kenyai jövőkép 2030* című hosszú távú állami fejlesztési stratégiát, amely a lakhatási problémával is foglalkozik. A dokumentum szerint 2030-ra az a cél, hogy a városokban az emberek megfelelő lakhatási körülmények között és biztonságos környezetben éljenek.⁴²

A segélynyújtás gondolkodásmódjáról

Elméleti szempontból fontos megjegyezni, hogy a segélyezés etikája, elvei és magatartási kódexe talán a leglényegesebb és legalapvetőbb elemei ennek a témának, és döntő fontosságúak a segélynyújtás eredményének meghatározásában. Jelentősége abból a tényből fakad, hogy minden segítő és gondoskodó tevékenység beavatkozás, és ezért felelősséget jelent a rászoruló és támogatott személy felé. Ez az erkölcsi háttér némileg alulreprezentált, és fontosságát gyakran alábecsülik, még a szakmai diskurzusban is. A segítségnyújtás alapelvei évtizedek óta ismertek és jól kidolgozottak. Egyetemeken, tanfolyamokon és szakmai fórumokon tananyagként és a nagy nemzetközi szervezetek által rendszerezett tudásanyagként jelennek meg. Ismeretes lehet a Sphere Standards kézikönyve és a Humanitárius Alapkövetelmények (CHS) elvei, valamint a nemzetközi segélyszervezetek által megfogalmazott egyéb humanitárius alapelvek és más végrehajtási ajánlások. A következőkben, némileg eltávolodva a tudományos szigortól, a gyógyító orvoslás elméletére támaszkodva egy rendhagyó megközelítést alkalmazunk, hogy a segítő beavatkozás lényegi elemeit összegezve gondoljuk újra. Olyan szempontokat emelünk most ki, amelyek alapvetően határozzák meg a donor és a kedvezményezett közötti kapcsolatot. Célunk, hogy rávilágítsunk a segítői felelősségre, valamint hogy olyan gyakorlati megfontolásokat mutassunk be, amelyek a humanitárius tevékenység során a gyakorlatba ültethetők, akár egyéni, akár szervezeti kontextusban.

Az első ilyen megfontolás a *rászoruló személy helyzetére vonatkozik, aki mindig kiszolgáltatott*. A segítő és támogató kapcsolatoknak minden esetben együttműködőnek kell

³⁹ Government of Kenya/KENSUP. (2005): *KENSUP Financing Strategy*.

⁴⁰ Omenya, Alfred – Huchzermeyer, Marie (2006): Slum Upgrading in the Complex Context of Policy Change: The Case of Nairobi. In Huchzermeyer, Marie – Karam, Aly (szerk.): *Informal Settlements. A Perpetual Challenge?* Cape Town: UCT Press, 290–311.

⁴¹ Otiso, Kefa M. (2003): State, Voluntary and Private Sector Partnerships for Slum Upgrading and Basic Service Delivery in Nairobi City, Kenya. *Cities*, 20(4), 221–229.

⁴² Government of Kenya (2007): *Vision 2030*. Ministry of Planning and National Development.

lenniük. Ezeket a kapcsolatokat azonban gyakran a felek közötti egyenlőtlen viszony jellemzi, mivel az érdekérvényesítő képesség, azaz a felek (adományozó és kedvezményezett, illetve támogató és támogatott fél) ereje különbözik. A segélyezési helyzet szinte minden esetben felnagyítja az alsóbbrendűség és a szituációs hátrány viszonyát. Ami békeidőben csupán helyzeti vagy státuszbeli különbség, az segélyezési helyzetben kritikus körülmény lesz: a kedvezményezett mindig ki van szolgáltatva az adományozónak és függ tőle, ahogyan az egyén szintjén sincs kiszolgáltatottabb a betegnél, hiszen az egészségügyi intézmény személyi és technikai erőforrásaitól függ. Nincs ez másképp egy olyan szervezet esetében sem, amely (gyakran feltételes) finanszírozást kap egy adományozótól, és amelynek jelentést kell tennie és elszámoltatnia magát, valamint meg kell felelnie az arculati követelményeknek. Ugyanez igaz az egyén szintjén is. Ez mind sebezhetőség – a függőség állapota, akárhogy is nézzük.

A második szempont az, hogy *a támogatást időben és a kedvezményezett helyzetének megfelelően kell nyújtani*. Ezt nevezhetjük szituációs vagy – még mindig az orvosi terminológiát használva – diagnózisalapú segítségnyújtásnak. Más szóval, azt kell adnunk, amire a másoknak szüksége van, akkor, amikor szüksége van rá. A segítségnek késedelem nélkül kell megérkeznie, és konkrét szükségleteknek kell megfelelnie. Etessük meg az éhezőt, adjunk inni a szomjazónak – emlékezhetünk Maslow szükséglethierarchiájára is. Egy magyarországi katasztrófa idején történt, amely sok halálos áldozatot követelt és súlyos környezeti károkat okozott, hogy miközben az állami és a civil szervezetek életeket mentettek és károkat hárítottak el, egy lelkes magánadományozó televíziókat adott az érintett családoknak. Az emberek otthonai súlyosan megrongálódtak, az áramszolgáltatás megszűnt, így nem túlzás azt állítani, hogy ez a segítség nem volt megfelelő. Egy másik alkalommal egy nagy nemzetközi civil szervezet Nyugat-Kenya egyik legszegényebb közösségében tevékenykedett. Akkoriban a környéken nem volt víz és csatornarendszer, de a szervezet a közhangulat javítása érdekében szökőkutat épített a falu központjában (a szökőkútnak nem volt állandó vízellátása). A példákat még hosszan lehetne sorolni, és biztos vagyok benne, hogy sok szakembernek eszébe jutnak olyan esetek, amikor egy adott helyzetben a segélyezett nem azt kapta, amire szüksége volt, vagy nem egészen azt, amire szüksége volt. Természetesen nem mindig egyértelmű, hogy a rászorulóknak mikor és mi a legjobb érdeke. Ehhez kapcsolódik ez az elv is.

A harmadik szempont szorosan kapcsolódik az előzőhöz: a *helyettesítő döntéshozatalról* van szó. Ez azt jelenti, hogy a rászoruló személy nem mindig tudja, vagy nem tudja pontosan, hogy mire van szüksége a fejlődéshez vagy a felépüléshez. Néha rosszul ítéli meg a helyzetét, és lehet, hogy nem az szolgálja őt a legjobban, ha azonnali szükségleteit kielégíti. Vagy egyszerűen csak nincs meg a tudásuk ahhoz, hogy eldöntsék, mi a megfelelő (ahogy írtuk: diagnózisalapú) beavatkozás a számukra. A donor helyettesítő döntése mindig felelősség és bizalom kérdése. Feltételezi, hogy a donor néha jobban tudja, mi a legjobb a másik fél számára. Gondoljunk csak bele! Az orvossal sem vitatkozunk; törekszünk elfogadni, hogy nemcsak a legjobbat akarja nekünk, hanem tudja is, mit csinál – ismeri az összes lehetőséget és a potenciális következményeket, mérlegeli azokat, és a lehető legjobb döntést hozza meg, amennyire emberileg lehetséges. Természetesen ez egy ideális és optimális helyzet. Hiszen a terápiás kapcsolatokban előfordulhatnak

hibák és félreértések, és lehetnek hiányosságok a szakmai ismeretekben. A humanitárius gyakorlatban ennek elkerülése az, amit közösségi alapú vagy a közösséggel együttműködő fejlesztési segélynek nevezünk. Ez azt jelenti, hogy a tartós beavatkozással járó és infrastrukturális változásokat eredményező programokat mindig a kedvezményezettek mély bevonásának, véleményük meghallgatásának, véleményük és szükségleteik felmérésének kell megelőznie. Ha ugyanis a támogatás nem felel meg pontosan az igényeiknek, és ha nem érzik magukat bevonva az együttműködésbe, az „idegen test” reakciót vált ki. Számos példa van a közösségi szerepvállalás hiányából eredő rossz segélyezési gyakorlatra. Ez nem feltétlenül igaz az úgynevezett humanitárius, azaz azonnali segélyezési műveletekre. Ember okozta vagy természeti katasztrófa esetén a lehető leghamarabb kell ellátni a sebet, és nincs mindig lehetőség arra, hogy az áldozatokkal előzetesen konzultáljunk. De még ilyen esetekben sem jelenhet meg hivatlanul, egy állami vagy helyi szervezet koordinálása nélkül egy segélymunkás.

Negyedik megfontolásunk a helyettesítő döntéshozatalra vonatkozó további reflexió: *a paternalizmus és az autonómia, azaz az önrendelkezés viszonya* a segélyezési helyzetekben. Ez arra vonatkozik, hogy az adományozó mennyire viselkedik „gyámkodó”, esetleg politikai, eszmei gyarmatosító módon egy segítő kapcsolatban. Azaz számításba veszi-e az érintett személy véleményét és szükségleteit, vagy figyelmen kívül hagyja azokat, és kizárólag saját (gazdasági, politikai, elvi, erkölcsi) belátása szerint cselekszik.⁴³ Egy állam is lehet paternalista, de egy egyén vagy egy szervezet is, így ebben az összefüggésben a kifejezést a cselekvés jellemzőjeként használjuk. Az orvostudomány világában közismert, hogy egyes orvosi beavatkozásokhoz a beteg beleegyezése szükséges. Ez szorosan kapcsolódik a fent említett, közösségi szerepvállalással járó segítségnyújtáshoz. Azonban még ebben az összefüggésben sem mindig egyértelmű a kapcsolat a beteg/kedvezményezett racionális döntések meghozatalára és mérlegelésre való képessége, valamint az adományozó/gyógyító potenciálisan tekintélyelvű, ellenőrző vagy elfogulatlan hozzáállása között. Vannak olyan gyógyító, klinikai helyzetek, amikor a másik fél nincs tudatos és szabad állapotban, nem képes felelősséget vállalni önmagáért. Egy segélyezési helyzetben is előfordulhat ilyen körülmény: például ha objektív akadályok nehezítik (természeti katasztrófa idején). Vannak olyan helyzetek is, amikor a rászorulóknak egyszerűen nem tudják, mi lenne a legjobb számukra. A paternalista gondoskodásnak azonban pozitív aspektusai is vannak, mivel a támogatott személy helyett hozott döntések bizonyos helyzetekben annak érdekeit és jólétét szolgálják. Ezért elmondható, hogy nincs minden helyzetre egyformán alkalmazható megoldás. A segítségnyújtást mindig az egyénre kell szabni.⁴⁴ Mint eddig láttuk, a segítő kapcsolatok egyik legfontosabb jellemzője a bizalom és a felelősségvállalás. Bizalom a segítséget nyújtó személy szakszerűségében, abban a szándékában, hogy a segítő a segélyezett javára dolgozik, a segélyezett gyógyulását

⁴³ Grill, Kalle – Hanna, Jason szerk. (2018): *The Routledge Handbook of the Philosophy of Paternalism*. London: Routledge, 24–34.

⁴⁴ Baaz, Maria E. (2005): *The Paternalism of Partnership. A Postcolonial Reading of Identity in Development Aid*. London: Zed Books, 65; Czirják Ráhel (2024): *A nyomornegyed-probléma kezelésének legjobb útja? A közösségi tervezés hatásának vizsgálata a kenyai nyomornegyed-fejlesztés kontextusában*. Doktori disszertáció. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományi Doktori Iskola.

és fejlődését keresi, és ennek megfelelően cselekszik. És a felelősség az iránt, hogy amit teszünk, az a sérülékeny és sérült segített fél érdekeit szolgálja. Ahogy egy keleti mondás tartja: nem kórház, hanem a gyógyulás helye. Ez talán közhelyesen és kissé szentimentálisan hangzik, de kifejez valamit abból a gondolatból, hogy az optimális és helyes fejlődés egy olyan folyamat, amelyben a donor és a recipiens szoros együttműködésben dolgozik az utóbbi javára.

Az ötödik szempont az előzőekre építve a személyes kapcsolatok fontossága. A *P2P* más néven *személytől személyhez vagy embertől emberhez megközelítés* azon az elképzelésen alapul, hogy a segítő kapcsolatoknak mindig a kölcsönösségre és az együttműködésre kell épülniük. Ez magában foglalja a közösségi szerepvállalás és fejlesztés jelenségét, valamint néhány korábban is említett elemet, de ezek fontossága miatt érdemes külön is foglalkozni velük. Nem véletlen, hogy az 1990-es évek óta a geopolitikában is egyre nagyobb hangsúlyt kap a humán biztonság fogalma, amely az államokról az egyénekre helyezi át a hangsúlyt. Ennek az alulról építkező megközelítésnek az a célja, hogy az egyén számára nélkülözésmentes és egzisztenciálisan biztonságos állapotot szavatoljon, szemben a túlságosan elvont, intézményekben és politikai struktúrákban gondolkodó modellekkel. Bizonyos értelemben ez egyfajta ellenbiztonsági politika, amelynek fókusza megfordult. A segélyezési helyzetekben különösen fontos, hogy noha a segélyezési beavatkozások gyakran rendszerszintűek és nagyszabásúak, mindig olyan megközelítést kell alkalmazniuk, amely figyelembe veszi az egyén szükségleteit és szubjektív szükségleteit.

Ebből következik az utolsó, hatodik megfontolásunk, nevezetesen a *jelenlétben, az elmerülésen és az alámerülésen alapuló beavatkozás*, amely a dominancia és a hatalom helyett az egyénre összpontosító megközelítés időbeli folytatása. A segélyezési munka egyik legfontosabb jellemzője az önreflexióból ered: a jótékonyági szervezetek rájöttek, hogy nem ismerik eléggé a munkájuk kedvezményezettjeinek mindennapi valóságát, küzdelmeit és nehézségeit. Nem voltak a kedvezményezettek bőrében, ezért nem tudtak valódi válaszokat adni a szükségleteikre. Ezt a gyakorlatot merítésnek vagy merítő látogatásnak nevezik, amelyet nagyrészt a jamaicai–brit szociológus, Stuart Hall munkássága inspirált. Ahhoz, hogy megértsük a rászorulókat valós helyzetét, találkozniuk kell velük. Ehhez odafordulásra és elmélyülésre van szükség. Jelen kell lennünk az életükben, és el kell köteleznünk magunkat a sorsuk mellett. A sorsközösség iránti elkötelezettség és az állandó, segítő jelenlét az, ami megteremti a kölcsönös elfogadás feltételeit, és bizalmat épít a felek között. A már említett szituációs és diagnózisalapú támogató munka mindig ezzel a lépéssel kezdődik: *look and feel*, azaz láss és cselekedj együtt a kedvezményezettel. Ez azt jelenti, hogy jelen lenni, a rászoruló személyllyel vagy közösséggel lenni, amennyire csak lehetséges (és szükséges), megosztani nehézségeiket és életkörülményeiket, azonosítani problémáikat és közösen megtalálni a kiutat.

Zárogondolatok

A nemzetközi segélyezés tehát egy többtényezős folyamat, amelyben nem ritkák a szélsőségek. Számos itt is bemutatott kutató szerint sem az egyéneknek, sem az államoknak nincs erkölcsi kötelességük másokat segíteni; a javak elosztása csak igazságtalan

egyenlőtlenségek esetén merülhet fel. Ezen szakemberek nemcsak azzal érvelnek, hogy a folyamatos segélyezés ördögi körbe (segélyfüggőség) zárja a kedvezményezett országokat, hanem a fejlett országok támogató gyakorlatát is teljes mértékben elutasították, mondván, hogy a kialakult egzisztenciális helyzet csak azt tükrözi, amit az egyén vagy a közösség megérdemel. Mások, így például a *post-development* áramlathoz tartozó szakemberek a közösségi bevonás, közösségi fejlesztés jelentőségét hangsúlyozzák, valamint a modern függőségi, gyámsági modellekkel szembeni segítő beavatkozást, új, etikai elvek középpontba helyezésével.

Tanulmányunkban röviden áttekintettük a nemzetközi fejlesztési segélyezés néhány kritikus elemét, azzal a céllal is, hogy kritikusan feltárjuk a rendszerben még mindig meglévő ellentmondásokat. Ezt követően az urbanizáció egy konkrét aspektusával, a városi szegregációval foglalkoztunk, amelynek keretében részletesen megvizsgáltuk a kenyai Kibera nyomornegyedének egyes kérdéseit. Sajnos a szegregáció megszüntetése még mindig megoldatlan probléma, amely kihívás a helyi államok szerepétől a nemzetközi donorközösség felelősségéig vezet. Mindez rávilágít a nemzetközi kapcsolatok rendszerének összetettségére, ahol a kérdések gyakran megosztóak, a válaszok pedig konfrontatívak. Az elvek és a megközelítések ugyan különböznek, de a 19. és 20. században újra felfedezett emberiség imperatívusza alapján a segélyek adományozójának nincs más választása, mint hogy elkerülje a kiszolgáltatottak további szenvedését, és a lehető legnagyobb mértékben hozzájáruljon a rászorulóknak megfelelő megsegítéséhez. Úgy, ahogy azt a segély kedvezményezettjei jónak látják.

Jelen munkánkban a nemzetek közötti segélyezésről, a másik fél felemelésének intézményesült formáiról gondolkodtunk. A politikai hatalom és a *post-development* szemzőgéből tekintettünk rá a segítő rendszerekre, abból a megfontolásból fakadóan, hogy a nemzetek közötti segélyezés történelmileg a közügy, közszolgálat gondolatának megjelenésével, a népek közötti kapcsolatok szellemében született. Ebben az értelemben a segélyezés tehát a politika egyik eleme, amelynek eredendő „tere” a nemzetek interakciójából született, és döntően ma is államok, politikai formációk között zajlik. De mennyiben határozza meg a politikai erő önnön terének ezen elemét? Lehet-e a segélynyújtás olyan politikai „létesítmény”, amely nem a hatalom logikája szerint működik? Beszélhetünk-e önzetlen, érdekektől mentes relációról egy dominanciából merítő és arra épülő felépítményben? Létezik-e erő, politikai-gazdasági kondíció (azaz feltétel) nélküli önzetlen segítség? Avagy adhatunk-e úgy, hogy ne kérnénk érte semmit? Témaválasztásunk azon hipotézisből fakadt, amely szerint a támogató félnek, azaz a donornak a támogatással, recipiensekkel szemben megnyilvánuló ereje, hatalmi pozíciója a segélyezési kapcsolatok talán legfontosabb jellemzője, együttműködésük eredményességének alapeleme.

Felhasznált irodalom

„A szereplők nem gondolkodhatnak úgy, mint a volt gyarmatosítók” – beszélgetés Afrika gazdasági fejlődéséről. Interjú dr. Tarrósy István, a PTE Afrika kutató intézetének igazgatójával. *Világpolitika és Közgazdaságtan*, 2(1), 28–37. Online: <https://doi.org/10.14267/VILPOL2023.01.04>

- Aantjes, Carolien J. et al. (2021): Why Doesn't the Decriminalisation of Same-Sex Sexuality and Sex Work Ensure Rights? The Legality and Social Acceptance of Transgressive Sexualities in Urban Mozambique. *Sexuality Research and Social Policy*, 19(1), 416–431. Online: <https://doi.org/10.1007/s13178-021-00554-1>
- Ainembabazi, John Herbert – Mugisha, Johnny (2014): The Role of Farming Experience on the Adoption of Agricultural Technologies: Evidence from Smallholder Farmers in Uganda. *The Journal of Development Studies*, 50(5), 666–679. Online: <https://doi.org/10.1080/00220388.2013.874556>
- Baaz, Maria E. (2005): *The Paternalism of Partnership. A Postcolonial Reading of Identity in Development Aid*. London: Zed Books.
- Barr, Nicholas (2009): *A jóléti állam gazdaságtana. A nagy ellátórendszerek működésének összefüggései*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bauer, Peter Thomas (1976): *Dissent on Development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Brunn, Stanley D. et al. (2016): *Cities of the World. Regional Patterns and Urban Environments*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Carr, Edward Hallett (1939): *The Twenty Years' Crisis 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations*. London: Macmillan.
- Craig, David Alan – Porter, Doug (2006): *Development Beyond Neoliberalism? Governance, Poverty Reduction and Political Economy*. London: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9780203625033>
- Czirják Ráhel (2015): Urbanizációs válság? Nyomornegyed-probléma London és Nairobi példáján. *Afrika Tanulmányok*, 9(3–4), 11–38.
- Czirják Ráhel (2024): *A nyomornegyed-probléma kezelésének legjobb útja? A közösségi tervezés hatásának vizsgálata a kenyai nyomornegyed-fejlesztés kontextusában*. Doktori disszertáció. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományi Doktori Iskola.
- Escobar, Arturo (1995): *Encountering Development the Making and Unmaking of the Third World*. Princeton: Princeton University Press.
- Ferguson, James (1994): *The Anti-Politics Machine*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gasper, Des (2000): Evaluating the 'Logical Framework Approach' Towards Learning-Oriented Development Evaluation. *Public Administration and Development*, 20(1), 17–28. Online: [https://doi.org/10.1002/1099-162X\(200002\)20:1<17::AID-PAD89>3.0.CO;2-5](https://doi.org/10.1002/1099-162X(200002)20:1<17::AID-PAD89>3.0.CO;2-5)
- Government of Kenya (2007): *Vision 2030*. Ministry of Planning and National Development. Online: <https://vision2030.go.ke/about-vision-2030/>
- Government of Kenya/KENSUP (2005): *KENSUP Financing Strategy*. Online: https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/09/un-habitat_and_the_kenya_slum_upgrading_programme_-_strategy_document.pdf
- Griffin, Keith – Knight, John (1990): *Human Development and the International Development Strategy for the 1990s*. New York – London: Palgrave Macmillan.
- Grill, Kalle – Hanna, Jason szerk. (2018): *The Routledge Handbook of the Philosophy of Paternalism*. London: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9781315657080a>
- Haslam, Paul Alexander et al. szerk. (2021): *Introduction to International Development Approaches, Actors, Issues, and Practice*. Oxford: Oxford University Press.
- Irvine, Renwick – Chambers, Robert – Eyben, Rosalind (2004): *Learning From Poor People's Experience: Immersions*. Brighton: Institute of Development Studies.
- K'akumu, O. A. – Olima, Washington (2007): The Dynamics and Implications of Residential Segregation in Nairobi. *Habitat International*, 31(1), 87–99. Online: <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2006.04.005>
- Kelly, Leanne M. (2021): Worthwhile or Wasteful? Assessing the Need for a Radical Revision of Evaluation in Small-Sized Development NGOs. *Development in Practice*, 32(2), 201–211. Online: <https://doi.org/10.1080/09614524.2021.1937540>
- Khanna, Paragh (2017): *Konnektográfia. A globális civilizáció jövőjének feltérképezése*. Budapest: HVG Könyvek.
- Kiss Judit (2024): A nemzetközi fejlesztésfinanszírozás kérdőjelei. *Máltai Tanulmányok*, (2), 6–23. Online: <https://doi.org/10.56699/MT.2024.2.1>
- Langan, Mark (2018): *Neo-Colonialism and the Poverty of 'Development' in Africa*. London: Palgrave Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-58571-0>

- Makuwira, Jonathan (2018): Power and Development in Practice: NGOs and the Development Agenda Setting. *Development in Practice*, 28(3), 422–431. Online: <https://doi.org/10.1080/09614524.2018.1433816>
- Mearsheimer, John J. (2019): Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order. *International Security*, 43(4), 7–50. Online: https://doi.org/10.1162/isec_a_00342
- Myers, Garth (2013): *Afrikai városok. Új megközelítések a városkutatás elméletéhez és gyakorlatához*. Pécs: Publikon Kiadó.
- Omenya, Alfred – Huchzermeyer, Marie (2006): Slum Upgrading in the Complex Context of Policy Change: The Case of Nairobi. In Huchzermeyer, Marie – Karam, Aly (szerk.): *Informal Settlements. A Perpetual Challenge?* Cape Town: UCT Press, 290–311.
- Otiso, Kefa M. (2003): State, Voluntary and Private Sector Partnerships for Slum Upgrading and Basic Service Delivery in Nairobi City, Kenya. *Cities*, 20(4), 221–229. Online: [https://doi.org/10.1016/S0264-2751\(03\)00035-0](https://doi.org/10.1016/S0264-2751(03)00035-0)
- Piketty, Thomas (2015): *A tőke a 21. században*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Pratt, Bryan – Popplewell, Rowan (2013): The Emergence and Re-Emergence of Civil Society: A Brief History of Civil Society in Europe, From the Magna Carta to the Eurozone Crisis. *Development in Practice*, 23(5–06), 721–728. Online: <https://doi.org/10.1080/09614524.2013.801400>
- Sen, Amartya (2003): *A fejlődés mint szabadság*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Solymári, Dániel (2018): Development Policies in Africa. *Afrika Tanulmányok*, 12(4), 23–35. Online: <https://doi.org/10.15170/AT.2018.12.4.2>
- Solymári, Dániel – Czirják, Ráhel (2023): Most Current Issues and Perspectives of the Urban Slum Problem in Kenya. *Nation and Security*, 16(2), 126–143. Online: <https://doi.org/10.32576/nb.2023.2.9>
- Spaling, Harry – Brouwer, Geoffrey – Njoka, Jesse (2014): Factors Affecting the Sustainability of a Community Water Supply Project in Kenya. *Development in Practice*, 24(7), 797–811. Online: <https://doi.org/10.1080/09614524.2014.944485>
- UN HABITAT: *Annual report 2022*. [online], 2023. Forrás: unhabitat.org [2024. 05. 25.].
- UNDESA: *World Population Prospects 2022. Summary of Results*. [online], 2022. Forrás: un.org [2024. 05. 24.].
- Wadhwa, Divyanshi (2018): *The Number of Extremely Poor People Continues to Rise in Sub-Saharan Africa*. [online], 2018. 09. 19. Forrás: blogs.worldbank.org [2024. 05. 22.].
- Waltz, Kenneth (1995): Realist Thought and Neorealist Theory. In Kegley, Charles Jr. (szerk.): *Controversies in International Relations Theory. Realism and the Neo-Liberal Challenge*. New York: St. Martin's Press, 67–83. Online: <https://doi.org/10.5040/9781350392984.ch-003>
- White, Sarah. C. (2010). Depoliticising Development: The Uses and Abuses of Participation. *Development in Practice*, 6(1), 6–15. Online: <https://doi.org/10.1080/0961452961000157564>
- WHO: *Global Health Risks: Mortality and Burden of Disease Attributable to Selected Major Risks*. [online], 2009. 01. 01. Forrás: who.int [2024. 05. 25.].
- WHO/UNICEF: *Joint Monitoring Programme for Water Supply and Sanitation (JMP)*. [online], 2010. 11. Forrás: ircwash.org [2024. 05. 27.].
- WHO/UNICEF: *Progress on Sanitation and Drinking-Water*. [online], 2013. Forrás: books.google.hu [2024. 05. 26.].
- WHO/UNICEF: *Progress on Drinking-Water, Sanitation and Hygiene: 2017 Update and SDG Baselines*. [online], 2018. 02. 22. Forrás: who.int [2024. 05. 26.].
- Wright, Glen W. (2012): NGOs and Western Hegemony: Causes for Concern and Ideas for Change. *Development in Practice*, 22(1), 123–134. Online: <https://doi.org/10.1080/09614524.2012.634230>

Pintér Tibor¹

A népességeloszlás mint biztonságpolitikai veszélyforrás kelet-afrikai példákon keresztül²

A kelet-afrikai államok számos nehézséggel néznek szembe, amelyek közül kiemelkedik az egyenlőtlen népességeloszlás, valamint a fővárosok elhelyezkedésének problémája. Előbbi számos tényezőtől függ, elsősorban a domborzati viszonyoktól, a megélhetési feltételektől és a klímától. A fővárosok pedig elsősorban gyarmati örökségnek tekinthetők, csakúgy, mint a határvonalak zöme, habár mindkét esetre vannak ritka ellenpéldák Kelet-Afrikában.

A tanulmány ceteris paribus módon vizsgálja, hogy az egyenlőtlen népességeloszlás, a relatíve nagy országterület és a fővárosok jelentette kihívás hogyan hat a kelet-afrikai államok viszonylatában. Minden más mellőzve van, nem kerülnek be egyéb indikátorok, amelyek befolyásolnák e három tényező hatását. A probléma vizsgálatához az elméleti keretet a centrum-periféria viszonyrendszer és a koncentrikus körök elmélete jelenti.

Kulcsszavak: Szomália, Mozambik, Tanzánia, Uganda, Szudán, Etiópia, Kenya, Kongói Demokratikus Köztársaság

Population Density as a Source of Security Threats Through East African Examples

East African states face a number of challenges, not least the uneven population density and the locations of their capitals. The former depends on a number of factors, notably topography, livelihoods and climate. The capitals are primarily a colonial legacy, as are most of the frontiers, although there are rare counter-examples of both in East Africa. The paper examines, ceteris paribus, the impact of uneven population density, relatively large land areas and capitals on African statehood. All other factors are excluded, and no other indicators are included that would influence the impact of these three factors. For this purpose, the system of center-periphery relations and the theory of concentric circles are applied.

Keywords: Somalia, Mozambique, Tanzania, Uganda, Sudan, Ethiopia, Kenya, Democratic Republic of Congo

Bevezető

Ha a szubszaharai Afrika biztonságpolitikai problémáit vizsgáljuk, napjainkban sokaknak elsősorban Nyugat-Afrika jut eszébe a dzsihádisták szervezetekkel és a közelmúltban lezajlott

¹ Pintér Tibor a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának doktori hallgatója.

² A tanulmány a TKP2021-NVA-16 azonosítószámú NKE HHK „Alkalmazott katonai műszaki, had- és társadalomtudományi kutatások a nemzetvédelem, nemzetbiztonság területén a Hadtudományi és Honvédtisztképző Karon” című pályázat keretében készült.

puccsokkal. Ugyanakkor Kelet-Afrika sem mentes a biztonsági kihívásoktól. Ennek történelmi okai vannak, és olyan globalizációs hátrányok társulnak hozzá, amelyek fokozzák az eddig is meglévő – gyakran az államisághoz köthető – problémákat. A tanulmány alapvetően a centrum-periféria elméleten keresztül próbálja megközelíteni a kelet-afrikai államok „genetikailag kódolt” rendellenességeit, így az elméleti keretrendszer Raúl Prebisch, Immanuel Wallerstein és Paul Krugman értelmezései adják. Ez alatt az állam olyan alkotóelemeire gondolok, amelyeknek a megváltoztatására nagyon korlátozott lehetőség van. A tanulmány kettőt emel ki ezek közül: az egyik az állam területe, a másik pedig a rendelkezésre álló népesség és annak egyenlőtlen elosztása. Ezek első ránézésre nem tűnnek súlyosnak, mégis meghatározzák egy állam működését, annak előnyeit és hátrányait.

A centrum-periféria modell szerint az iparosítási és az urbanizációs folyamatok révén kezdett el egyre nagyobb mértékben mélyülni a szakadék a globális észak és dél között. A tanulmány viszont államon belül igyekszik vizsgálni a globálisan megfogalmazott centrum-periféria jelenséget. Régióspecifikusan nézve a centrumterületek földrajzilag fontos régiókban helyezkednek el, ami vonzóvá teszi őket a külföldi cégek számára. Így olyan beruházások valósulnak meg, amelyek nagyobb működőtőkét, ezáltal nagyobb munkaerőt igényelnek. Ezek a folyamatok a periféria területeire negatív hatással vannak, mivel a centrum munkaerőhiánya a perifériákon élőköt kezdi el bevonzani, és így a helyi gazdaságok munkaerő-igényes primer ágazataiban nem lesz elegendő munkaerő.³ Kelet-Afrika esetében is hasonló tendenciák figyelhetők meg, hiszen az urbanizáció révén elsősorban a fővárosok hatalmas metropoliszokká duzzadtak, a fővárostól távol eső vidéki területek viszont már kisebb mértékben részesültek a fejlesztésekből, ami a korábban felvázolt genetikai problémáknak is betudható. A tanulmány célja az alábbi hipotézisekre való regáláshoz szükséges logikai gondolatmenet ismertetése:

- A centrum-periféria jelenség jelen van országon belül is, ami kimutatható a népességeloszlási térképen.
- Az államok fővárosainak elhelyezkedése erős alapot adhat az állam instabilitására népességeloszlási szempontból.
- Önmagában az egyenlőtlen népességeloszlás is alapja a törékeny államiságnak.

Módszertan

Ahhoz, hogy érdemi válaszokat tudjunk kapni, szükség van a vizsgálat módszerének meghatározására és a kiindulópontok megalkotására. Elsősorban a vizsgálat térbeli és időbeli szerepét kell beazonosítani. Időbeli szempontból a geo-ref.net honlap által elkészített legfrissebb népességeloszlási térképeket veszem alapul, ami körülbelül az elmúlt tíz évet jelent. A vizsgált országok a szubszaharai Afrika keleti felén találhatóak, ábécérendben felsorolva a kilenc legnagyobb területű állam: Dél-Szudán, Etiópia, Kenya, a Kongói Demokratikus Köztársaság (KDK), Mozambik, Szomália, Szudán, Tanzánia és Uganda. Számos kelet-afrikai ország kimarad a vizsgálatból, aminek a legfőbb oka az, hogy a szerzői

³ Klimczuk, Andrzej – Klimczuk-Kochańska, Magdalena (2019): *Core-Periphery Model*. In Romaniuk, Scott N. – Marton, Péter (szerk.): *The Palgrave Encyclopedia of Global Security Studies*. London: Palgrave Macmillan, 7–9.

ív adta keretek nem teszik lehetővé ennél több ország vizsgálatát, ezért a kisebb államok, mint például Eritrea vagy Ruanda, további elemzések fókuszpontjába kerülnek a jövőben.

A tanulmány alapvetően egy egyszerűsített modellt alkalmaz, azaz *ceteris paribus* módon kizár olyan elemeket, amelyek befolyásolják a kelet-afrikai folyamatokat, ugyanakkor bevonásuk szétfeszítené a vizsgálati keretet. Ki kell hangsúlyozni, hogy az afrikai államiság problémái és nehézségei sokrétűek, a tanulmánynak nem célja ezen problémák teljes egészének felsorolása és feltárása, csupán az alábbiakat veszi górcső alá:

- *A főváros szerepe és fontossága.* Ha a koncentrikus körök elméletéből indulunk ki, a főváros tekinthető a középpontnak az állami irányítás szempontjából. Már a prekoloniális időszakban, például az asantik⁴ esetében is így képzelték el a közigazgatást, és a fővárosból kiindulva határozták meg az állam határát, amelyet elsősorban abban mértek, hogy hány napig tart a kiépített úthálózaton eljutni a határig.⁵ Ez a gyarmati és a dekolonizáció érájában is fennmaradt, mivel a főváros a központi kormányzat székhelye, és általában a hatalom kivetítése is innen indul el. A kormány – jobb esetben – törekszik az állam minél nagyobb területe feletti közvetlen kontrollra. Ez rendszerint a fővárosból indul ki, a célja pedig, hogy minél több ember felett rendelkezzen kizárólagos és *de facto* joghatósággal, ami a legitimitását adhatja a végrehajtó hatalomnak. A kiindulópontot emiatt az jelenti, hogy a főváros elhelyezkedése akkor optimális, ha az ország közepén található, egy klasszikus centrumot biztosítva, ami sugaras szerkezetben kedvező feltételt nyújthat arra, hogy a központi kormány a határig kiterjessze a hatalmát. Ezután meg kell vizsgálni a körülötte lévő régiót, hogy mekkora népsűrűséget mutat. Minél magasabb aránya él a lakosságnak a fővárosban és a környező térségében, feltételezhető, hogy a központi kormány annál nagyobb részét tudja ellenőrzése alá vonni a lakosságnak, ami nagyobb biztonságot és legitimációt idézhet elő.
- *Az államok nagy területe.* Kelet-Afrikában államszervezési szempontból az egyik legfőbb probléma az államok nagy mérete, ami a gyarmati időkre vezethető vissza, ugyanis ezek a határvonalak kevés kivételtől eltekintve megegyeznek a gyarmati időkben lefektetett határvonalakkal, amikor a gyarmatosítóknak nem volt érdekük egy széttagolt, apróbb egységekre bontott területet igazgatni. A függetlenség után ezek a határok megmaradtak, viszont a kormányok képtelenek voltak teljesen betölteni a hatalmi vákuumot, kapacitáshiánnyal küzdöttek. Hasonlóan egyébként a gyarmati adminisztrációhoz, nem tudják teljesen betölteni a hatalmi jelenlétükkel ezeket a hatalmas tereket. Franciaország 643 801 ezer km²-en helyezkedik el,⁶ és 102,26-os átlagos népsűrűségével⁷ Európa egyik legmeghatározóbb állama területileg és népességszám szerint is. Az 1. táblázatban jól látha-

⁴ A 18–19. században az Asanti Birodalom volt Nyugat-Afrika legjelentősebb és legerősebb állama, virágzó gazdasággal és kereskedelemmel. A birodalom területe szinte teljesen lefedte a mai Ghánát. A britek 1902-ben annektálták a területet, koronagyarmattá téve. *Asante Kingdom*. [online]. Forrás: African Studies Centre Leiden [2024. 05. 30.].

⁵ Wilks, Ivor (1992): *On Mentally Mapping Greater Asante: A Study of Time and Motion*. *The Journal of African History*, 33(2), 181–182.

⁶ *France – Country Factsheet*. [online], 2024. Forrás: cia.gov [2024. 05. 30.].

⁷ *French Republic*. [online], 2023. Forrás: geo-ref.net [2024. 05. 30.].

tók a vizsgált államok területei és az, hogy mekkora az átlagos népsűrűség négyzetkilométerenként. A tételmondat így az, hogy a nagy területű államok a kisebb népsűrűség miatt csökkentik a kormány hajlandóságát arra, hogy az állam egész területét irányítsa, hiszen a fővárostól messzebb lévő területeken nem tud annyi embert – és ezáltal erőforrást és adót – becsatornázni, mint amennyibe kerülne egy jól működő közigazgatás fenntartása.

- **Az egyenlőtlen népességeteloszlás.** Az 1. táblázatban szereplő átlagos népsűrűség azt feltételezi, hogy egy km²-re jut ennyi ember, ami persze csak elméletben igaz, hiszen számos tényező van, ami ezt az eloszlást torzítani tudja. Ilyenek például a geográfiai körülmények, vagyis a hegységek és a síkságok aránya, a tavak és a folyók jelenléte, valamint a sivatagok és az esőerdők is erősen meghatározzák a belakható tereket. A szubszaharai Afrika keleti részén szinte minden szélsőséges földrajzi és klimatikus állapot megtalálható. Közigazgatási szempontból ezeknek a természeti akadályoknak a leküzdése az egyik legfőbb kihívás, mivel ezeken a területeken túl a magasabb népsűrűségű régiókra a hatalom kivetítése kifejezetten problémás. Márpedig ha ez nem sikerül, akkor hosszú távon egy elzárt társadalom alakul ki, amely egyre inkább az államtól függetlenül működik, és veszélyforrást jelent a központi kormányzat számára. Ezek általában a fővárostól távol eső határvidékek, amelyek az elszeparáltságuk szintjével párhuzamosan működési területet adhatnak erőszakszervezeteknek, ezek pedig biztonságpolitikai veszélyt jelentenek. A kiindulópont így ennek kapcsán, hogy az egyenlőtlen népességeteloszlás a központi kormány legnagyobb kihívása, amely hosszú távon a stabilitást veszélyeztetheti, vagyis ezeknek a területeknek az integrálása kiemelt fontosságú.

1. táblázat: Kelet-Afrika államainak területi nagysága és népsűrűsége az adott naptári évben, területi nagyság szerint sorba rendezve

Ország	Terület (km ²)	Népsűrűség (fő/km ²)	A népsűrűség vizsgált éve
KDK	2 344 858	45,03	2020
Szudán	1 861 484	22,55	2018
Etiópia	1 104 300	95,23	2022
Tanzánia	947 300	65,18	2022
Mozambik	799 380	33,65	2017
Dél-Szudán	644 329	18,38	2017
Szomália	637 657	19,32	2014
Kenya	580 367	88,78	2023
Uganda	241 038	172,52	2020

Forrás: a szerző szerkesztése a The World Factbook és a Geo-Ref honlap Afrikára vonatkozó adatai alapján

Ahogy rámutattunk, a tanulmány *ceteris paribus* módon csak az államon belüli földrajzi és klimatikus viszonyokat, a főváros elhelyezkedését és a népességeteloszlást veszi figyelembe, így a vallási, a politikai és az etnikai megoszlást nem, valamint egyik erőszakszervezet jelenlétét, illetve az országok egymás közötti viszonyát sem. Emellett a tanulmány

feltételezi, hogy ezen államok kormányai kapacitáshiánnyal küzdenek, mivel a Fragile States Index legfrissebb listáján mindegyik a törékeny államok közé sorolható,⁸ aminek az egyik feltétele a kapacitáshiány – ha Stewart Patrick törékeny állam definíciójából indulunk ki: „az állam küzd a szuverén államisághoz kapcsolódó alapvető biztonsági, politikai és társadalmi funkciók ellátásával.”⁹ Történelmi szempontból a tanulmány csak azt a tényt veszi figyelembe, hogy a dekolonizáció során csak kevés határ módosult, és ezek a közigazgatási rendszerek a gyarmati örökség részének tekinthetők. Másrészt az elemzés figyelmen kívül hagyja a külföldi jelenlétet, legyen az békemisszió, katonai segítség vagy egyéb pénzügyi segélyezés. Valamint nem említi, hogy az adott államban milyen konfliktusok vannak jelen, gondolok itt polgárháborúra, határ menti konfliktusokra és egyéb belső feszültségekre.

Az elméleti keret – a centrum-periféria jelenség és a koncentrikus körök elmélete

Ahhoz, hogy a vizsgálatot el lehessen kezdeni, szükség van a centrum-periféria elmélet rövid történeti ismertetésére. A centrum-periféria jelenség első tudományos kifejtése Raúl Prebisch nevéhez köthető, aki noha már 1929-ben említette, mégis az ENSZ Latin-amerikai Gazdasági Bizottságának készített 1950-es jelentésében fejtette ki először, amelynek címe: *The Economic Development of Latin America and its Principal Problems* (Latin-Amerika gazdasági fejlődése és főbb problémái).¹⁰ A perifériát Latin-Amerika testesítette meg, míg a centrumot az iparosodott észak, elsősorban az USA és Európa. Alapvetően közgazdasági szempontból közelítette meg a lemaradás okát, miszerint a technológiai fejlődés az iparosodott országokban jelentkezik a legjobban. A periférián a nyersanyagtermelő országok nem jutnak hozzá ezekhez az innovációkhoz, nő a lemaradásuk, az iparosodásuk pedig lassú ütemben halad. A 20. században világszinten növekedésnek indult a termelékenységek, mégsem tudott a periféria akkor hasznot húzni ebből, mint a centrum.¹¹

Ezt az elméletet viszi tovább Immanuel Wallerstein a világrendszer szemléletében, amelyet 1974-ben publikált *The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis* (A tőkés világrendszer felemelkedése és jövőbeli bukása: Az összehasonlító elemzés koncepciói) címmel.¹² Ő is közgazdasági alapokból indult ki, hasonlóan azonosítva az iparosodott centrumot és a hagyományos, jelen esetben fejletlen perifériát, az ezek közötti szakadékot pedig a kapitalizmus mélyítette tovább.¹³ Elmélete szerint e mélyülés oka a félperiféria léte, amely egyfajta átmeneti

⁸ Fund for Peace: *Fragile States Index Annual Report 2023*. [online]. Forrás: fragilestatesindex.org [2024. 05. 30.], 7.

⁹ Patrick, Stewart (2011): *Weak Links: Fragile States, Global Threats, and International Security*. Oxford: Oxford University Press, 8.

¹⁰ Klimczuk – Klimczuk-Kochańska 2019: 2–3.

¹¹ Economic Commission for Latin America (1950): *The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems*. New York: UN Department of Economic Affairs, 2.

¹² Wallerstein, Immanuel (1974b): *The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis*. *Comparative Studies in Society and History*, 16(4), 387–415.

¹³ Wallerstein, Immanuel (1974a): *The Modern World System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press, 391–392.

terület. Számos történelmi példát hoz rá, hiszen félperiféria lehet egy lecsúszott centrumból (a 17. századi Spanyolország és az olasz városállamok), illetve egy periféria is képes felfejlődni félperifériává (Japán a 19. században).¹⁴ Ezen területek nagyobb részesedést élveznek a világ gazdasági többletből, ami elsősorban a centrumtól függ, de a világ gazdaság túléléséhez elengedhetetlen. Viszont minél erősebb a félperiféria, annál gyengébbé válik a periféria gazdasági pozíciója.¹⁵

Paul Krugman az 1991-es, *Increasing Returns and Economic Geography* (Növekvő hozamok és gazdasági földrajz) című tanulmányában elsősorban gazdaságföldrajzi szemszögből közelítette meg a centrum-periféria problémakörét, amely lehet régió vagy államon belüli is. A kiindulópontot a gazdasági termelés két típusából vezeti le: az agráriparból és a feldolgozóiparból. Előbbi alacsony hozam és fix adottságok, röghöz kötöttség jellemzi, vagyis a megfelelő földterület adja a mezőgazdasági termelés nagy hányadát. Utóbbi esetében pedig olyan helyeken jön létre feldolgozóüzem vagy gyár, ahol viszonylag nagy a kereslet, vagyis egy nagyobb népsűrűségű területen történik a munkavégzés, minimalizálva a szállítási költséget, minél olcsóbban eljuttatva az árut minél szélesebb rétegekhez. Előbbi általában a perifériára jellemző, utóbbi pedig mindig követi a centrumot, a legfejlettebb, viszonylag nagy embertömeget magában foglaló területeket.¹⁶

Alapvetően ezek az elméletek gazdasági aspektusból közelítik meg a problémát, pedig ez az államszervezésre és a közigazgatásra is rányomja a bélyegét, vagyis a világi/globális és a régiós szint helyett az államon belül is jelen vannak ezek a különbségek. Erről írt Jeffrey Herbst az afrikai államokra vonatkozó koncentrikus körök elmélete kapcsán, amelyet 2000-ben megjelent könyvében fejtett ki.¹⁷ A prekolonális időszakból kiindulva talán Wallerstein hármas felosztásához hasonlíthatunk a koncentrikus körök típusai. Először egy központi területről van szó, amely ebben az esetben a fővárost és a környező területet jelentette. Ezt egy olyan sáv követi, ahol a főhatalom közvetett hatalmat gyakorolt a függőségi viszonyok révén, és végül a periféria következik, ahol az állam csak adót szedett be, de nem foglalkozott az ott élőkkel, azok viszonylag autonóman éltek.¹⁸ Ez a prekolonális struktúra a gyarmati időszakban sem szűnt meg, mivel nagy kiterjedésű gyarmatok jöttek létre, amelyek a függetlenségük megszerzése után nagy területen néztek szembe az államszervezés problémáival. Közigazgatási szempontból külön kihívásnak tekinthető ezen államok egyben tartása, hiszen a kelet-afrikai országok természeti adottságai kihatnak a népességeloszlásra, egyedivé téve őket az államok vezetése számára. A korábban megjelölt államok népességeloszlásának bemutatása Jeffrey Herbst kategorizálása alapján történik. Fontos megjegyezni a népességeloszlás kapcsán, hogy a sötét szín más és más értéket jelöl országonként. Az adott ország átlagához hasonlítva lesz világosabb vagy sötétebb az árnyalat, így nem összehasonlítható más országok színmélységével.

¹⁴ Wallerstein 1974b: 407–408.

¹⁵ Wallerstein 1974b: 414–415.

¹⁶ Paul Krugman (1991): *Increasing Returns and Economic Geography*. *Journal of Political Economy*, 99(3), 483–485.

¹⁷ Jeffrey Herbst (2000): *States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control*. Princeton: Princeton University Press.

¹⁸ Herbst 2000: 41–43.

Földrajzi kihívást jelentő államok

Az első kategóriát Herbst a földrajzi kihívást jelentő államokként ismertette. A kiindulópontot az államok nagy területe adja, amikor az állam rendelkezik nagy népsűrűségű területekkel, de az esetek többségében ezek nem határosak egymással, egymástól távol helyezkednek el. A kihívás abban áll, hogy a távol eső, magas népsűrűségű területekre a központi kormányzat hogyan terjeszti ki a befolyását.¹⁹ A fővárosok elhelyezkedése alapvetően előnytelen, magas népsűrűségű területek veszik körül, de mégsem terjed ki országos szinten nagy létszáma a központi kormányzat közvetlen hatalma az ország nagy területe miatt. Ehhez a kelet-afrikai példák a következők: a Kongói Demokratikus Köztársaság (KDK), Mozambik, Szomália, Dél-Szudán, Tanzánia, Etiópia és Uganda. A sorrend a szerző által megalkotott, ami a kategóriának teljes mértékben megfelelően a határértékig elmenőt foglalja magában.

Kongói Demokratikus Köztársaság

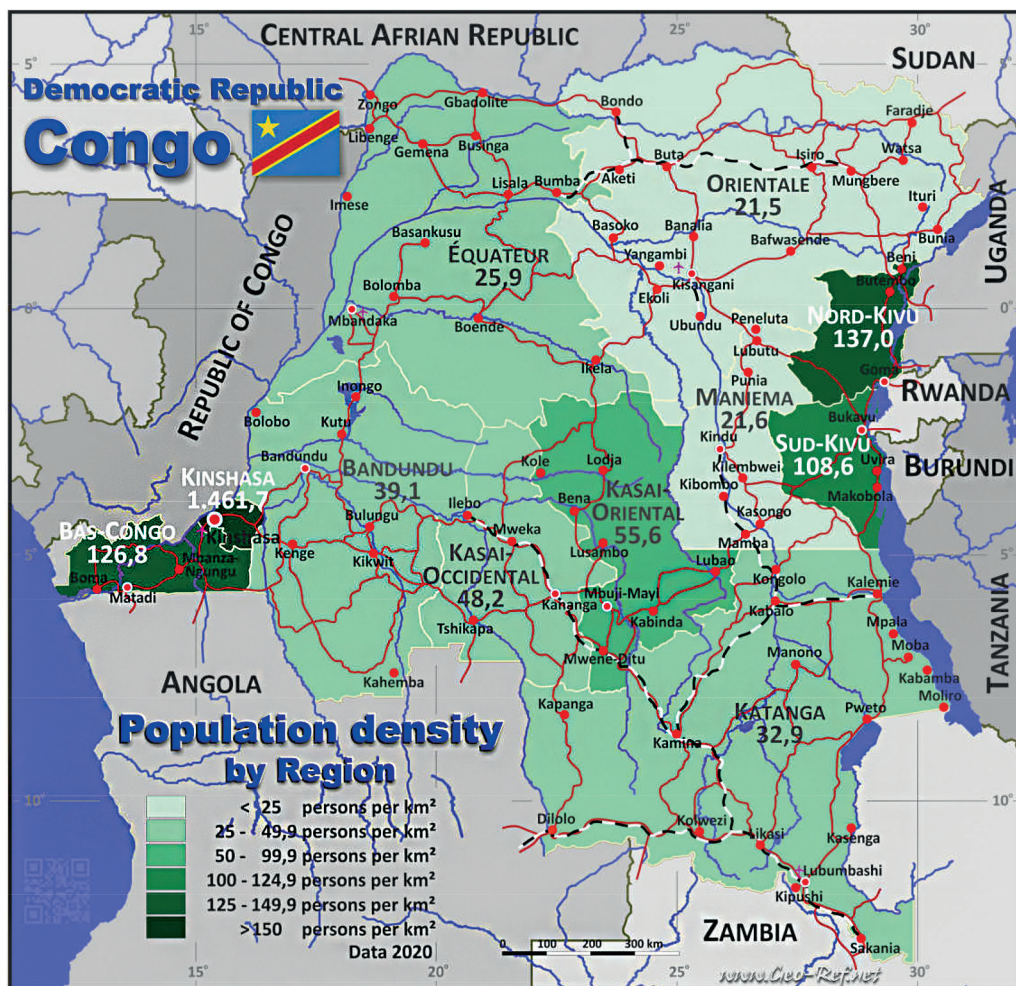
A KDK a szubszaharai Afrika legnagyobb területű állama, a 2020-as adatok szerint 2,3 millió km²-en²⁰ 105 millióan élnek.²¹ Afrika közepén helyezkedik el, az Egyenlítő mentén, így az ország területének jelentős részét sűrű esőerdők borítják, a keleti határvidéken pedig hegyvidékek találhatók.²² Ahogy az 1. ábrán látható, az egyik problémát a főváros, Kinshasa elhelyezkedése jelenti, mivel a nyugati régióban fekszik, a Kongó folyó mentén, ami stratégiai fontosságú az állam számára, viszont a központi hatalom kivetítése az ország keleti felére komoly kihívás. Ezt megnehezítik a hegyvidékek és a sűrű esőerdők okozta elérési problémák. Jól látható a népsűrűségben egyfajta sávosság, amelyet a nyugati részen a főváros és környezete képvisel, sötétebb szín látható a Kongó-medence közepén lévő régióban, valamint a keleti határvidéken, a Kivu tartományokban a tóvidékek részeként. Éles a különbség az északkeleti részen a többi régióhoz képest, amit az egyenlítői éghajlat és a földrajzi viszonyok okozhatnak, amelyek nehezen élhetővé teszik ezen területeket. További megállapítás, hogy az ország két leglakottabb régiója egymástól a lehető legmesszebb helyezkedik el, ami közigazgatási szempontból komoly probléma. Ezt súlyosbítják a földrajzi viszonyok, illetve az állam nagy területe, ami egymástól elszeparált ember-tömegeket mutat, alapot adva arra, hogy saját kultúrával, identitással és politikai akarattal rendelkezzenek a fővárostól távol eső, magas népsűrűségű területek.

¹⁹ Herbst 2000: 145–146.

²⁰ *Democratic Republic of the Congo*. [online], 2020. Forrás: geo-ref.net [2024. 05. 30.].

²¹ *Congo, Democratic Republic of the – Country Factsheet*. [online], 2024. Forrás: cia.gov [2024. 05. 30.].

²² Besenyő János et al. (2010): *Országismertető. Kongói Demokratikus Köztársaság*. Székesfehérvár: MH Összshaderőnemi Parancsnokság, 6–7.

1. ábra: A Kongói Demokratikus Köztársaság népsűrűségi térképe 2020-as adatok alapján

Forrás: Democratic Republic of the Congo 2020

Mozambik

A mintegy 801 ezer km²-es²³ Mozambik földrajzi fekvése önmagában a közigazgatási nehézségek sorát jelenti. A KDK-val ellentétben Mozambik partvidéki állam közel 2500 km hosszú partvonallal, amelyhez korallzátonyok és kis szigetek tartoznak. A belső területek hatalmas füves fennsíkot alkotnak, amely az ország felét teszi ki, elsősorban annak északi részén. Az éghajlat trópusi, illetve szubtrópusi, de nem beszélhetünk sűrű esőerdőről, mint a KDK esetében.²⁴ A 2. ábrán először ki kell emelni a főváros elhelyezkedését: Maputo Mozambik déli sarkában található, emiatt ezen a részen magas a népsűrűség. Viszont a déli és az északi magasabb népsűrűségű területek között egy viszonylag kietlenebb zóna található. Habár a 2. ábra a régiók népsűrűségét vizsgálja, néhány esetben az ország északi felén kirajzolódik az a tendencia, amely mutatja, hogy a lakosság zöme a partvidékeken él, beleértve a tenger- és folyópartokat is. Utóbbiak egyfajta vízszintes sávot vágnak az ország függőlegesen fekvő tengelyében, lásd például a Manica és Sofala déli határát mutató sötét sávot az ország közepén. Az ország északi felének tengerparti régiói sűrűn lakottak, ami kihívás Maputo számára, mivel tőle közvetlenül északra a ritkán lakott terület jelent akadályt a hatalom közvetlen kiterjesztésére észak felé. Mégis a főváros és a környező part menti rész jelenti a legsűrűbb területeket, ami azt feltételezi, hogy jelentős mozambiki felett tud a kormány közvetlen kontrollt gyakorolni.

Szomália

Szomáliában körülbelül 17 millió szomáli²⁵ osztozik egy 637 ezer km²-es tengerparti sávon.²⁶ Az ország nagy része fennsíkon fekszik, amelyet északon hegységek szegélyeznek. Alapvetően meleg, száraz időjárás uralkodik a térségben, az északi rész száraz, a déli félszáraz klímájú. A terület zöme szavannás, ami a nomád állattartóknak kedvez.²⁷ A lakosság eloszlása hasonlít Mozambikéhoz, amely szintén partvidéki állam. A főváros, Mogadishu (Banadir közigazgatási régióhoz tartozik) a déli partvidéken helyezkedik el, amit jól mutat a sötét rész, vagyis a fővárosban és környékén lévő magas népsűrűség. Ez köszönhető a Juba és Shabelle folyók által bezárt termékeny, földművelésre alkalmas földterületeknek is. Szomália középső részén a lakosság aránya gyérebb, ellentétben az északi, hegyvidékes területekkel, ahol a mai Szomáliföld szintén az átlagnál sokkal magasabb népsűrűségű területeket foglal magában. Ha csak a földrajzi és a népsűrűségi adatokat vesszük figyelembe, elmondható, hogy a szomáliai államszervezés a mozambikihoz hasonló problémákkal küzd. Először is a főváros túl távol van a magas népsűrűségű északi résztől, emiatt a központi kormányzás hatalmi kivételése nehezen megoldható, a perifériaterületek önállóságát

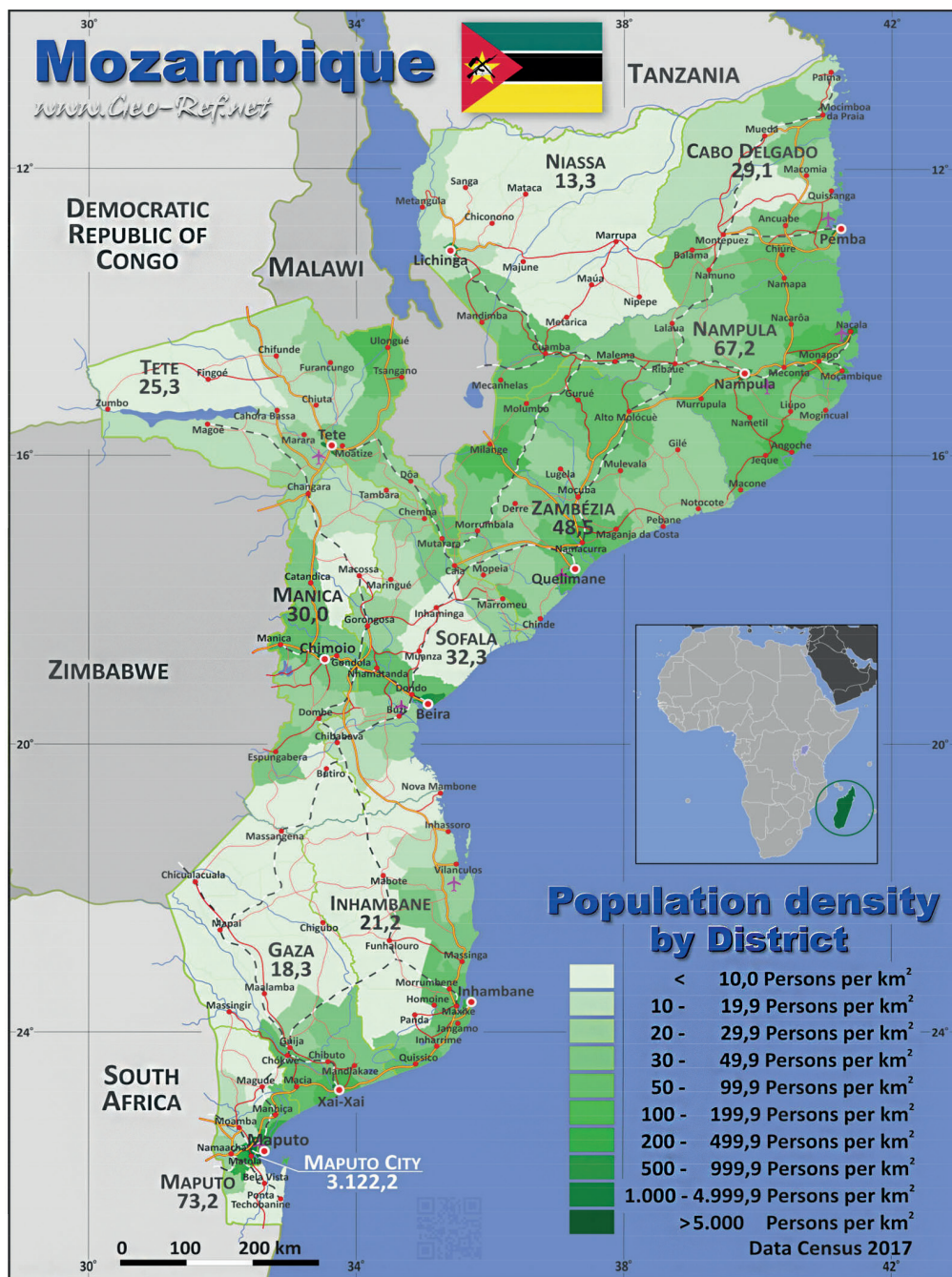
²³ *Mozambique country profile*. [online], 2023. 05. 01. Forrás: BBC [2024. 05. 30.].

²⁴ *Mozambique History, Geography and Climate*. [online]. Forrás: mozambique.co.za [2024. 05. 30.].

²⁵ *Population, Total – Somalia*. [online]. Forrás: data.worldbank.org [2024. 05. 30.].

²⁶ Marsai Viktor – Hettyey András (2013): *Szomália. Állami összeomlás és konszolidációs kísérletek Afrika szarván*. Pécs: Publikon Kiadó, 10.

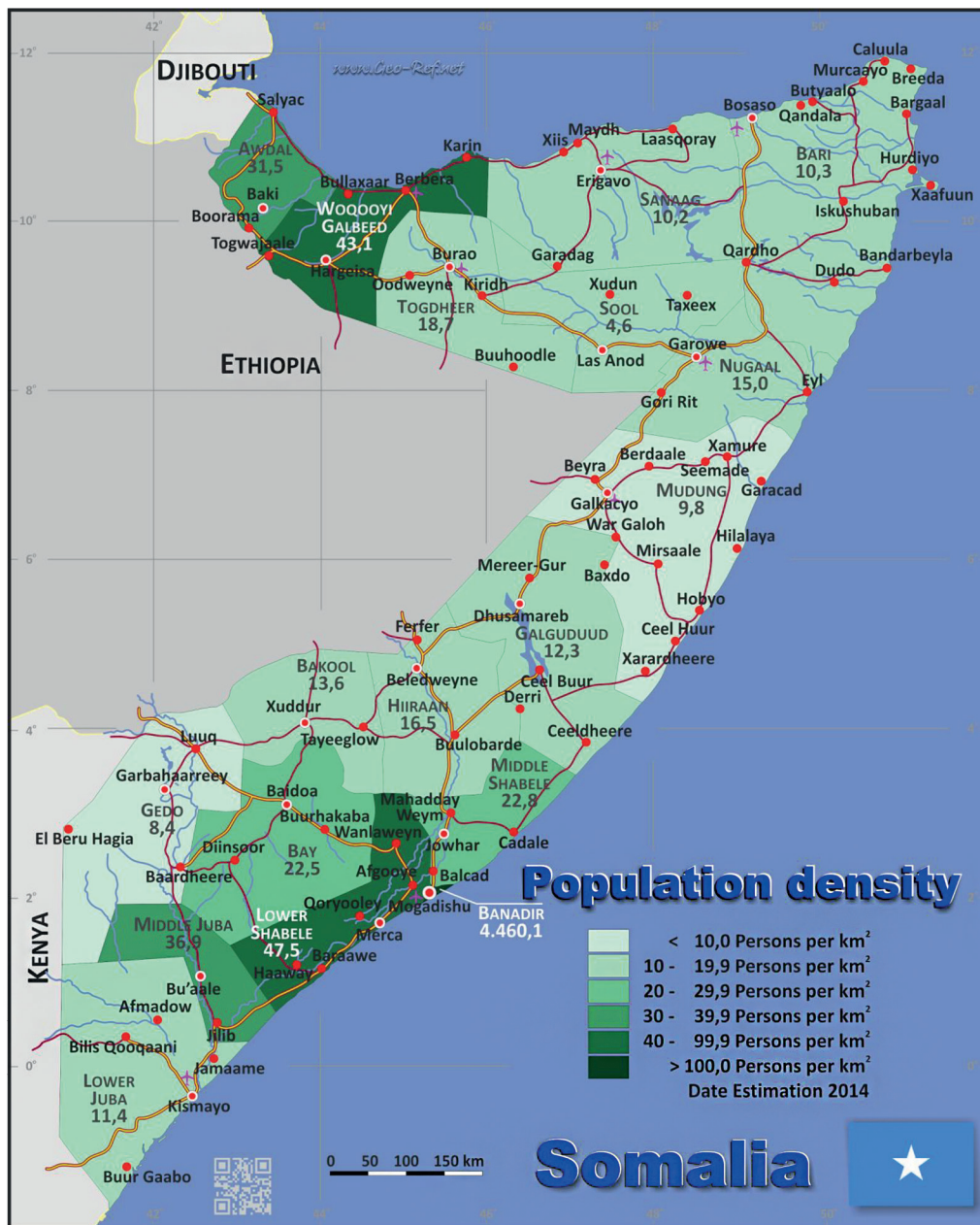
²⁷ Marsai–Hettyey 2013: 10–11.

2. ábra: Mozambik népsűrűségi térképe 2017-es adatok alapján

Forrás: Republic of Mozambique 2017

nagy erőfeszítések árán lehet csak megakadályozni. Csakúgy, mint Maputo esetében, Mogadishu is egy sűrűn lakott területet ölel fel, vagyis a kormány közvetlen hatalma viszonylag sok emberhez jut el a főváros agglomerációjában élők miatt.

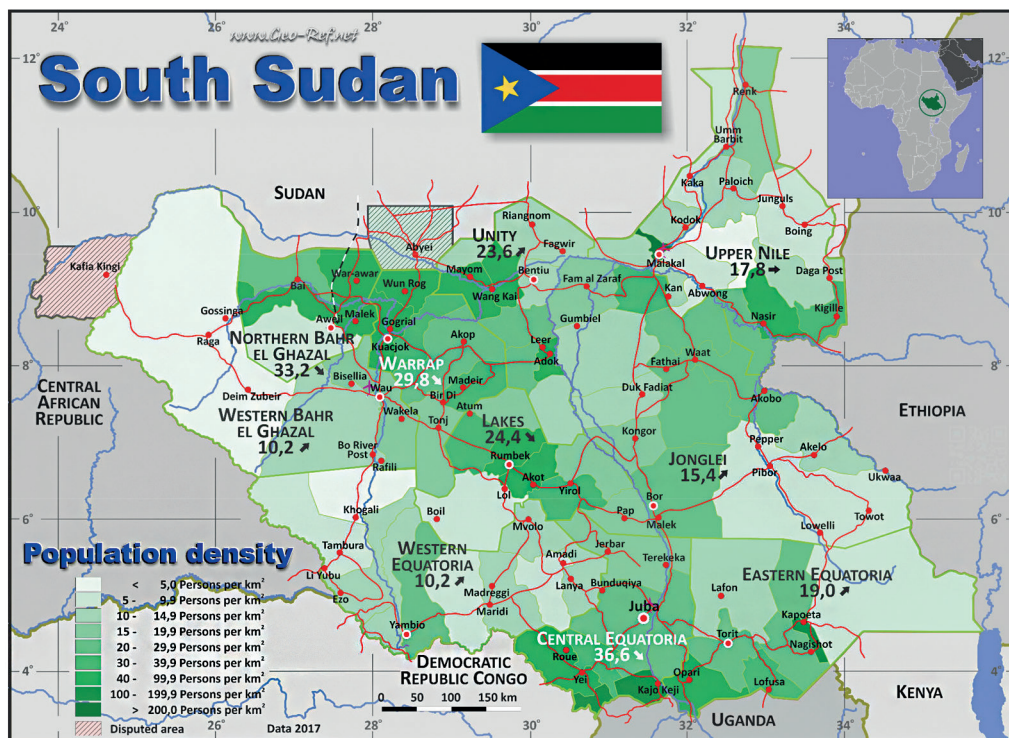

3. ábra: Szomália népsűrűségi térképe 2014-es adatok alapján

Forrás: Federal Republic of Somalia 2014

Dél-Szudán

Dél-Szudán 644 ezer km²-es kiterjedésével szintén a nagyobb területű államokhoz sorolható. Szinte mindenféle domborzati elem megtalálható itt. Az ország középső területének északi felén egy hatalmas mocsár húzódik (4. ábra, a Lakes felirattól északkeletre), amely a Fehér-Nílus szárazföldi deltája. Az északi és a középső területek alapvetően sík vidékek, innentől a déli határhoz közeledve egyre inkább emelkedik a terület az Etióp-magasföldre. Az éghajlat alapvetően forró trópusi, a csapadékmennyiség pedig a déli területeken a legnagyobb, észak felé haladva csökken. Dél-Szudán jelentős erdős területekkel rendelkezik, elsősorban a déli hegyvidéken, de az ország többi részén is előfordulnak nagy számban kiterjedt facsoportok, mivel az ország területének közel egyharmada erdő, körülbelül 40%-át borítja cserje és nagyjából 20%-át lágyszárú növényzet.²⁸ A mintegy 12 milliós ország²⁹ meghatározó tényezője a Fehér-Nílus, amelynek a partján fekszik a főváros, Juba. A főváros elhelyezkedése szintén problémás, mivel az ország déli részén található,

4. ábra: Dél-Szudán népességhelosztási térképe 2017-es adatok alapján

Forrás: Republic of South Sudan 2017

²⁸ FAO (2015): *Country Profile – South Sudan*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 1–3.

²⁹ *Republic of South Sudan*. [online], 2017. Forrás: geo-ref.net [2024. 05. 30.].

a legfontosabb azonban, hogy a legnagyobb népsűrűségű területek a főváros köré koncentrálódnak, azonban ezek inkább a határhoz vannak közel, nem pedig a fővároshoz. A lakosság döntő többsége egy északkeleti–délnyugati tengely mentén helyezkedik el, a térkép szerint sávos elrendezésben. Ez alól kivétel az északkeleti határvidék, az egyik legelszeparáltabb régió, nemcsak a fővárostól való távolság, hanem a körülötte lévő alacsony népsűrűségű területek miatt is. Államszervezési szempontból a központi kormányzat közvetlen hatalomkivetítése kevés állampolgárt érint, az ország északi felében elsősorban élnek az emberek, amit mutatnak a különálló sötétebb foltok a 4. ábrán. A középső részen lévő mocsaras területek, valamint az erdős részek még inkább nehezítik a központi hatalom megjelenését ezeken a területeken.

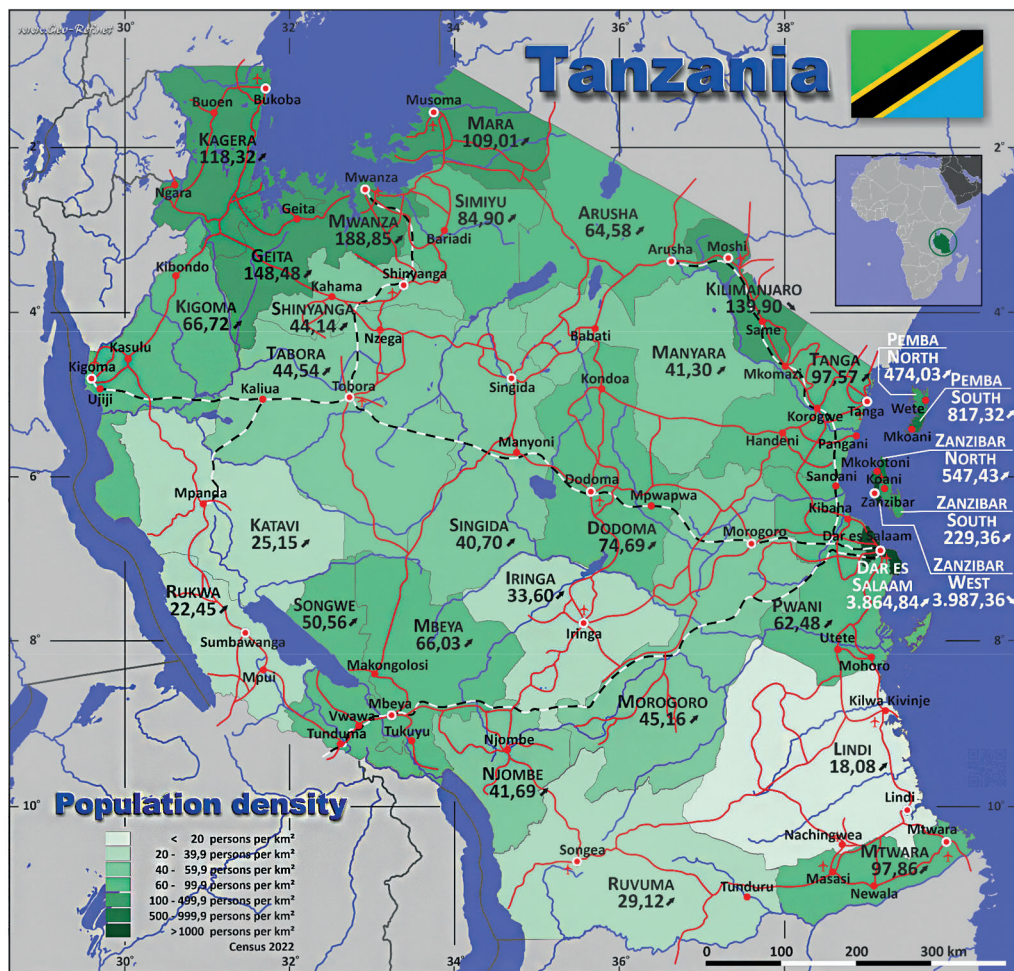
Tanzánia

A következő államok nem testesítik meg a Herbst által meghatározott kategória összes jellemzőit, egy részének mégis megfelelnek, ami miatt ebben a kategóriában kapnak helyet. Ezért a korábbi államokhoz képest meglepőnek tűnhet, hogy idekerül Tanzánia, hiszen viszonylag összefüggő, sötétebb árnyalatú területekből áll (5. ábra). De ha az ország méretét vesszük alapul, ami körülbelül 947 ezer km², a nagy területű afrikai államok sorába tartozik. Az óceánparti rész a legmélyebben fekvő terület, forró, párás klímával. Viszont az ország belsejébe haladva a tóvidékeken lévő hegyek miatt mérsékelt éghajlat uralkodik.³⁰ Az országban található fennsík szavannás. Tanzánia további különlegessége, hogy „két” fővárossal rendelkezik. Történelmileg Dar es-Salaam tekinthető annak, amely továbbra is kereskedelmi és kulturális központ, de Dodoma vált kormányzati székhellyé.³¹ Ha csak a népességheloszlást nézzük, Dodoma kormányzati székhellyé való kinevezése logikus, ám kockázatos lépésnek tűnik. Jól látszik, hogy a 61 milliós³² lakosság zöme a part menti területeken él. Ezek közül Dar es-Salaam körzetének a népsűrűsége a legmagasabb, főleg ha idesoroljuk a főváros közelében elhelyezkedő szigeteket, köztük Zanzibárt. A part menti főváros mellett a magas népsűrűségű területek feletti közvetlen befolyás kiterjesztésének földrajzi egyszerűsége szól. Egyértelmű hátrány a tóvidéken élő népek feletti kontroll kiépítése esetében a földrajzi távolság. Dodoma e téren egy jó megoldásnak tűnik, hiszen az ország közepén helyezkedik el, így a nyugati peremvidékek jobban elérhetők a központi kormányzat számára. Viszont a Dodoma körüli népsűrűség átlagosnak, vagy az alattinak mondható, vagyis a kormányzat közvetlen befolyása nem terjed ki akkora embertömegre, mint a nyugati, a keleti és bizonyos déli határterületeken, ahol a népsűrűség magasabb. Ez a főváros körüli stabil lakossági bázis hiányát jelenti, ami Dar es-Salaamnál megvan.

³⁰ *Tanzánia*. [online], 2023. 04. 19. Forrás: hu.adat.one [2024. 05. 30.].

³¹ *Tanzánia*. [online]. Forrás: afrikatanulmanyok.hu [2024. 05. 30.].

³² *United Republic of Tanzania*. [online], 2022. Forrás: geo-ref.net [2024. 05. 30.].

5. ábra: Tanzánia népességeloszlási térképe 2022-es adatok alapján

Forrás: United Republic of Tanzania 2022

Etiópia

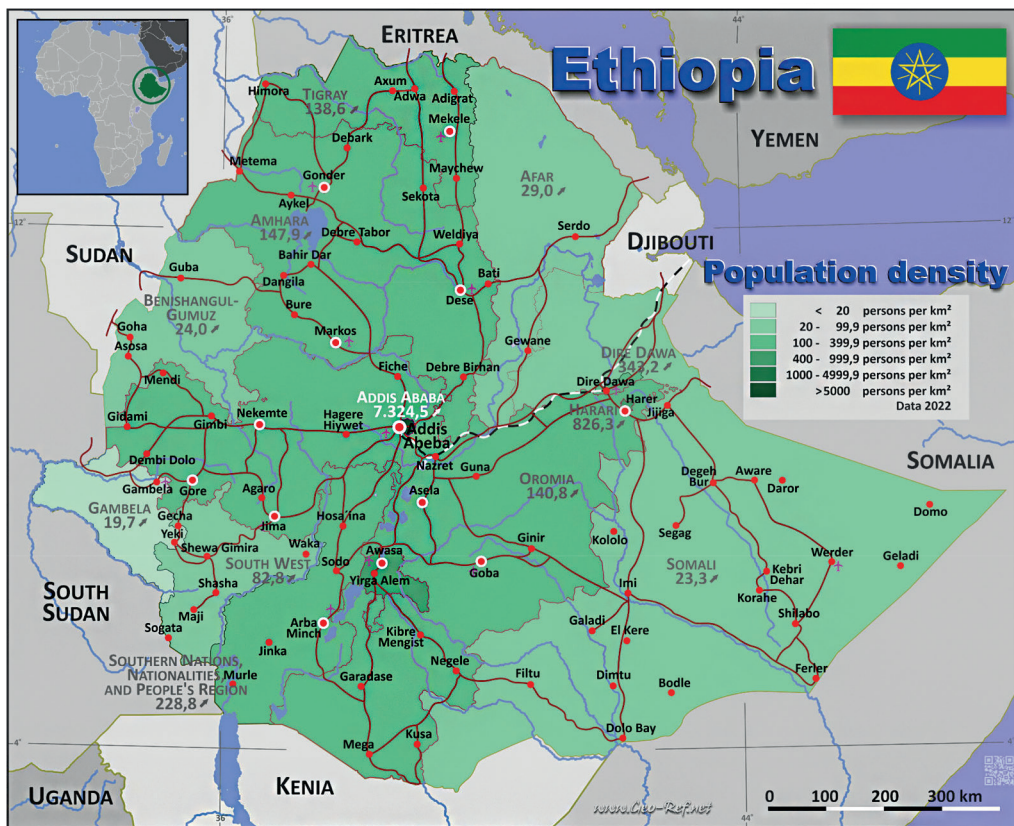
A kategóriákat tekintve ebbe a csoportba sorolható Etiópia is, még ha első ránézésre nem is tűnik idevalónak. Etiópia egy közel 129 milliós lakossággal rendelkező,³³ körülbelül 1,1 millió km² területű állam.³⁴ Földrajzilag magasföldön helyezkedik el, és további érdekesség, hogy nincs tengerpartja, vagyis a világ legnépesebb ilyen típusú országa.³⁵ A 6. ábra alapján első ránézésre egy jó fekvésű és elhelyezkedésű államnak tűnik. Ami előny, az a 19. században mesterségesen létrehozott főváros, Addisz-Ababa elhelyezkedése, amely éppen ezért az ország közepén található. A korábbiaktól eltérően Etiópia területe

³³ *Ethiopia Population*. [online]. Forrás: worldometers.info [2024. 05. 30.].

³⁴ *Ethiopia Country Profile*. [online], 2024. 01. 02. Forrás: BBC [2024. 05. 30.].

³⁵ Marsai Viktor (2020): *Országismertető. Etiópia*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 12.

ál a legközelebb egy kör alakhoz, középpontban a fővárossal, ami nagyon jó alapot ad a sugaras hatalomkiterjesztéshez. További előny, hogy a legmagasabb népsűrűségű területek a fővároshoz tartozó belső régiók, vagyis a kormányzati központ bázisát egy nagyobb népesség adja. A problémát elsősorban az ország nagy területe jelenti, és az ehhez tartozó szétszóródott lakosság. Elsősorban Etiópia északi és déli részén találhatók jelentősebb népsűrűségű régiók, ami csak a térképet elemezve kétségesse teszi, hogy a központi kormányzat ezeket a határ menti területeket hatékonyan tudná ellenőrizni. Ki kell emelni Etiópia keleti részének ritkábban lakott régióit, amelyek ellenőrzése szintén fontos lenne, hiszen a korábban említett Szomália két sűrűbben lakott régiója határos ezzel a térséggel, és a határvonalak itt sem természetesenek, azaz nem folyó vagy hegyvonulat választja el a két országot egymástól, ami látható Etiópia egyenes határvonalaiából. Összességében a főváros jó elhelyezkedése alapot adhatna egy erős, centrális kormányzáshoz, amely képes lenne a központi hatalom kiterjesztésére a határhoz minél közelebb, viszont az ország nagy területe és a lakosság szétszórott elhelyezkedése megnehezíti ezen kedvező államszervezési alap előnyeinek kihasználását. Ehhez hozzájön még az a megállapítás, hogy habár a főváros körzetében a legmagasabb a népsűrűség, mégsem lehet kijelenteni, hogy a lakosság döntő többsége a kormány közvetlen befolyása alá tartozna.

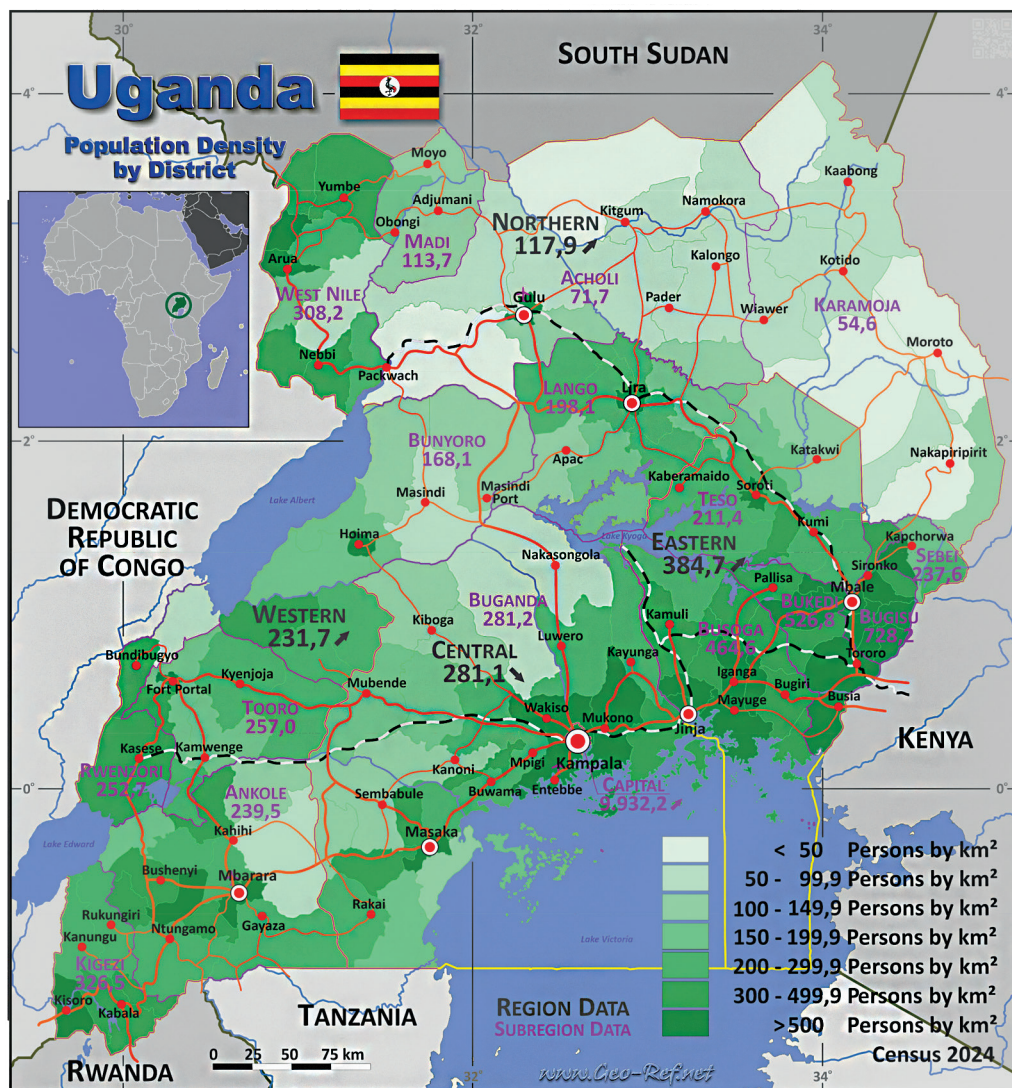

6. ábra: Etiópia népességeloszlási térképe 2022-es adatok alapján

Forrás: Federal Democratic Republic of Ethiopia 2022

Uganda

A kelet-afrikai területeket figyelembe véve Uganda az az ország, amely e kategória határát adja, hiszen nem beszélhetünk egy nagy területű államról és a korábbiakhoz hasonló, ritkán vagy alig lakott vidéki területekről. A 236 ezer km² területű,³⁶ több mint 41 millió lakossal³⁷ rendelkező Uganda domborzati viszonyai jelenthetik a legfőbb korlátot, egyrészt

7. ábra: Uganda népességeloszlási térképe 2020-as adatok alapján

Forrás: Republic of Uganda 2020

³⁶ Tarrósy István (2007): *Kenya–Uganda–Tanzánia. Kelet-afrikai Föderáció: álom vagy valóság?* *Afrika Tanulmányok*, 1(1), 48.

³⁷ *Republic of Uganda*. [online], 2020. Forrás: geo-ref.net [2024. 05. 30.].

azért, mert a kelet-afrikai fennsíkon található, így az ország területének zöme 1100 méteres tengerszint feletti magasságban fekszik. Másrészt számos tó veszi körül, és az ország maga a Nílus forrásvidékének része, ami miatt mocsaras területek is jellemzőek. Vagyis a terep nehezítő körülményt jelent a határ menti lakosság elérésére. Az éghajlat egyenlítői, vagyis trópusi, de a magasság ezt helyenként módosítja.³⁸ Uganda nem tartozik a legnagyobb területű államok közé, és a főváros, Kampala elhelyezkedése sem mondható hátránynak, figyelembe véve azt, hogy a legsötétebb részek a Viktória-tó partvidékén találhatók, vagyis a központi kormányzat közelébe eső régióban magas a népsűrűség, és a közelség miatt könnyebb a hatalmat kivetíteni ezekre a területekre. A problémát a határvidéken lévő többi tó jelentheti, hiszen ott is számottevő népsűrűségű területek vannak, és a közöttük lévő belső területen halványabb sáv mutatkozik meg, vagyis a térkép alapján itt is peremtársadalmak jöhetnek létre. Nyugat-Ugandában ez különösen kockázatos lehet, hiszen a KDK keleti határvidéke az egyik legsűrűbben lakott terület, amely a tóvidék túlsó oldalát jelenti, és ez még inkább növelheti a peremtársadalmak önállóságát, megnehezítve a kormányzat hatalomkiterjesztését ezen területekre. Uganda északkeleti része ritkábban lakott régió, ami akkor lenne komoly kockázat, ha egy hatalmas területű államról beszél-nénk, ami a következő kategóriának az alapproblémája.

Hátországgal rendelkező államok

A következő csoportot Herbst hátországoknak nevezi. Ezek az államok továbbra is nagy kiterjedésűek, de nem rendelkeznek elszórtan nagy népsűrűségű területekkel. A közepes vagy magas népsűrűségű területek általában az állam egy részére koncentrálnak, döntő többségben a felénél kisebb területre, a többi pedig egy igencsak ritka népsűrűségű rész, amelyet Herbst hátországnak titulál. Ezek tulajdonképpen üres területek, az állam részei, de szervesen nem tartoznak a közigazgatáshoz. A legnagyobb kihívás ezen területek integrálása az államszervezetbe, és ezáltal a hatékony ellenőrzés gyakorlása az állam egésze felett. Ezekben az országokban a főváros környéki területeken összpontosul a lakosság döntő többsége, úgyhogy az a személy, aki ebben az esetben a fővárost irányítja, tulajdonképpen az egész állam vezetéséért felel.³⁹ Ezen típusú országok elsősorban a Száhel-övezetben találhatók, klasszikus kelet-afrikai példának csak Szudánt lehet felhozni. Viszont Kenya népességheloszlása is beleillik ebbe a kategóriába.

Szudán

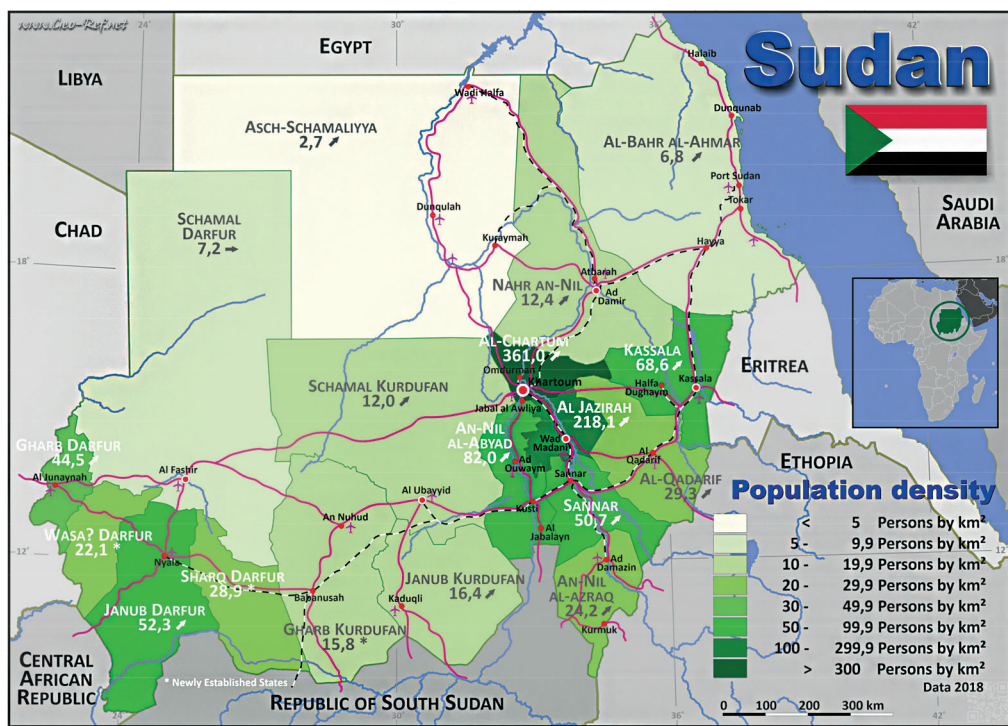
Szudán bő 1,8 millió km²-es területén körülbelül 48 millió ember osztozik.⁴⁰ Északon sivatagos területek találhatók, amelyek a csádi határvidéken már félsivatagos területté válnak, az etióp határnál pedig hegyvidék magasodik. A déli rész szavannák, mocsarak és féltrópusi

³⁸ *Uganda – Geography*. [online]. Forrás: washington.mofa.go.ug [2024. 05. 30.].

³⁹ Herbst 2000: 152–154.

⁴⁰ *Where is Sudan Located?* [online]. Forrás: sudanembassy.org [2024. 05. 30.]; *Population Growth in Sudan*. [online]. Forrás: worlddata.info [2024. 05. 30.].

esőerdők keveréke, a középső területet leginkább síkságok alkotják. Általánosságban véve az éghajlat forró, magas napközbeni hőmérséklettel, ami dél felé haladva fokozatosan csökken, egyre nagyobb esőzéssel tarkítva.⁴¹ A 8. ábrán jól látszik, hogy a főváros régiójában a legmagasabb a népsűrűség, amely az ország délkeleti részét foglalja magában. Viszont az északi és az északnyugati részek a sivatag miatt egy nagy területű háterszágot alkotnak, ahol igen alacsony népsűrűségről beszélhetünk. Az ábrán kirajzolódik a Nílus mint meghatározó közlekedési útvonal és vízforrás, amelyet az úthálózat is igyekszik lekövetni, ezzel valamilyen szintű hatalomkivetítési eszközt adva a központi kormány kezébe. Azonban az alacsony lakosságszám és az ezáltal felmerülő kapacitáshiány lehet a legfőbb probléma a térkép alapján. Nem szabad megfeledkezni a délnyugati határvidéken található magasabb népsűrűségű területekről, amelyek egy potenciális peremvidéki társadalmat képezhetnek, kiindulva abból, hogy a két sötétebb rész között egy halvány, ritka népsűrűségű terület húzódik.

8. ábra: Szudán népsűrűségi térképe 2018-as adatok alapján

Forrás: Republic of the Sudan 2018

⁴¹ *Sudan Geography*. [online]. Forrás: countryreports.org [2024. 05. 30.].

Kenya

Kenya körülbelül 51 millió⁴² lakossága 580 ezer km²-en él.⁴³ Az ország északi részének klímája száraz vagy félszáraz, a növényzet száraz bozótos, de a part mentén meleg, trópusi éghajlat található. A partvidéktől nyugatra haladva a tengerszint fokozatosan emelkedik, így termékeny fennsík és hegyvidék uralja ezt a területet.⁴⁴ Ha a népességheloszlási térképet nézzük (9. ábra), az hasonlít a Herbst által definiált hátsországra, a lakosság erősen délnyugatra koncentrálódik, a Mombasa környéki területet leszámítva itt összpontosul a lakosság döntő többsége, ami körülbelül az ország egyharmadát jelenti. E régión belül két sötét árnyalatú rész figyelhető meg: az egyik maga a főváros, Nairobi és környéke, a másik pedig a Viktória-tó partvidékén összpontosul. Az előző kategóriában tárgyalt államokkal szemben a főváros nincs messze azoktól a területektől, ahol a lakosság zöme él, ami azt jelenti, hogy a népességheloszlási adatok alapján a központi kormányzat a lakosság döntő többségére képes kiterjeszteni a hatalmát. Az ország további kétharmad területe ritkán lakott vidéknek tekinthető, viszont ezen belül is megfigyelhető egy világos sáv, amely a Szomáliával való határvidéknél egy árnyalattal sötétebb. Ha vetünk egy pillantást Szomália népességheloszlási térképére (3. ábra), a főváros jelentette népességi gócpont a déli területeken figyelhető meg, ami miatt a két ország között élő emberek szabad, illetve kevés akadályba ütköző áramlása feltételezhető. Emellett Mombasa magas népsűrűségű területei elszigeteltnek tűnnek a fővároshoz viszonyítva. Nagy kérdés e két térség közötti távolság áthidalása, hogy a központi kormány Kenya legfontosabb kikötője felett képes legyen közvetlen kontrollt gyakorolni.

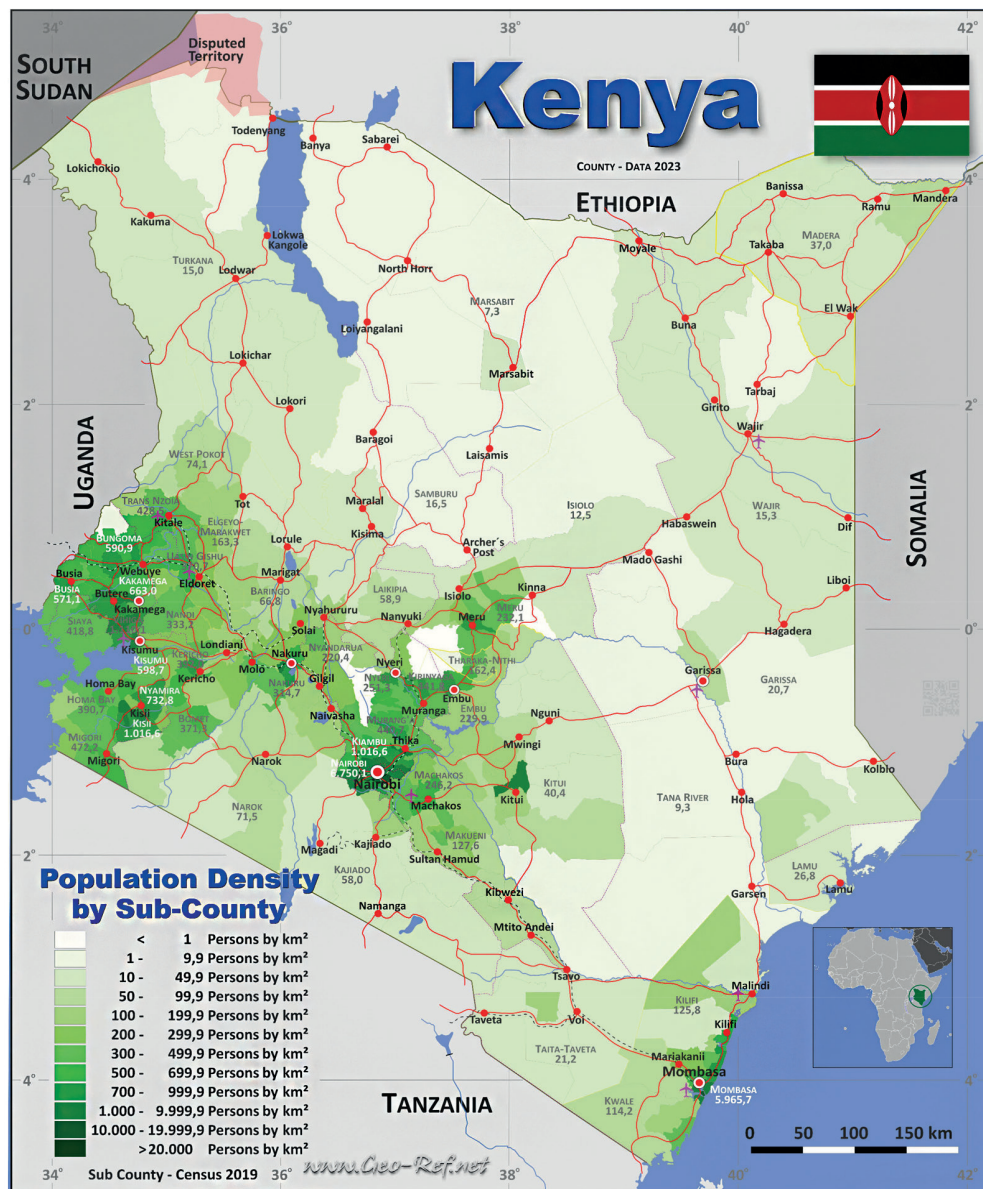
Következtetés

Alapvetően a centrum-periféria jelenség csak részben állapítható meg a népességheloszlási térképek alapján. A főváros mindenhol a centrumot testesíti meg, mivel a vizsgált országok döntő többségében eköré összpontosul egy jelentős népesség, ezt alátámasztják a főváros régiójában lévő magas népsűrűségi mutatók is. Ez alól mégis kivételt jelenthet Tanzánia, mivel az előbb említett megállapítás csak Dar es-Salaam esetében igaz, Dodómára már nem. Továbbá Ugandában a Kampala környéki régió sem tekinthető egyértelműen sűrűbbnek, mint a tőle északkeletre található régiók, a tóparti fekvése mégis alapot ad egy erős centrum létrehozásához. Az érdekes kérdés ez esetben Kenya, mivel Nairobi az ország belsejében fekszik, mégis a kikötőváros, Mombasa és környéke rendelkezik a legnagyobb átlagnépsűrűséggel. Viszont a kikötőváros azért nem tekinthető centrumnak, mert a térkép színeloszlását nézve el van szigetelve Kenya többi részétől, ehhez képest Nairobi fekvése kedvezőbb az országon belül ahhoz, hogy a centrum szerepkörét betöltse. A periférikus területek alapvetően nehezen azonosíthatók be, de a hátsorságok esetében a gyéren lakott területek egyértelműen azok. Azt sem szabad tényként kezelnünk, hogy a világos vagy a fakó régiók lennének a perifériák, mivel a fővárostól messze eső határterületek is

⁴² *Republic of Kenya*. [online], 2023. Forrás: geo-ref.net [2024. 05. 30.].

⁴³ *Kenya – Country Factsheet*. [online]. Forrás: cia.gov [2024. 05. 30.].

⁴⁴ *About Kenya – Geography*. [online]. Forrás: kenyaembassydc.org [2024. 05. 30.].

9. ábra: Kenya népsűrűségi térképe 2023-as adatok alapján

Forrás: Republic of Kenya 2023

alapot adhatnak párhuzamos társadalmak létezésére. Amit viszont ki lehet jelenteni, hogy az állam részéről a központi területek behatárolhatók a népességeteloszlás alapján, viszont koncentrikus köröket nem lehet teljes bizonyossággal behúzni. Ehhez a kormányzat kapacitásának mértékére és a helyi viszonyok ismeretére lenne szükség, azonban ezek ki vannak zárva a modellből, így ezen tényezők számbavétele további elemzést igényel.

A következő hipotézis szerint a fővárosok elhelyezkedése alapot adhat az instabilitásra. Ez csak úgy formálható tézissé, hogyha pontosítunk, mivel a vizsgált kelet-afrikai államok zömében ez a mondat tényleg helytálló az ismertetett térképek alapján. Alapvetően a nagy területű államoknál Addisz-Abeba és Kampala fekvése mondható ideálisnak, ami feltételezhetne stabil államot, viszont ha a koncentrikus körök elméletét vesszük figyelembe, akkor a központi kormányzatnak e két országban egyértelműen könnyebb helyzete lenne a hatalom minél nagyobb területet lefedő kiterjesztésében, mintsem a KDK-ban, Szomáliában vagy Mozambikban, hogy a legellentétesebb példákat említsem. Ezeknél az országoknál a főváros a határterületek egyikén jött létre, a koncentrikus körök elmélete szerint azonban a fővárostól legmesszebb található határterületekre minimális eséllyel terjeszthető ki az állam hatalma. Szintén kivételnek kell tekintenünk Tanzániát, hiszen ha Dodomát vesszük alapul, akkor Etiópia és Uganda csoportjába kerül, ha pedig Dar es-Salaamot, akkor utóbbiakhoz sorolható. Felvetődik a kérdés, hogy a hátszágok esetében mennyire tekinthető ideálisnak a főváros elhelyezkedése, hiszen a zsúfoltabb régió közepén fekszik. A tanulmány következtetése szerint nem minősülnek előnyösnek, két okból kifolyólag: az egyik, hogy Szudán esetében a nyugati határvidék, Kenya esetében pedig a korábban említett Mombasa helyezkedik el távol a fővárostól, ami kétségsbe vonja azt, hogy e területek felett képes lenne a központi hatalom kizárólagosságot gyakorolni. Másrészt jogilag ezen államokhoz tartoznak a ritkán lakott területek, amelyeknek az integrálása – függetlenül attól, hogy nem ideálisak civilizált városi életre – a központi kormányzat feladata lenne. Abban az esetben, ha a központi kormány ezt elmulasztja, már nem feltétlenül a senkiföldjéről lenne szó, hanem akár az államtól függetlenül egy önálló entitás is létrejöhet. Érdekes észrevétel továbbá, hogy azok a fővárosok, amelyek elhelyezkedése instabilitásra adhat okot, még a gyarmati időkben létrejött központok, vagy a tengerparton találhatók (Mozambik, Szomália, Tanzánia), vagy nincs tengerpartjuk, így a folyónak olyan részén fekszenek, amely messze van az ország közepétől, ilyen például a KDK és Dél-Szudán fővárosa. Vagyis a kelet-afrikai államokban a gyarmati időszakban megöröklött fővárosok az esetek döntő többségében államszervezési problémát rejtenek magukban.

A vizsgált országokat figyelembe véve az egyenlőtlen népességeteloszlás mindenképpen hozzájárul az államok instabilitáshoz, viszont ez a fajta egyenlőtlen eloszlás önmagában nem jelent problémát, inkább kihívásként jelentkezik. A központi kormányzaton múlik alapvetően, hogy megvan-e a szándék a fővárostól messze fekvő területek integrálására, és ha a szándék megvan, rendelkezésre áll-e hozzá az a létszámbeli, anyagi és eszközbeli háttér, amely szükséges ahhoz, hogy ezt véghez tudja vinni. Továbbá fennáll a veszély, hogy a határvidéken élők inkább a szomszédos országhoz kezdenek kötődni, mivel annak fővárosa közelebb van hozzájuk. Ennek kapcsán két példa említhető. Az egyik a Viktória-tó környékén elhelyezkedő három államot öleli fel, nevezetesen Ugandát, Kenyát és Tanzániát. Kenya nyugati, Tanzánia északnyugati és Uganda déli részén magas népsűrűségű területekről beszélhetünk, ami a Viktória-tónak köszönhető, alapot adva egy saját tóvidéki társadalom létrejöttének. Stratégiai szempontból mindhárom államnak érdeke a tóvidéki jelenlét, mivel az édesvízkészletek birtoklása kulcsfontosságú. Ha megvizsgáljuk a három főváros elhelyezkedését, a tóhoz képest egyértelműen Kampala van

a legjobb pozícióban, mivel a partvidék részét képezi, és ez a közelség alapöt adhat neki arra, hogy a többi államban élő tóparti társadalom életére hasson, vagy egyfajta lazább kormányzati hatalomkiterjesztést hajtsön végre. Ez a nagy távolság miatt Nairobinak és Dodomának nagyobb kihívást jelent.

A másik példa az Albert-tó partján található magas népsűrűségű terület, amelyen a KDK és Uganda osztozik. Itt érdekes szituáció áll fenn, ugyanis kérdéses, hogy melyik állam kormánya lenne képes a hatalmát előbb kivetíteni erre a térségre. Az megállapítható, hogy mindkét főváros az ország ellentétes részén helyezkedik el, ugyanakkor ezekben az esetekben mutatkozik meg az igazán nagy területű államok hátránya, így Uganda kisebb mérete miatt Kampala tudná előbb érvényesíteni a befolyását az Albert-tó partvidékén, hiszen onnan légvonalban Kinshasa több mint 1000 km-re található. Ez olyan hatalmas távolság, amelyet Uganda két legmesszebb lévő pontja sem közelít meg. Másrészt nem szabad elmenni a határvidékeken található, ritkán lakott sík vidékek mellett sem, hiszen a szomáli–etióp határvonal mesterséges jelenség, így Mogadishu a part menti fekvésének köszönhetően közelebb van ehhez a határterülethez, mint Addisz-Abeba.

Végezetül érdemes megjegyezni, hogy az itt megfogalmazott következtetések nem fedik teljes egészében a valóságot, ez csupán a térképen fellelhető minták és ábrázolások alapján végzett elemzés. Ahogy a módszertani résznél felvázoltam, ez egy olyan modell, amely számos tényezőt figyelmen kívül hagy, és végső soron a földrajzi problémákra épít. Viszont ideális kiindulópont lehet azzal kapcsolatban, hogy milyen elemi nehézségekkel küzdenek ezek az államok, és melyek azok a gyengeségek, amelyek alapjai ide vezethetők vissza. A korábban említett politikai, etnikai és vallási változók képesek annyira megváltoztatni a helyzetet, hogy módosíthatják az elemzést pozitív vagy negatív irányban. Erre Etiópia és Kenya esete a legmeghatározóbb példa. Mindkét állam jelentős pozícióban van az afrikai államok között, ha a nemzetközi közösségben betöltött szerepüket nézzük. Előbbi rendelkezik az ideális feltételekkel ahhoz, hogy egy stabil államot építsen ki, ami alapvetően meg is valósul. Viszont az etnikai tényező továbbra is jelentős problémát okoz a peremvidékeken, ami Damoklész kardjaként ott lebeg a központi kormányzat feje felett, így folyamatos veszélyforrásnak tekinthető.⁴⁵ Kenya esetében Mombasa kulcsfontosságú, mivel az ország legnagyobb kikötővárosa, jelentős forgalommal. Ezzel a központi kormány is tisztában van, ezért a térség a lehető legjobban össze van kötve a fővárossal. A térképen szaggatott halvány vonal mutatja a két nagyváros közötti vasúti útvonalat, amely rendkívül fontos (9. ábra). Nem véletlen, hogy a gyarmati időszakban épült meg, korszerűsítése és fejlesztése jelentős kínai beruházással valósul meg, gondoskodva arról, hogy a központ minél nagyobb befolyást tudjon kiépíteni a kikötővárosban.⁴⁶ A két példa megmutatja, hogyan lehet az állam alapvető adottságait módosítani a többi változó tényezővel, akár pozitív, akár negatív irányba. Viszont zömében nem történik pozitív előrelépés, ezt mutatja a KDK keleti határvidékének instabil területe, amely

⁴⁵ Lásd bővebben: Marsai Viktor (2021): „Add meg magad vagy halj éhen!” – polgárháború és humanitárius válság Etiópiában. *Horizont*, (12), 1–16.

⁴⁶ Gorecki, Ian: *Kenya's Standard Gauge Railway: The Promise and Risks of Rail Megaprojects*. [online], 2020. 09. 24. Forrás: wilsoncenter.org [2024. 05. 30.].

az erőszakszervezetek melegágya, illetve a szomszédos államokra is veszélyt jelent.⁴⁷ Habár elméleti szinten csak az állam fogalmában szereplő adottságokat (terület, népesség, főhatalom) vesszük figyelembe, eltérő képet kaphatunk a valós állapotokat tekintve, az állami sérülékenység esetében mégis fontos visszamenni egészen az alapokig, hogy megértsük a problémák gyökerét, illetve kórképet tudjunk adni a függetlenség óta végbe ment politikai fejlődés mértékéről, hogy az alapvető kihívásokra és problémákra miként tudott vagy tud reagálni a mindenkorai politikai vezetés. Hiszen az államot alkotó alapvető hármasból csak a főhatalom módosítható, ugyanis ez tud végezni építő vagy adott esetben romboló tevékenységet, a többi kettő hozzá képest adottságnak tekinthető.

Felhasznált irodalom

- Abadias do Nascimento, Martins – Richard Apau (2023): *CODECO Violent Extremism Activities in Eastern DRC: Analysis of Vulnerabilities, Response, and Resilience*. Mohammadia: African Centre for the Study and Research on Terrorism (ACSRT). Online: <https://bit.ly/4i4wh4s>
- About Kenya – Geography*. [online]. Forrás: kenyaembassydc.org [2024. 05. 30.].
- Asante Kingdom*. [online]. Forrás: African Studies Centre Leiden [2024. 05. 30.].
- Besenyő János et al. (2010): *Országismertető. Kongói Demokratikus Köztársaság*. Székesfehérvár: MH Összhadmérőnemű Parancsnokság.
- Congo, Democratic Republic of the – Country Factsheet*. [online], 2024. Forrás: cia.gov [2024. 05. 30.].
- Democratic Republic of the Congo*. [online] 2020. Forrás: geo-ref.net [2024. 05. 30.].
- Economic Commission for Latin America (1950): *The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems*. New York: UN Department of Economic Affairs.
- Ethiopia Country Profile*. [online], 2024. 01. 02. Forrás: BBC [2024. 05. 30.].
- Ethiopia Population*. [online]. Forrás: worldometers.info [2024. 05. 30.].
- FAO (2015): *Country Profile – South Sudan*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Federal Democratic Republic of Ethiopia*. [online], 2022. Forrás: geo-ref.net [2024. 05. 30.].
- French Republic of Somalia*. [online], 2014. Forrás: geo-ref.net [2024. 05. 30.].
- France – Country Factsheet*. [online], 2024. Forrás: cia.gov [2024. 05. 30.].
- French Republic*. [online], 2023. Forrás: geo-ref.net [2024. 05. 30.].
- Fund for Peace: *Fragile States Index Annual Report 2023*. [online]. Forrás: fragilestatesindex.org [2024. 05. 30.].
- Gorecki, Ian: *Kenya's Standard Gauge Railway: The Promise and Risks of Rail Megaprojects*. [online], 2020. 09. 24. Forrás: wilsoncenter.org [2024. 05. 30.].
- Herbst, Jeffrey (2000): *States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control*. Princeton: Princeton University Press.
- Kenya – Country Factsheet*. [online]. Forrás: cia.gov [2024. 05. 30.].
- Klimczuk, Andrzej – Klimczuk-Kochańska, Magdalena (2019): Core-Periphery Model. In Romaniuk, Scott N. – Marton, Péter (szerk.): *The Palgrave Encyclopedia of Global Security Studies*. London: Palgrave Macmillan, 239–245. Online: https://doi.org/10.1007/978-3-319-74319-6_320
- Krugman, Paul (1991): Increasing Returns and Economic Geography. *Journal of Political Economy*, 99(3), 483–499. Online: <https://doi.org/10.1086/261763>
- Marsai Viktor (2020): *Országismertető. Etiópia*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó.
- Marsai Viktor (2021): „Add meg magad vagy halj éhen!” – polgárháború és humanitárius válság Etiópiában. *Horizont*, (12), 1–16. Online: <https://bit.ly/432D7mI>

⁴⁷ Lásd bővebben: Abadias do Nascimento, Martins – Apau, Richard (2023): *CODECO Violent Extremism Activities in Eastern DRC: Analysis of Vulnerabilities, Response, and Resilience*. Mohammadia: African Centre for the Study and Research on Terrorism (ACSRT) Situational Analysis.

- Marsai Viktor – Hettyey András (2013): *Szomália. Állami összeomlás és konszolidációs kísérletek Afrika szarván*. Pécs: Publikon Kiadó.
- Mozambique Country Profile*. [online], 2023. 05. 01. Forrás: BBC [2024. 05. 30.].
- Mozambique History, Geography and Climate*. [online]. Forrás: mozambique.co.za [2024. 05. 30.].
- Patrick, Stewart (2011): *Weak Links: Fragile States, Global Threats, and International Security*. Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199751501.001.0001>
- Population Growth in Sudan*. [online]. Forrás: worlddata.info [2024. 05. 30.].
- Population, Total – Somalia*. [online]. Forrás: data.worldbank.org [2024. 05. 30.].
- Republic of Kenya*. [online], 2023. Forrás: geo-ref.net [2024. 05. 30.].
- Republic of Mozambique*. [online], 2017. Forrás: geo-ref.net [2024. 05. 30.].
- Republic of South Sudan*. [online], 2017. Forrás: geo-ref.net [2024. 05. 30.].
- Republic of the Sudan*. [online], 2018. Forrás: geo-ref.net [2024. 05. 30.].
- Republic of Uganda*. [online], 2020. Forrás: geo-ref.net [2024. 05. 30.].
- Sudan Geography*. [online]. Forrás: countryreports.org [2024. 05. 30.].
- Tanzánia*. [online]. Forrás: afrikatanulmanyok.hu [2024. 05. 30.].
- Tanzánia*. [online], 2023. 04. 19. Forrás: hu.adat.one [2024. 05. 30.].
- Tarrósy István (2007): Kenya–Uganda–Tanzánia. Kelet-afrikai Föderáció: álom vagy valóság? *Afrika Tanulmányok*, 1(1), 45–55. Online: <https://journals.lib.pte.hu/index.php/afrikatanulmanyok/article/view/4736>
- The World Factbook – Africa*. [online], 2024. Forrás: cia.gov [2024. 05. 30.].
- Uganda – Geography*. [online]. Forrás: washington.mofa.go.ug [2024. 05. 30.].
- United Republic of Tanzania*. [online], 2022. Forrás: geo-ref.net [2024. 05. 30.].
- Wallerstein, Immanuel (1974a): *The Modern World System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, Immanuel (1974b): The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis. *Comparative Studies in Society and History*, 16(4), 387–415. Online: <https://doi.org/10.1017/S0010417500007520>
- Where is Sudan Located?* [online]. Forrás: sudanembassy.org [2024. 05. 30.].
- Wilks, Ivor (1992): On Mentally Mapping Greater Asante: A Study of Time and Motion. *The Journal of African History*, 33(2), 175–190. Online: <https://doi.org/10.1017/S0021853700032199>

Búr Gábor¹

Merre tovább, Dél-Afrika? Választások, következmények, perspektívák²

A Dél-afrikai Köztársaságban 2024. május 29-én országos és tartományi parlamenti választásokat tartottak. Az apartheidrendszer megszűnése óta ez volt a hetedik ilyen voksolás, tehát „beállt” rendszerről lehet beszélni, ráadásul az előző hat választást egy párt, az Afrikai Nemzeti Kongresszus (ANC) nyerte meg, mindegyiket abszolút többséggel. A mostani szavazásnak az ad különös jelentőséget, hogy az ANC még az előzetes várakozásoknál is gyengébben szerepelt, a legtöbb szavazatot kapta ugyan, de koalíciós kényszerbe került. Az éppen most alakuló koalíció összetétele meghatározó befolyással lesz az ország jövőjére, lehetőség nyílik az utóbbi 30 év felemásra sikerült belpolitikájának korrekciójára, s a külpolitikában is komoly hangsúlyeltolódások várhatók.

Kulcsszavak: Dél-afrikai Köztársaság, választások, ANC, koalíciós kormányzás, politikai reformok

Where to next South Africa? Elections, Consequences, Perspectives

In the Republic of South Africa, national and provincial parliamentary elections were held on May 29, 2024. This was the seventh such voting since the end of the apartheid system, so one can speak of an „established” system, moreover, the previous six elections were won by one party, the African National Congress (ANC), each with an absolute majority. The special significance of the current vote was that the ANC performed even worse than previously expected, although it received the most votes, but was forced into a coalition. The composition of the coalition that is currently being formed will have a decisive influence on the country's future, there will be an opportunity to correct the by far not completely successful domestic policy of the last 30 years, and serious shifts are expected in foreign policy as well.

Keywords: Republic of South Africa, elections, ANC, coalition government, political reforms

Bevezetés

A külvilág által közhelyesen a legkevesbé értett kontinensként emlegetett Afrika egyik kulcsállamában, a Dél-afrikai Köztársaságban 2024. május 29-én választásokat tartottak. A faji elnyomásra épülő apartheidrendszer felszámolása, 1994 óta ez volt immár a hetedik alkalom, hogy az egy ember – egy szavazat elvére épülő dél-afrikai demokráciában

¹ Búr Gábor történész, az ELTE BTK nyugalmazott egyetemi docense.

² A tanulmány a TKP2021-NVA-16 számú projektnek a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021-NVA pályázati program finanszírozásában valósult meg.

az urnákhoz szólították a polgárokat. Már az, illetve az 1999-ben, majd 2004-ben tartott, a második és a harmadik „színvak” választás is megkapta a „történelmi” jelzőt, ám e három, majd az ötvenként következő újabb választások egészen 2024-ig valójában nem sok izgalmat hoztak. Az apartheidellenes mozgalom élharcosa, az Afrikai Nemzeti Kongresszus (ANC) rendre a szavazatok jóval több mint felét kapta, s a megfigyelők csak azt találgatták, meglesz-e a pártnak a parlamentben a kétharmados többsége. Az 1994-óta megszakítás nélkül regnáló párt bízhatott abban, hogy belátható időn belül minden választás „bórszín szerinti népszámlálás” lesz, ami a fekete többség érdekeinek felkent képviselőjeként leválthatatlanná teszi az ANC-t. Ez a papírforma a 2024-es országos és tartományi parlamenti választások során változott meg először. A találgatások már nem az ANC által elérhető kétharmadra, hanem az egyszerű többség megszerzésére vagy a még annál is gyengébb szereplésre vonatkoztak. A bajokat tetézte, hogy az ANC korábbi és mostani vezetője, a korrupciós botrányok sorába belebukott Jacob Zuma, illetve az elnöki székben őt váltó egykori helyettese, Cyril Ramaphosa közti kapcsolat annyira megromlott, hogy Zuma (paradox módon az ANC-vel nem szakítva) új pártot alakított, és nyíltan utódja ellen kampányolt.

A választások tétje nem csupán nagy volt, hanem messze túlmutatott az országon, sőt az egész afrikai kontinens határain. A valaha szebb napokat látott dél-afrikai gazdaság még mindig a fekete kontinens összesített GDP-jének 15%-át adja, noha a teljes lakosság mindössze 4%-a él itt.³ Még jelentősebbek az ország pozíciói regionális összehasonlításban: a szubszaharai Afrikában csak a háromszor népesebb Nigéria GDP-je múlja felül kevéssel a dél-afrikait, a dél-afrikai régióban pedig valóságos góliátnak számít, közvetlen és közvetett szomszédainak egyesített mutatói is eltörpülnek mellette. Emellett az ország nemzetközileg is számottevő tényező, az Afrikai Unió mellett egyedüli államként képviseli Afrikát a G20-csoportban, s 2010-ben a mára elitklubba nőtt BRICS tagjává vált, az ENSZ Biztonsági Tanácsának régóta esedékes reformja pedig akár állandó tagságot is jelenthet a Dél-afrikai Köztársaságnak.⁴ Afrika, az úgynevezett „globális dél”, de a fejlett világ országai számára sem mindegy tehát, ki és hogyan fogja kormányozni Dél-Afrikát az elkövetkező években, lesznek-e bel- és külpolitikai változások, s ha igen, azok milyen irányban térnek el az eddig képviselt vonaltól.

Pária államból Afrika reménysége

A Fokföldet 1652-ben gyarmatosító hollandok utódai, a búrok (afrikánerek) ugyan két háborúban is alulmaradtak a később jövő britekkel szemben, ám a fehér társadalmon belüli nagyobb számarányuknak köszönhetően 1948-tól lényegében monopolizálták a hatalmat, intézményesítve a faji megkülönböztetés egyedülállóan szigorú, az élet minden területére kiterjedő rendszerét, az apartheidet. A brit gyarmati idők liberálisabb hagyományaira épülő vagyoni és műveltségi cenzusos választójogot eltörölték, politikai jogaik

³ Signé, Landry – Coulibaly, Brahim Sangafowa: *Africa's Seat at the Table. Why the G-20 Needs the African Union*. [online], 2023. 04. 26. Forrás: Foreign Affairs [2023. 04. 12.].

⁴ Ennek realitása azonban ma jóval kisebb, mint az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején volt, Nigéria, Egyiptom, sőt akár Etiópia is jó eséllyel megelőzheti Dél-Afrikát.

kizárólag a fehéreknek voltak.⁵ Az országon belüli, de mindenekelőtt a világban bekövetkező változások az 1980-as évekre erodálták az európai származású népesség kizárólagos hatalmát a társadalom négyötödét kitevő afrikaiak, ázsiaiak és mulattok („színesek”) felett. A fordulatot az utolsó fehér dél-afrikai elnök, Frederik de Klerk 1990. február 2-án elmondott beszéde jelentette, amelyben szakított saját maga és elődei politikájával. 27 év után kiengedték a börtönből az ellenállás szimbólumává vált Nelson Mandelát, az ANC vezetőjét. A még a fehér kisebbség által dominált fokvárosi parlamentben a képviselők elfogadták az összes korábbi, faji alapon hozott törvény visszavonását. Különösen jelentős volt az 1936-os földtörvény visszavonása, amely kizárólagos fehér tulajdonná nyilvánította az ország területének 87%-át, valamint a népesség kötelező faji besorolását elrendelő törvénynek az eltörlése. A pártok, így az 1960-as sharpeville-i vérengzés óta betiltott Afrikai Nemzeti Kongresszus, a Pánafrikai Kongresszus (PAC) és a Kommunista Párt (CP) működését engedélyezték, az emigránsok hazatérhettek. Átmeneti folyamat kezdődött a dél-afrikai rendszerváltásért, amelynek hivatalos keretét a Konvenció a Demokratikus Dél-Afrikaért (Convention for a Democratic South Africa – CODESA) adta. 1993. október 15-én de Klerk és Mandela megosztott Nobel-békedíjat kapott az apartheid felszámolásában szerzett érdemeiért. A „tárgyalásos forradalom”, avagy a *pretoriasztrojka* vezetett végül az 1994 áprilisában egy ember – egy szavazat elve alapján megtartott, Dél-Afrika történetében az első szabad és demokratikus választásokhoz. Hosszú sorok kígyóztak a választóközrtek helyiségei előtt, s az eredetileg egy-, majd kétnaposra tervezett voksolás végül négy napon át tartott. A közel 90%-os részvételi arány is jelezte, milyen fontos, minden túlzás nélkül történelmi jelentőségű esemény zajlott. Április 27-e, a választások első napja hivatalos ünnepnap lett Dél-Afrikában, a szabadság napja.

Az 1994-es választások az ANC 62,6%-os elsőprő győzelmét hozták 12 237 665 szavazattal. A parlament 400 fős alsóházába Mandela pártjának 252 képviselője jutott be. De Klerk Nemzeti Pártja közel 4 millió szavazatot, a voksok 20,4%-át kapta, ami 82 mandátumot jelentett. A zulus önállóságát zászlajára tűző Mangosuthu Buthelezi pártja, az Inkatha Szabadság Párt (IFP) 10,5%-kal 43 mandátumot szerzett. Az összes többi párt, beleértve a búrokat a tengerbe zavarni akaró Pánafrikai Kongresszust és a dél-afrikai rendszerváltást elvető fehérek Szabadság Frontját (FF), mindössze 6,5%-on osztozott.⁶ A győzelem ellenére az ANC a korábbi egyezségnek megfelelően nemzeti egységkormányt alakított minden, a leadott szavazatok legalább 5%-át megszerző párt részvételével. Mandela és de Klerk elnökként, illetve alelnökként még két évig egymás mellett dolgoztak, amíg a Nemzeti Párt 1996 júniusában ki nem lépett a nemzeti egységkormányból. Nelson Mandela 1994-től 1999-ig tartó elnöksége alatt a Dél-afrikai Köztársaság kiegyensúlyozott bel- és külpolitikát folytatott, az általa képviselt politika a nemzetközi szinten nagy tekintélyt biztosított az országnak. Mandela a belső megbékélésre fektette a fő hangsúlyt, nem engedett a fekete radikálisok bosszúra törekvő politikájának.

⁵ Skovsholm, Klaus (1999): The Right to Vote in South-Africa – A Hundred Years of Experience. *Verfassung und Recht in Übersee*, 32(2), 236–252; Andrews, James R. (1969): *Confrontation at Columbia: A Case Study in Coercive Rhetoric*. *Quarterly Journal of Speech*, 55(1), 9–16.

⁶ Szeftel, Morris (1994): 'Negotiated Elections' in South Africa, 1994. *Review of African Political Economy*, 21(61), 457–470.

A „szivárvány nemzet” koncepciója egyben segített kifogni a szelet a fehér szélsőségesek vitorlájából is, akik egy önálló búr állam megteremtéséért kardoskodtak. Mandela elnökségéhez azonban olyan felfokozott várakozások kapcsolódtak, amelyeket lehetetlenség volt valóra váltani. A politikai hatalom megszerzése után a gazdasági hatalmat már nem lehetett egy tollvonással a fekete többség kezébe adni. Mandela még a választások előtt egyértelművé tette, hogy nem fog államosítási kampányba kezdeni, ami a kirívó vagyoni egyenlőtlenségek felszámolásának legegyszerűbb útja lett volna. Elkerülendő más afrikai országok ez irányú negatív tapasztalatait, a reformok csak nagyon óvatosak voltak. Főként a legkirívóbb egyenlőtlenségek felszámolása volt a cél, például a mindenki számára elérhető egészséges ivóvíz- és áramszolgáltatás kiépítése, a nyomornegyedek komfortosítása. A békés átmenet biztosítása azonban mindennél lényegesebb volt, az ezen a téren elért sikerek tették Mandelát igazán népszerűvé otthon és a nemzetközi porondon egyaránt. Elsősorban ennek volt köszönhető a meghívás a G20-hoz történő csatlakozásra 1999-ben, a későbbiekben pedig a BRICS-tagság is.⁷ A Dél-Afrikával kapcsolatos eufória sokakat ragadott magával. Samuel Huntington az 1996-ban megjelent s roppant népszerűségre szert tett, *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* című munkájában arról írt, hogy az önálló civilizációvá fejlődő szubszaharai Afrikának vélhetően a Dél-afrikai Köztársaság lesz a magállama.⁸

Első elnöki ciklusa lejártával, népszerűsége csúcsán, Mandela távozott a hatalomból. Helyét Thabo Mbeki vette át, akinek legfőbb riválisa, Cyril Ramaphosa szakszervezeti vezető az üzleti életbe távozott. Mbeki az ANC-n belül a mozgalmi elit képviselője volt, roppant művelt, élete java részét száműzetésben töltött ember, akinek az apja Mandela közvetlen harcostársa volt, hosszú éveket töltöttek együtt az apartheidrendszer börtönében. Az 1999-es választásokat az ANC „második lehetőségének” hívták. A gazdasági növekedés gyorsításával, az elharapódzó bűnözés visszaszorításával kampányolt a párt. Az 1994-es 13 párthoz képest 16 tömörülés állt rajthoz, az ANC mégis képes volt elhíttetni a fekete választókkal, hogy életkörülményeik javításának egyetlen letéteményese a párt. A közel 23 millió választásra jogosult polgár 80%-a regisztráltatta magát, a részvétel pedig 71%-os volt, jóval alacsonyabb, mint öt évvel korábban. Az ANC 66,35%-ot ért el, nem sok szavazaton múltott a kétharmados alkotmányozó többség. A párt korábbi 252 parlamenti helye 266-ra nőtt. A szétesett Nemzeti Párt helyett az Új Nemzeti Párt már csak 28 fővel képviseltette magát a parlamentben a korábbi 82 helyett. Hasonlóan gyengén szerepeltek a fekete és a fehér szélsőségesek is.⁹

A győztes Mbeki közel két teljes cikluson keresztül állt Dél-Afrika élén, anélkül, hogy képes lett volna a tömegek nyelvén szólni, vagy a párt különböző frakcióit integrálni. Talán akkor sem tudott volna átütő sikereket elérni, ha rendelkezik Mandela karizmájával, hiszen a várakozásokat minden oldalon teljesíteni lehetetlenség lett volna. Mbekinek még így is

⁷ Matthee, Heinrich (2016): Turning From the West: South Africa's Ominous Pivot. *World Affairs*, 178(4), 14–23.

⁸ Huntington, Samuel P. (1998): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 61. A fentieknél többet azonban a szerző nem mond sem Afrikáról, sem magáról a Dél-afrikai Köztársaságról, így nem világos, mire alapozta optimista véleményét.

⁹ Spence, Jack (1999): *Second Chance for the ANC: The 1999 South African General Election*. *Government and Opposition*, 34(4), 456–472.

sikerült 2004-ben feltornásznia az ANC-re leadott voksok arányát közel 70%-ra, ami elvben akár az önálló alkotmányozást is lehetővé tette volna pártja számára.¹⁰ Visszatekintve, az ANC ekkor ért hatalma csúcsára, a párt 279 parlamenti helyet tudhatott magáénak, ez volt az utóbbi 30 év és hét választás legjobb eredménye. Ám a néhány, kétségkívül jelentős bel- és külpolitikai sikere ellenére Mbeki nem tudta Dél-Afrikát az általa kívánatosnak vélt pályára állítani. Sem a fekete többség vagyoni felzárkóztatása nem indult meg, sem Dél-Afrika nemzetközi súlya nem nőtt meg olyan mértékben, hogy az ország lokomotív-szerepet tölthessen be az afrikai kontinensen.¹¹ Az ezredfordulón még azt várták az afrikai kontinens ipari termelésének kétötödét adó országtól, hogy a faji diszkrimináció irracionális korlátozásaitól szabadulva beindítja a gazdaság motorját, s a gazdaságilag lecsúszó Afrika megmentőjévé válik. Mandela óriási nemzetközi tekintélye az ilyen várakozásokat csak erősítette, a befektetői bizalom magasra szökött, ám egyik utód sem volt képes felőni ehhez a feladathoz.

2007-ben Mbeki a tisztújításkor alulmaradt régi riválisával, Jacob Zumával szemben, és elvesztette az ANC elnöki posztját. A „professzoros” politikust egy igazi „nép fia” váltotta, ám a kettejük közötti ellentét nem ebből fakadt, hanem Zuma zavaros korrupciós ügyeiből, amelyek miatt 2005-ben távozni is kényszerült az alelnöki pozícióból. Az ANC elnökeként viszont Zuma visszatérhetett a nagypolitikába, s 2008 szeptemberében Mbekit távozásra kényszerítette, alig pár hónappal hivatali idejének lejárta előtt. Ideiglenesen Kgalema Motlanthe tette le az elnöki esküt, hogy 2009 áprilisában a választásokon Zuma learathassa a babérokat. Noha az ANC-re 4%-kal kevesebben voksoltak, mint öt évvel korábban, s a párt 15 parlamenti helyet veszített, továbbra is biztosan ült a nyeregben. „Demokratikus konszolidációról” beszéltek az elemzők, mivel a választásokat továbbra is szabadnak és tisztességesnek lehetett nevezni.¹²

Az iskolázatlan, a konvenciókra fütyülő, „törzsfőnökként viselkedő” Zuma viszont a jó választási eredmény után azzal kérkedett, hogy az ANC „Krisztus második eljöveteleig fogja irányítani Dél-Afrikát”.¹³ Zuma igazi politikai fenegyerekként kijelentette, hogy a nőknek nincsen joguk nem férjhez menni, s azzal kérkedett, hogy lezuhanyozott, miután egy HIV-pozitív nővel hált, s így nem kapta el a betegséget. (A nő szerint megerőszakolta.) Abban az országban, ahol az AIDS addigra egymillió áldozatot szedett, s ahol az ezredforduló körül havonta többen haltak meg szerzett immunhiányos betegségben, mint ahányan az apartheidellenes harc húsz éve alatt összesen, ez különösen visszas megnyilatkozás volt. Véletlen szerencsének tekinthető, hogy az ország akkori egészségügyi minisztere rátermett szakember volt, aki megálljt tudott parancsolni a járvány terjedésének, elsősorban az anyáról a születendő gyermekre történő fertőzésátadás csökkentése révén. Zuma néhol gyerekes, néhol tudatosan a nép egyszerű fiát imitáló megnyilatkozásai ellenére céltudatosan gazdagodott. 2010 márciusára a Zuma család már 134 cégben volt

¹⁰ Történelmi okokból az ANC nem élt alkotmányozó többségével, eltekintve néhány alkotmánykiegészítéstől.

¹¹ Herbst, Jeffrey (2005): *Mbeki's South Africa*. *Foreign Affairs*, 84(6), 93–105.

¹² Southall, Roger – Daniel, John (2009): *The South African Election of 2009*. *Africa Spectrum*, 44(2), 111–124.

¹³ Lotshwao, Kebapetse (2009): *The Lack of Internal Party Democracy in the African National Congress: A Threat to the Consolidation of Democracy in South Africa*. *Journal of Southern African Studies*, 35(4), 901–914.

érdekelt, ebből 83 vállalat az ANC-elnökség átvétele után került a tulajdonába.¹⁴ Az igazi gazdagodás azonban csak államfővé választása után kezdődött.

Jacob Zuma tízéves országglása alatt nem sok babér termett Dél-Afrikának. A gazdaság fejlődése éves átlagban 5%-ról 1,5%-ra lassult, ami már a népességnövekedés üteme alá ment, s ez elbizonytalanította a gazdasági szereplőket. 2009-ben, Zuma elnökségének kezdetén az ország adósságállománya a GDP 26%-át tette ki, s ezt kevesebb mint egy évtized alatt sikerült megduplázni. Az államkasszából hiányzó összegek java része magánál Zumanál landolt, vagy az általa támogatott indiai származású szerencselovagoknál, a Gupta családnál, amely a szó szoros értelmében foglyul ejtette a dél-afrikai államot, a *state capture* klasszikus példáját megvalósítva.¹⁵ A „káderelhelyezés” politikája minden korábbinál jobban előtérbe került, a jó politikai kapcsolatokkal rendelkező káderek minimális hozzáértés nélkül jól fizető állásokba ejtőernyőztek, tovább erősítve a már amúgy sem jelentéktelen korrupciót. Valamennyi a legalul lévőknek is csurragt, 2013-ra az akkor 50 milliós országban már 15 millióan kaptak valamilyen segílyt. A legtöbbjük elhitte, hogy ezt az elnöküknek köszönhetik. Zuma a 2014-es választások akadályát így simán vette, noha a megszerzett 249 mandátum újabb 15 parlamenti hely elvesztését jelentette, de a kényelmes többséget ezúttal sem veszélyeztette semmi.¹⁶ Különösen fontos volt ez a győzelem, mivel 2013 decemberében elhunyt Nelson Mandela, így az ANC mögött többé már nem állt egy kikezdehetetlen tekintélyű államférfi. A „Mandela-árvák” azóta sem tudták betölteni ezt az űrt. Zuma nyers, egyszerű modora segítette megőrizni népszerűségét pártja alsóbb soraiban, de a mind perverzebb országglása kicsapta a biztosítékot az ANC vezető köreiből. 2017 decemberében távozni kényszerült az ANC éléről, majd 2018 februárjában pártja az államelnöki székből is visszahívta. Megelőzendő a komolyabb következményeket, Zuma kénytelen volt lemondani, s azt is végig kellett asszisztálnia, hogy utódjául fő riválisát, Cyril Ramaphosát választották meg, aki a következő, 2019-es választásokon is az ANC elnökjelöltje volt.

Az ANC lassú politikai eróziója 2019-ben is folytatódott, a 230 megszerzett parlamenti mandátum már jelezte, hogy a párt belátható időn belül búcsút mondhat az abszolút többségnek. Gyenge vigasz volt, hogy az egykor Nelson Mandela „koronahercegének” tartott Ramaphosa (Mandela őt szerette volna utódjának, ám a párton belüli ellenzéke keresztülhúzza a számításokat), úgy látszott, tisztában van a feladattal. Mint az ország egyik leggazdagabb fekete üzletembere, megígérte, hogy ráncba szedi a gazdaságot. A sikeres szakszervezeti vezető, majd vállalati menedzser nimbuszát még a 2012. augusztusi véres rendőrsortűz sem tépázta meg. Ekkor a Marikana platinabányánál 34 bányász vesztette életét a soweitói felkelés óta a legnagyobb számú áldozattal járó incidensben. Ramaphosa a feketék gazdasági súlyának növelését célzó pozitív diszkrimináció, a Black Economic Empowerment nagy nyertesének számított, az adott bánya is az ő érdekeltségeinek egyikebe tartozott. A „fekete kapitalizmus” támogatása máig is csak rendkívül keveseknek hozott roppant nagy vagytonokat, míg a fekete társadalom nagyobb többsége maradt ott

¹⁴ Lodge, Tom (2014): *Neo-Patrimonial Politics in the ANC*. *African Affairs*, 113(450), 1–23.

¹⁵ Isa, Mariam (2017): A Longer Walk to Corruption. *The World Today*, 72(6), 38–40.

¹⁶ Padayachee, Vishnu (2014): After Apartheid and Mandela. South Africa's 2014 Elections. *Economic and Political Weekly*, 49(24), 21–25.

jövedelmét tekintve, ahol az apartheid alatt is volt, a gyakran kilátástalan szegénységben.¹⁷ A sortüzet megelőző levelezések alapján egyértelmű volt, hogy Ramaphosa maga is sürgette a heteken át zajló tiltakozás bármi áron történő megfékezését. Az e-mailek nyilvánosságra kerültek, s tartalmuk derékba törhette volna Ramaphosa karrierjét. Ő azonban jól taktikázott, a vadsztrájk törvénytelen voltára hivatkozott, majd részvételel 12%-os béremelésről sikerült megállapodni a bányászokkal.¹⁸ Ramaphosa politikai rátermettségét már azzal is bizonyította, hogy a Marikana-mészárlás nagy vesztese nem ő, hanem az akkori államfő, Jacob Zuma lett. A „vizionárius pragmatista” Ramaphosa 2019 után azzal szembesült, hogy elnökként már nem tudja lerázni magáról a felelősséget, sőt, a nem szerencsésen megválasztott munkatársainak a hibái és ballépései, korrupciós botrányai is az ő fejére hullanak vissza.

Ennél is komolyabb problémának bizonyult, hogy a 2019-es választási kampányban tett ígéreteit Cyril Ramaphosa nem tudta betartani. A sikertelenség részben a kedvezőtlen világpiaci körülményekre, részben a Covid-19-járványra, ám főként az elmaradó belső reformokra vezethető vissza. Noha Dél-Afrika saját régióján belül a legfejlettebb országnak számít, szélesebb összehasonlításban már nem ez a helyzet. A kitermelőipar és a mezőgazdaság továbbra is meghatározó szektorai gazdaságának, s az itt termelt javak különösen ki vannak téve a világpiaci áringadozásoknak, ami sebezhetővé teszi az ország gazdaságát. A két világháború során elsősorban importhelyettesítő céllal kiépült s fejlettnek számító feldolgozóipara az utóbbi két évtizedben mindinkább teret veszít a hagyományosnak tekinthető afrikai piacokon is a távol-keleti, mindenekelőtt kínai versenytársakkal szemben. Ez nem vezetett ugyan deindusztrializációhoz, mint sok más szubszaharai országban, a növekedési kilátásokat azonban jelentősen lerontotta. Mindez azt eredményezte, hogy akár a vásárlóerő-paritáson, akár a hivatalos árfolyamon számolt jövedelem jelentős kilengéseket mutat. Utóbbi a 2008 előtti nyersanyagboom idején 8500 dollárra rúgott fejenként, majd jó kétezer dollárnyit szánkázott lefelé alig több mint egy évtized alatt. A koronavírus-járvány idején, 2020-ban több mint 6%-kal csökkent a GDP. A felpattanás jelentős volt, 2021-ben régen nem látott tempóval, 4,7%-kal nőtt a gazdaság, ám ez nem bizonyult tartós trendváltásnak. A 2022-es mutató már 2% alatt, a 2023-as pedig csupán kicsivel 0,5% fölött volt. Még aggasztóbb a kép a jövőt illetően: a 2024 és 2026 közötti 3 évre mindössze 1,2–1,5%-os GDP-növekedést prognosztizál a Világbank.¹⁹

A gazdaság gyengélkedésének idején különösen felerősödnek azok a hangok, amelyek igazságosabb jövedelemelosztást, vagy egyenesen a vagyon újraosztását követelik. Az ANC és Ramaphosa gondjai csak növekedtek azáltal, hogy 2019 után sem történt előrelépés a társadalmi egyenlőtlenségek felszámolása terén. Ami az egyenlőtlenséget illeti, a Dél-afrikai Köztársaság továbbra is globális sereghajtó, még az olyan országok is megelőzik, mint Botswana, Eswatini (Szváziföld), Zambia és Namíbia.²⁰ A népesség 10%-ának

¹⁷ Tangri, Roger – Southall, Roger (20008): *The Politics of Black Economic Empowerment in South Africa*. *Journal of Southern African Studies*, 34(3), 699–716.

¹⁸ Davies, Nick: *Marikana Massacre: The Untold Story of the Strike Leader Who Died for Workers' Rights*. [online], 2015. 05. 19. Forrás: The Guardian [2024. 05. 11.].

¹⁹ World Bank: *South Africa: Overview*. [online]. Forrás: data.worldbank.org [2024. 05. 12.].

²⁰ UNDP (2024): *Human Development Report 2023/2024. Breaking the Gridlock. Reimagining Cooperation in a Polarized World*. New York: United Nations Development Programme.

a kezében összpontosul a jövedelmek 55–60%-a, ami a fejlett ipari társadalmakban átlagosan csupán 20–35%. Még ennél is egyenlőtlenebb a vagyon elosztása, a felső 10% rendelkezik az ingatlanok, a nyugdíjalapok, a részvények 90–95%-ával, míg a fejlett ipari társadalmakban ez a mutató 50–75%-os. A népesség következő 40%-a, amelyet általában a középosztállyal azonosítanak, az összes jövedelemből 30–35%-kal rendelkezik, de a felhalmozott vagyonnak mindössze 5–10%-ával. A dél-afrikai társadalom tehát középosztály nélküli társadalom, ennek minden hátrányával és veszélyével. A legszegényebb 50% a jövedelmek mindössze 10%-át birtokolja, és nincsen mérhető vagyona.²¹

A 2024-es választásokig az 1994 óta megszakítás nélkül kormányzó ANC-n kívül nem volt olyan politikai formáció, amely akár potenciálisan is váltópárként funkcionálhatott volna. Az utóbbi két évtizedben a második legnépszerűbb párt stabilan a Demokratikus Szövetség (Democratic Alliance – DA) volt. A különböző ellenzéki, főleg a fehér választókat képviselő pártok romjain 2000-ben létrejött, liberálisok és csalódott konzervatívok pártjának élén 2011-től 2019-ig Lindiwe Mazibuko, illetve Mmusi Maimane személyében színes bőrű elnök állt, s a tömörülés ezáltal is igyekezett az ANC politikájából kiábrándult nem fehér szavazókat megszólítani. 2014-ben az országosan leadott szavazatok 22%-át kapta a párt, ám Nyugat-Fokföld tartományban közel 60%-kal taroltak, s így a kilenc dél-afrikai tartomány közül ez volt az egyetlen, amelyet nem az ANC kormányzott.²² A DA a megalakulása óta szeretne az ANC országos kihívója lenni, viszont ehhez a szavazótáborát jelentősen növelnie kellene. A párt kétségkívül sokat profitált az átlagosnál hatékonyabb nyugat-fokföldi kormányzásából, ám ennek ellenére sem sikerült a 2014-es több mint 4 millió voksot újra megszereznie, ami akkor 89 parlamenti mandátumot jelentett, öt évvel később három és fél millió szavazat mellett már csak 84 helyhez jutott a fokvárosi parlamentben.

A 2014-es és 2019-es választásokon az ANC és a DM mögött a dél-afrikai parlament harmadik legnagyobb pártja a Gazdasági Szabadságharcosok Pártja (Economic Freedom Fighters – EFF) lett. 2014-ben a szavazatok még mindössze 6%-át begyűjtő pártot az ANC Ifjúsági Ligájának egykori vezetője, a radikális Julius Malema alapította 2013-ban. Az egykor Zuma protezsztjának számító Malema nyíltan a társadalmi béke aláásásáért kampányolt, a javak radikális újraosztását követelve.²³ Mivel a párt szavazói túlnyomórészt Malema szűkebb hazájából, Limpopo tartományból verbuválódtak, és alapvetően fiatal férfiak voltak, a társadalmi beágyazottság hiánya kérdésessé tette a párt jövőjét. Nagy meglepetésre Malemának sikerült a 2014-es 25 mandátumot 2019-ben a leadott szavazatok 10,8%-ával 44-re feltornáznia.²⁴

Kevés figyelmet szenteltek a 2021-es dél-afrikai helyhatósági választásoknak, s ezért valószínűsíthetően a Covid-járvány sok mindent felülíró hatása okolható. Pedig 1994 óta ez volt az első alkalom, hogy az ANC egy választáson nem kapta meg a szavazatok

²¹ Chatterjee, Aroop (2019): *Measuring Wealth Inequality in South Africa: An Agenda*. *Development Southern Africa*, 36(6), 839–859.

²² Engel, Ulf (2014): South Africa: The 2014 National and Provincial Elections. *Africa Spectrum*, 49(2), 79–89.

²³ Besseling, Robert: *The Slow Demise of the ANC: Political Change, Economic Decline, and State Corruption in South Africa*. *Africa Policy Brief*, (18), 1–7.

²⁴ Sorensen, Lone (2020): *Disrupting Democracy. Democratization Conflicts as Performative Struggles*. *Media, War & Conflict*, 13(1), 8–26.

több mint felét. Ekkor már a szavazásra jogosultak kevesebb mint egyharmada voksolt: minden idők legalacsonyabb részvételi aránya volt ez. Mivel Dél-Afrikában a szavazás regisztrációhoz kötött, sokan pedig nem regisztráltatják magukat, így a valós részvételi arány még ennél is alacsonyabb lehetett. Főleg a munkanélküliség által leginkább sújtott fiatal generációk ábrándultak ki a politikából, s távolmaradásukkal tüntettek. Az ANC öt évvel korábban a helyi választásokat még 54%-kal nyerte meg, 2021-ben pedig már csak 46%-ot kapott. A helyhatóságok szintjén hagyományosan erősebb DA is visszacsúszott, 27%-ról 21,6%-ra. Az összes többi párt erősödni tudott, még ha csak jelentéktelen mértékben is, az EFF például 2,1%-kal.²⁵ Ramaphosa kormánya azonban nem vette elég komolyan a figyelmeztetést, jelentősebb változtatások nélkül menetelt a 2024-es parlamenti választások felé.

2024: nemzeti egységkormány helyett nagykoalíció

A már két évtizede komoly gondokat okozó áramkimaradásokat nem sikerült felszámolni, sőt azok 2021 óta még gyakoribbá váltak az ország legtöbb tartományában. Noha az ANC politikusai megszólalásaikban rendre az állami ESCOM vállalatot tették felelőssé a problémákért, sabotázással is megvádolva a céget, a valóságban az 1994-ben még hatékonyan működő és komoly nyereséget termelő vállalkozás az idők folyamán veszteséggé vált, és mára kifizethetetlen adóssághegyeket görget maga előtt. Ennek oka, hogy elmaradtak az új erőművekbe és a hálózat fejlesztésébe történő beruházások (1994 óta mindössze két nagyobb erőmű épült), kádereivel az uralkodó párt megszállta a céget, s a hozzá nem értés tetemes károkat okozott. Ha mindez nem lett volna elég, az ANC kifizetőhellyé degradálta a céget, a korrupció szinte leplezetlen formáival operálva.²⁶ Az óriási gazdasági károkon túl a lakosok mindennapi életét megkeserítő áramkimaradások felszámolását ígérő Ramaphosa érdemben semmit sem tudott javítani a helyzeten, ez rombolta saját és pártja imázsát. Ahogy ez várható volt, a kisebb pártok az ANC-t megvádolták, hogy tudatosan idézi elő az áramkimaradásokat, hogy a sötétben manipulálni tudja az eredményt, ennek azonban nem volt alapja. A gazdaságot sem sikerült kilendíteni a holtpontról, a stagnálás minden ígélet ellenére folytatódott. Az ANC 2022-es tisztújításakor Ramaphosa majdnem lemondani kényszerült, ám ennek nem a gyenge kormányzati teljesítmény, hanem egy pénzügyi botrány volt az oka. Az elnök Phala Phala farmján betörők jártak, s az egyik heverőbe rejtve 580 ezer dollár készpénzt találtak. Ramaphosa magyarázkodni kényszerült, először az elődjéhez, Zumához hű titkosszolgálati vezető által felállított csapdáról beszélt, végül beismerte, hogy a jelentős összeget egy szudáni üzletembertől kapta egy marhacsorda megvásárlásának szándékával. Mivel a dél-afrikai törvények szerint ekkora összegű külföldi valuta nem tartható készpénzben, a hivatalos magyarázat, miszerint éppen folyamatban lévő tranzakció közben az eset mégsem tekinthető törvénytörtének, igencsak vérszegényre sikeredett. A DA vezetője nem késlekedett kijelenteni, hogy ezek

²⁵ Suhr, Henning: *Lokalwahlen in Südafrika: ANC verliert erstmals absolute Mehrheit – Kleine Parteien legen zu.* [online], 2021. 11. Forrás: Konrad Adenauer Stiftung [2024. 06. 02.].

²⁶ Gerber, Jan: *ANC Demands Answers on Eskom's Planned Stage 4 Load Shedding, Suggests Political Motive.* [online], 2021. 10. 27. Forrás: News 24 [2024. 05. 25.].

után minden korrupciós bűncselekménnyel vádolt személy arra hivatkozhat, hogy „éppen folyamatban lévő” üzleti tranzakciója teljesen rendben van, annak lezárásával lehet csak a törvényeket számonkérni.²⁷

Ilyen előzmények után senkit sem érhetett meglepetésként a The Brenthurst Foundation megbízásából a Sabi Strategy Group által 2022. október–novemberben elvégzett, mélyinterjúkra épülő, széles bázisra támaszkodó közvélemény-kutatás eredménye. A dél-afrikai, magukat „biztos választónak” tekintő megkérdezettek a másfél év múlva, 2024 májusában esedékes parlamenti választások kimenetét az ANC számára nem túl kedvezően tippelték meg. A válaszolók több mint 80%-a állította, hogy Dél-Afrikában „rosszul mennek a dolgok”, s csupán 13,5% volt elégedett az ország fejlődésével. Míg a hatalom minduntalan visszafelé mutogatott, s a múltat okolta minden bajért, addig a polgárokat a jelen sokkal jobban aggasztotta. A munkanélküliséget 31%, a korrupciót 25%, az áramkimaradásokat 17%, a bűnözést pedig közel 11% nevezte meg az ország legnagyobb problémájának. A válaszadók 51,5%-a szerint e gondokat az „ANC utóbbi három évtizede” okozta, s csupán 8,8%-a hibáztatta az apartheid múltat, 8,6% az alkotmányt, 7,4% pedig a rasszizmust. A válaszolók 46,7%-os győzelmet jósoltak az ANC számára, ami 30 év óta először koalícióra kényszerítette volna a pártot, s 78,6% örült volna, ha Dél-Afrikát egy párt helyett pártok koalíciója kormányozza, s ezen belül is jóval többen szerettek volna ANC–DA, mint ANC–EFF-koalíciót látni az ország élén. A közvélemény-kutatásból kiderült továbbá az, hogy szemben az ANC és a kormányzat kifejezetten oroszparti politikájával, a dél-afrikai választók közel négyötöde Ukrajnával szimpatizál, elítéli Putyin agresszióját a szomszédos ország ellen, amely államot véleményük szerint a Dél-afrikai Köztársaságnak erkölcsileg, diplomáciailag és katonailag segítenie kellene. Csupán a válaszolók hetede tartotta Oroszország háborúját igazolhatónak. Arra a kérdésre, hova mennének legszívesebben, ha el kellene hagyniuk Dél-Afrikát, a válaszadók 4%-a nevezte meg Oroszországot, s még ennél is kevesebben Kínát, 16%-uk más afrikai országot, közel negyedük (a fekete szavazók több mint negyede) az USA-t, a „kollektív Nyugatot” pedig 50% felett.²⁸

Az ANC 2018-ban leváltott vezetője, Jacob Zuma politikailag továbbra is aktív maradt, noha korrupciós ügyei miatt, különösen a líbiai diktátortól, Muammar al-Kaddáfítól 2011-ben elfogadott 30 millió dollár készpénz ügyében a bíróságok s egyéb vizsgálóbizottságok szinte állandó „vendége” volt. Végül nem is a korrupciós ügyei vagy a számos nemi erőszak vádpontja, hanem a bírósággal való együttműködés megtagadása miatt 15 hónapos letöltendő börtönbüntetést kapott. A még mindig népszerűnek számító Zuma mellett tüntetések kezdődtek, főleg szűkebb pátriájában, Zuluföldön. A zavargásoknak 350 halálos áldozata volt. Hosszas jogi huzavona után végül percekkel a legvégső határidő előtt jelentkezett 2021 júniusában, hogy megkezdje büntetése letöltését, de gyógykezelés céljából szinte azonnal el is hagyhatta a börtönt. 2023 augusztusában megismétlődött az eset, alig két órával azután, hogy bevonult a börtönbe, már szabadon is engedték, arra

²⁷ Cotterill, Joseph: *South Africa Charges Two in Cyril Ramaphosa Sofa Cash Theft Case. First Arrests Over \$580,000 Stolen From President's Phala Phala Farm in 2020*. [online], 2023. 11. 07. Forrás: Financial Times [2024. 06. 03.].

²⁸ Hartley, Ray – Mills, Greg: *South Africans Overwhelmingly Favour a National Coalition to Govern the Country – Electoral Survey*. [online], 2022. 11. 23. Forrás: The Brenthurst Foundation News [2024. 06. 03.].

hivatkozva, hogy a nem erőszakos bűncselekményekért elítéltek a túlsúlyos dél-afrikai börtönök miatt kiengedhetők. A DA politikusai Ramaphosát vádolták azzal, hogy politikai okokból futni hagy egy elítéltet.

Akár volt a részéről ilyen szándék, akár nem, Zuma szikrányi hálát sem mutatott. 2023 decemberében bejelentette, nem hagyja el ugyan pártját, az ANC-t, de a fél év múlva esedékes választásokat megelőző kampányban nem fogja támogatni. Sőt, ugyanekkor új pártot is alapított uMkhonto weSizwe (MK Párt) néven. Később kiderült, hogy a pártot már három hónappal korábban hivatalosan bejegyezték. A zulu és sosza nyelven egyaránt „a nemzet lándzsája” elnevezésű szervezet az ANC egykori s időközben feloszlott katonai szárnyának nevét vette fel. Az eredeti uMkhonto weSizwe veteránjai eredménytelenül tiltakoztak az „aljas és rossz szándékú” névhasználat ellen.²⁹ Zuma ignorálta a tiltakozást, s a sebtében beindított választási kampányában azt hangoztatta, hogy minden egyes, az ANC-re leadott voks árulás, mivel a párt (amelynek továbbra is tagja maradt, s amelyet a választások után vissza akart foglalni magának) Ramaphosa vezetése alatt eladta a lelkét a fehér monopolkapitalizmusnak.³⁰ Az ANC vezetése 2024 januárjában felfüggesztette Zuma párttagságát, és megpróbálta az ellene hozott elmarasztaló bírósági ítélet és a névhasználat törvénytelen volta miatt ellehetetleníteni az MK indulását a választásokon. Az alkotmánybíróság végül mindössze egy héttel a voksolás napja előtt csak Zuma személyét zárta ki a parlamentbe megválasztható jelöltek közül, új pártját viszont nem szankcionálta. A hagyományos (sokszor és hibásan „törzsiként” aposztrofált) életformát a szélsőbalos populizmussal elegyíteni kívánó, egyszemélyes vezetésű MK már induláskor a szavazatok abszolút többségének megszerzését tűzte ki célul. Ezen a térfélen azonban nem egyedüli szereplő volt, hiszen a porondon már egy évtizede ott volt a szintén az ANC-ből indult Julius Malema.

A 2024-es választásokra Malema igyekezett pontosítani, s ha lehet, még radikálisabban megfogalmazni a Gazdasági Szabadságharcosok Pártjának programját. Dél-Afrika „megmentése” az ő és követői szemében olyan lépésektől függött, amelyeket az ANC kormányzásának évtizedei alatt nem akart vagy nem mert megtenni. Ez a „gazdagoktól” (értsd: fehérek) a földek kompenzáció nélküli kisajátítását, majd a szegény feketék számára történő kiosztását jelentette. Sok más, jelentős európai származású farmernépességgel rendelkező afrikai országban próbálkoztak ezzel. Ennek hatására volt, ahol a mezőgazdasági termelés egyik évről a másikra megfeleződött, s évtizedekkel később sem tudta utolérni egykor volt önmagát, s általában a hatalomhoz közel állók, egykori gerillavezérek, pártvezetők s családjaik tették rá a kezüket az így elkobzott birtokokra, a tényleg ínséget szenvedők pedig hoppon maradtak. A Gazdasági Szabadságharcosok Pártjának szavazói azonban aligha vannak tisztában ezekkel a körülményekkel, ők becsapva érzik magukat, és 30 évvel az apartheid bukása után inkább annak hisznek, aki könnyű jövőt ígér nekik. „Ha azt mondjuk, hogy földet akarunk adni nektek, az nem vicc,

²⁹ Mkhwanazi, Siyabonga: *MK Veterans Slam Former President Jacob Zuma for His Conduct*. [online], 2023. 12. 18. Forrás: Independent Online [202. 06. 03.].

³⁰ Magome, Mogomotsi: *South African ex-President Jacob Zuma Has Denounced the ANC and Pledged to Vote for a New Party*. [online], 2023. 12. 16. Forrás: AP News [2024. 05. 25.].

nem kampánystratégia” – mondta Malema Kelet-Fokföldön, egy fekete township³¹ sportpályáján rendezett tömeggyűlésen, alig egy hónappal a választások előtt.³² Az 1976-os sowetói lázadástól eltérően, ahol a minden iskolás gyerek számára kötelezővé tett afrikaans nyelv tanulása hatalmas társadalmi elégedetlenséget váltott ki, a földkérdéssel nem sikerült a dél-afrikai társadalmat a várt (s félt) módon felrázni. Még úgy sem, hogy a Gazdasági Szabadságharcosok Pártjának minden gyűlésén eléneklik az „Öld meg a búr, öld meg a farmert!” strófájáról ismert dalt, sok szimpatizánst valódi extázisba hozva ezzel. A szöveg még az apartheidellenes mozgalom hőskorából származik, de az ANC 2012-ben elhatárolódott tőle, akkor, amikor Malemát is kizárta soraiból. Az „Öld meg a búr!” világnézeti lakmuszpapírként szolgál messze Dél-Afrika határain túl is, bizonyos körökben ez csak egy ártatlan dalocska, nem értendő szó szerint, mások viszont, mint a Pretoriában született Elon Musk is, népirtásra történő mozgósítást látnak benne.³³ Malema többször is kiállt a dal védelmében, politikai krédója nem is engedné, hogy másképp tegyen. Ő azonban nem csupán a földek újraelosztásával kampányolt az utóbbi években, hanem a bányatársaságok, a bankok s a gazdaság egyéb kulcsszereplőinek államosításával, vagyonuk kisajátításával is. Az így megszerzett forrásokat az oktatásra, az egészségügyre és a mindenki számára ingyenes wifi-re ígérte fordítani.

A 2024-es választások előtt sokan egy alkotmányozó többségű MK-EFF koalíciós kormánytól tartottak. Az ANC természetesen a kampány során saját sikereit igyekezett kidomborítani. A lista nem volt túl hosszú, javult az egészségügyi ellátás színvonala, akárcsak a lakhatási körülmények, csökkent a szegénység. (Ez utóbbi, tagadhatatlan tény ellenére a Dél-afrikai Köztársaság társadalma továbbra is földünk legeggyenlőtlenebbje maradt.) Lényegében 1994 óta visszatérő elem az ANC választási ígéretei között az „új munkahelyek millióinak megteremtése” a következő ciklusban, kérdés azonban, komolyan veszik-e ezt akár csak a párt legodaadóbb hívei közül valahányan. A választásokra regisztrált 52(!) párt túlnyomó többsége azonban a kormányzás gyengeségét, hibáit és bűneit hangsúlyozta. A 2023-as hivatalos statisztikák szerinti 32%-os munkanélküliség (nem hivatalosan jóval magasabb, hiszen a kilátástalanság miatt sokan nem regisztráltatják magukat) állt az előzőnél jóval hosszabb lista élén, majd a korábbi választásokból már szintén unalomig ismert gondok következtek, az óriási vagyoni egyenlőtlenségek, a korrupció, az áramkimaradások, a bűnözés. Utóbbi a 2010-es labdarúgó-világbajnokság idejére látványosan csökkent, majd újra nőni kezdett, különösen az erőszakos bűnelkövetés. 2023 utolsó három hónapjában már napi átlagban 130 nemi erőszakot és 80 gyilkosságot követtek el az országban, ami a világ egyik legveszélyesebb helyének képes címét eredményezte, s nagyban hozzájárult a kormányzattal szembeni bizalmatlanság

³¹ A townshipek az apartheidrendszer örökségét képezik, eredetileg a bantuszánokon kívül dolgozó fekete férfiak tömegszállásai voltak, később több család lakóhelye, nélkülözve gyakran az alapvető infrastruktúrát is, 1994 óta pedig a sok fejlesztés ellenére a szegénységből kitörni képtelen tömegek lakóhelyeként definiálhatók.

³² Khalaf, Roula: *Julius Malema's Eff Lures South African Voters With Radical Alternative. Country's Third-Largest Party Appeals to Electorate With Wealth Distribution Plan*. [online], 2024. 05. 26. Forrás: Financial Times [2024. 05. 28.].

³³ Eligon, John: *'Kill the Boer' Song Fuels Backlash in South Africa and U.S.* [online], 2023. 08. 02. Forrás: The New York Times [2024. 05. 28.].

növekedéséhez.³⁴ Egy korábban sok feszültséget okozó probléma, a bevándorlás kérdése ugyanakkor lekerült a napirendről. A xenofóbia 2008-ban még valóságos pogromokhoz vezetett, tucatnyi halálos áldozattal, és fel lehetett hergelni a választókat azzal, hogy a migránsok elveszik a munkát a helyiek elől, betegségeket hoznak be (AIDS), illetve növelik a bűnözést. Noha azóta sem világos, hány külföldi él az országban (a legtöbben Zimbabwéból, de jelentősebb számban Mozambikból, Lesothóból és Malawiból is), 2,5–5 millióra becsült számuk egészen biztosan nem csökkent az utóbbi években, ám integrációjuk előrehaladtával ügyük majdnem teljesen kikopott a választási kampányból. Csak a jobboldali Hazafias Szövetség (Patriotic Alliance – PA) érvelt továbbra is azzal, hogy hatalomra kerülésük esetén (amire reális esély az előző, 2019-es választásokkor kapott 0,04%-nyi szavazat alapján nem volt) deportálni fogják a kábítószer-terjesztéssel, kuruzslással, adóelkerüléssel és hasonlókkal vádolt külföldieket. Ramaphosa a választásokba történő külföldi beavatkozást sem zárta ki, annak fényében, hogy kormánya a Hamasz mellé állt az Izrael ellen végrehajtott véres terrortámadást követően.³⁵ Ennek a külföldi beavatkozásról szóló vádnak azonban egyáltalán nem volt valós alapja. Összességében a 2024-es kampányról is elmondható volt, hogy vérszegényre sikeredett, főleg az ANC és a DA részéről, de a többi párt sem tudta igazán felrázni a társadalmat. A találgatások a választások kimenetelére vonatkozóan széles mederben folytak, minden lehetőség, s annak az ellenkezője is felmerült. Mivel nagyon valószínűnek tűnt, hogy az ANC elveszíti abszolút többségét, a lehetséges koalíciók száma sem volt csekély. A legkevésbé vonzó az ANC–EFF közös kormányzásának opciója látszott.

A Független Választási Bizottság (IEC) végül 62 sűrűn gépelt oldalon tette közzé az országos és a tartományi jelöltek listáját. A 2024. május 29-én megtartott általános, országos és tartományi parlamenti választásokra 27 782 081 szavazópolgár regisztráltatta magát, közülük 16 290 760 voksolt ténylegesen. Ez 58,64%-os részvételi arányt jelentett, messze elmaradva az 1994-ben mért 90%-tól. Az érvényes szavazatok száma 16 077 342 volt, a rontottaké 213 418. Az ANC a legtöbb szavazatot kapta ugyan, ám még a várakozásoknál is gyengébben szerepelt. Először fordult elő 1994 óta, hogy országos szinten nem tudta hozni az 50% fölötti arányt. A kormányzó párt 6 459 683 szavazatot (40,18%) gyűjtött, ami 159 parlamenti helyre volt elég. Ez 71-gyel volt kevesebb, mint öt évvel korábban, s 42 mandátummal maradt el az egyszerű többséghez szükségesétől. Második helyen a DA végzett 3 505 735 szavazattal (21,81%), a korábbinál hárommal több, 87 mandátumot szerezve. Zuma új pártja, az MK 2 344 309 szavazatot kapott (mindenekelőtt Zuluföldön), a 14,58% 58 parlamenti helyet jelentett. Az EFF 1 529 961 szavazattal 39 helyhez, a valaha szebb napokat látott Inkatha Szabadság Párt 618 207 szavazattal 17 mandátumhoz jutott. A tucatnyi többi párt 10 mandátum alatt maradt, összesen 40 parlamenti helyen osztoznak a következő ciklusban a 400 fős parlamentben.³⁶

³⁴ Zane, Damian: *South Africa Election 2024: When Will We Know the Result?* [online], 2024. 06. 01. Forrás: BBC News [2024. 06. 02.].

³⁵ International Court of Justice: *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel)*. 2024.

³⁶ *Final Candidate Lists for 2024 National and Provincial Elections*. [online]. Forrás: Electoral Commission of South Africa [2024. 06. 27.].

Már a választások éjszakáján megkezdődtek a találgatások az új kormányzóképes többség összetételéről. Az ANC és az MK számtanilag lehetséges koalícióját kizárta Ramaphosa és Zuma végletekig megromlott viszonya. Zuma azonnal az ANC és a DA közötti, „fehérek által vezetett szentségtelen szövetségről” beszélt.³⁷ 1994 mintájára sokan újból nemzeti egységkormányt szerettek volna az ország élén látni. Ez az elképzelés, úgy néz ki, ha felmásan is, de megvalósul. Az MK-képviselők bojkottja ellenére június 14-én Ramaphosát a DA, az Inkatha Szabadság Párt és a 9 mandátummal bíró Hazafias Szövetség támogatásával újra a Dél-afrikai Köztársaság elnökévé választották. Június 17-én az elnök bejelentette az ötödik párt, a DA-ból kivált Good (2 mandátum) csatlakozását a nemzeti egységkormányhoz (Government of National Unity – GNU). Később további négy kis párt is csatlakozott ehhez az inkább nagykoalíciónak induló formációhoz. S noha az ANC azt ígérte, hogy konszenzusos kormányzásra törekszik, a miniszteri posztok elosztásánál máris komoly viták lángoltak fel. Ramaphosa június 27-én megtette „végső ajánlatát” a befolyásosabb tárcákat akaró DA-nak, „fogadd el, vagy távozz” alapon.³⁸ Már látható, hogy a koalíciós kényszerbe került ANC és partnerei számára nem lesz könnyű a következő öt év, a tanulási folyamat sebességétől függ, mennyire tud eredményes lenni a felálló új kormány. A Nyugat-Fokföldön több ciklus óta dél-afrikai mércével mérve sikeresen kormányzó DA belépése a kormányba nagyban növelheti annak hatékonyságát. Megszűnhet a minden fejlődés gátjává vált „káderkihelyezés” politikája, s az elkényelmesedett ANC is sokat profitálhat a változásokból. Várhatóan a külpolitikában lesznek az első kézzelfogható jelei a kompromisszumos döntéshozatalnak, az eddigi Oroszország- és Kína-párti vonalat egy elkötelezetlenebb (vagy kevésbé elkötelezett), a Nyugathoz jóval közelebb álló vonal váltja fel, hasonlóan az eddigi élesen Izrael-ellenes politika irányváltásához.

Felhasznált irodalom

- Andrews, James R. (1969): Confrontation at Columbia: A Case Study in Coercive Rhetoric. *Quarterly Journal of Speech*, 55(1), 9–16. Online: <https://doi.org/10.1080/00335636909382923>
- Besseling, Robert: The Slow Demise of the ANC: Political Change, Economic Decline, and State Corruption in South Africa. *Africa Policy Brief*, (18), 1–7. Online: <https://www.egmontinstitute.be/app/uploads/2016/12/Egmont-Africa-Policy-Brief-18-SouthAfrica.pdf?type=pdf>
- Chatterjee, Aroop (2019): Measuring Wealth Inequality in South Africa: An Agenda. *Development Southern Africa*, 36(6), 839–859. Online: <https://doi.org/10.1080/0376835X.2019.1690977>
- Cotterill, Joseph: *South Africa Charges Two in Cyril Ramaphosa Sofa Cash Theft Case. First Arrests Over \$580,000 Stolen From President's Phala Phala Farm in 2020*. [online], 2023. 11. 07. Forrás: Financial Times [2024. 06. 03.].
- Davies, Nick: *Marikana Massacre: The Untold Story of the Strike Leader Who Died for Workers' Rights*. [online], 2015. 05. 19. Forrás: The Guardian [2024. 05. 11.].
- Eligon, John: *'Kill the Boer' Song Fuels Backlash in South Africa and U.S.* [online], 2023. 08. 02. Forrás: The New York Times [2024. 05. 28.].
- Engel, Ulf (2014): South Africa: The 2014 National and Provincial Elections. *Africa Spectrum*, 49(2), 79–89. Online: <https://doi.org/10.1177/000203971404900204>

³⁷ Richburg, Keith B.: *South Africa's New Government is Making Heads Explode*. [online], 2024. 06. 19. Forrás: The Washington Post [2024. 06. 27.].

³⁸ *South Africa's Unity Government Now Has Five Parties, ANC Says*. [online], 2024. 06. 17. Forrás: Reuters [2024. 06. 27.].

- Final Candidate Lists for 2024 National and Provincial Elections*. [online]. Forrás: Electoral Commission of South Africa [2024. 06. 27.].
- Gerber, Jan: *ANC Demands Answers on Eskom's Planned Stage 4 Load Shedding, Suggests Political Motive*. [online], 2021. 10. 27. Forrás: News 24 [2024. 05. 25.].
- Hartley, Ray – Mills, Greg: *South Africans Overwhelmingly Favour a National Coalition to Govern the Country – Electoral Survey*. [online], 2022. 11. 23. Forrás: The Brenthurst Foundation News [2024. 06. 03.].
- Herbst, Jeffrey (2005): Mbeki's South Africa. *Foreign Affairs*, 84(6), 93–105. Online: <https://doi.org/10.2307/20031779>
- Huntington, Samuel P. (1998): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- International Court of Justice: *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel)*. 2024.
- Isa, Mariam (2017): A Longer Walk to Corruption. *The World Today*, 72(6), 38–40.
- Khalaf, Roula: *Julius Malema's EFF Lures South African Voters with Radical Alternative. Country's Third-Largest Party Appeals to Electorate With Wealth Distribution Plan*. [online], 2024. 05. 26. Forrás: Financial Times [2024. 05. 28.].
- Lodge, Tom (2014): Neo-Patrimonial Politics in the ANC. *African Affairs*, 113(450), 1–23. Online: <https://doi.org/10.1093/afraf/adt069>
- Lotshwao, Kebapetse (2009): The Lack of Internal Party Democracy in the African National Congress: A Threat to the Consolidation of Democracy in South Africa. *Journal of Southern African Studies*, 35(4), 901–914. Online: <https://doi.org/10.1080/03057070903313244>
- Magome, Mogomotsi: *South African ex-President Jacob Zuma Has Denounced the ANC and Pledged to Vote for a New Party*. [online], 2023. 12. 16. Forrás: AP News [2024. 05. 25.].
- Matthee, Heinrich (2016): Turning From the West: South Africa's Ominous Pivot. *World Affairs*, 178(4), 14–23.
- Mkhwanazi, Siyabonga: *MK Veterans Slam Former President Jacob Zuma for His Conduct*. [online], 2023. 12. 18. Forrás: Independent Online [2024. 06. 03.].
- Padayachee, Vishnu (2014): After Apartheid and Mandela. South Africa's 2014 Elections. *Economic and Political Weekly*, 49(24), 21–25.
- Richburg, Keith B.: *South Africa's New Government is Making Heads Explode*. [online], 2024. 06. 19. Forrás: The Washington Post [2024. 06. 27.].
- Signé, Landry – Coulibaly, Brahim Sangafowa: *Africa's Seat at the Table. Why the G-20 Needs the African Union*. [online], 2023. 04. 26. Forrás: Foreign Affairs [2023. 04. 12.].
- Skovsholm, Klaus (1999): The Right to Vote in South-Africa – A Hundred Years of Experience. *Verfassung und Recht in Übersee*, 32(2), 236–252. Online: <https://doi.org/10.5771/0506-7286-1999-2-236>
- Sorensen, Lone (2020): Disrupting Democracy. Democratization Conflicts as Performative Struggles. *Media, War & Conflict*, 13(1), 8–26. Online: <https://doi.org/10.1177/1750635219870225>
- South Africa's Unity Government Now Has Five Parties, ANC Says*. [online], 2024. 06. 17. Forrás: Reuters [2024. 06. 27.].
- Southall, Roger – Daniel, John (2009): The South African Election of 2009. *Africa Spectrum*, 44(2), 111–124. Online: <https://doi.org/10.1177/000203970904400206>
- Spence, Jack (1999): Second Chance for the ANC: The 1999 South African General Election. *Government and Opposition*, 34(4), 456–472. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.1999.tb00165.x>
- Szeftel, Morris (1994): 'Negotiated Elections' in South Africa, 1994. *Review of African Political Economy*, 21(61), 457–470. Online: <https://doi.org/10.1080/03056249408704075>
- Suhr, Henning: *Lokalwahlen in Südafrika: ANC verliert erstmals absolute Mehrheit – Kleine Parteien legen zu*. [online], 2021. 11. Forrás: Konrad Adenauer Stiftung [2024. 06. 02.].
- Tangri, Roger – Southall, Roger (2008): The Politics of Black Economic Empowerment in South Africa. *Journal of Southern African Studies*, 34(3), 699–716. Online: <https://doi.org/10.1080/03057070802295856>
- UNDP (2024): *Human Development Report 2023/2024. Breaking the Gridlock. Reimagining Cooperation in a Polarized World*. New York: United Nations Development Programme. Online: <https://doi.org/10.2139/ssrn.4934148>
- World Bank: *South Africa: Overview*. [online]. Forrás: data.worldbank.org [2024. 05. 12.].
- Zane, Damian: *South Africa Election 2024: When Will We Know the Result?* [online], 2024. 06. 01. Forrás: BBC News [2024. 06. 02.].

Tartalom

Állam, társadalom és biztonság a Szaharától délre	2
TARRÓSY ISTVÁN – VÖRÖS ZOLTÁN: <i>Instabilitás és állami sérülékenység a Száhel-övezetben</i>	3
PÁSZTOR SZABOLCS: <i>A nagyhatalmi versengés gazdasági okai a Száhel-övezetben a 2020-as évek derekán</i>	23
TÁNCZOS MARIANN: <i>Az Európai Unió közös biztonság- és védelempolitikájának gyakorlati megvalósítása Afrikában</i>	45
MARSAI VIKTOR: <i>A szomáliai biztonsági helyzet 2024-ben</i>	60
SOLYMÁRI DÁNIEL – CZIRJÁK RÁHEL: <i>A fejlesztési segélyezés és a nagyvárosi szegregáció összefüggése Afrikában</i>	78
PINTÉR TIBOR: <i>A népességeloszlás mint biztonságpolitikai veszélyforrás kelet-afrikai példákon keresztül</i>	94
BÚR GÁBOR: <i>Merre tovább, Dél-Afrika? Választások, következmények, perspektívák</i>	118